

האוניברסיטה הפתוחה

התוכנית לתואר שני בלימודי תרבות

המחלקה לספרות, לשון ואמנויות

המחלקה לסוציולוגיה, מדע המדינה ותקשורת

שיח מוסדות המדינה אודות פונדקאות בישראל

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך בלימודי תרבות"

אורלי הלפרין

רעננה

מארס 2021

עבודה זו נכתבה בהנחיית

ד"ר אינה לייקין מהאוניברסיטה הפתוחה וד"ר עדי מורנו מאוניברסיטת חיפה

תודות

בראש ובראשונה, ברצוני להודות למנחות העבודה, ד"ר אינה לייקין וד"ר עדי מורנו, על ההדרכה, תשומת הלב לפרטים, התמיכה והסבלנות האינסופית בתהליך הממושך של כתיבת התזה. לימדתן אותי כיצד להפוך סקרנות למחקר אקדמי – תודה!

לרשות המחקר של האוניברסיטה הפתוחה על המילגה הנדיבה ;

לחברי הנהלת וקסמן גוברין גבע חברה להנדסה, שעודדו, התעניינו ואפשרו לי את הזמן לכתובת התזה ;

לחברותי מימי התואר הראשון, אי אז בשנות ה-80 של המאה שעברה, פרופסור סוניה רוקס ז"ל וד"ר אירית לוי פלדמן, על קריאת הטיוטות של העבודה, על ההערות המדויקות והתובנות החכמות.

תודות לבני משפחתי מור, שירה, אלעד וכרמל על העזרה בזיקוק טיעונים מורכבים ; לאישי, שי, על שלושים שנות חברות ואמון ביכולותיי ; ולבסוף, תודה מיוחדת לבנותי המבריקות ניצן ותמר, על שקראו באורך רוח אין ספור גרסאות, ושאלו שאלות שחייבו אותי, פעם אחר פעם, לחשוב מחדש על התשובות.

תוכן

IV	.....	תקציר	
1	.....	א. מבוא	
3	.....	שאלות המחקר	
4	.....	ב. רקע תיאורטי והיסטורי	
4	.....	1. רקע תיאורטי ומחקרי	
15	.....	2. רקע היסטורי וההקשר החברתי והפוליטי	
18	.....	ג. שיטה	
18	.....	1. מתודה מחקרית - ניתוח שיח ביקורתי	
19	.....	2. קורפוס המחקר ומבנה העבודה	
21	.....	ד. ממצאים	
21	.....	1. פרק ראשון – "הזכות והמחויבות של המדינה"	
21	.....	הסכנה	
23	.....	הפתרון	
26	.....	איתגור תפקיד המדינה	
32	.....	מי שולט? ממשקים ויחסים בין קבוצות שחקנים	
37	.....	הגמוניה רפואית?	
39	.....	החולייה החסרה – סוכנויות התיווך	
41	.....	סיכום ביניים	
42	.....	2. פרק שני – "המטרה היא הילד"	
42	.....	סבל וגאולה	
44	.....	מה מגדיר הורות?	
49	.....	מי ראוי להיות הורה?	
53	.....	הזכות להורות ועיקרון השוויון	
54	.....	מילד שיש לו שתי אימהות לילד ללא אם	
56	.....	הילד וטובתו	
61	.....	סיכום ביניים	
62	.....	3. פרק שלישי – "האישה המקבלת כסף"	
62	.....	הקונפליקט	
66	.....	הפונדקאית	
76	.....	ביסודו של דבר, מדובר בפרקטיקה גופנית	
79	.....	סיכום ביניים	
80	.....	ה. סיכום ודיון	
80	.....	1. דיון	
86	.....	2. תמורות על ציר זמן	
86	.....	מאפייני השיח	
87	.....	בולטים בהיעדרם	
88	.....	3. מגבלות המחקר ומחשבות על מחקרים עתידיים	
90	.....	ו. ביבליוגרפיה	
98	.....	ז. נספחים	
98	.....	3. נספח I - קורפוס המחקר	
100	.....	2. נספח II – ציר הזמן	
104	.....	3. נספח III - משתתפים (דוברים בלבד)	

תקציר

עבודה זו עוסקת בשיח מוסדות המדינה בישראל אודות פונדקאות, כפי שמתועד בפרוטוקולים של דיונים שנערכו בוועדות הכנסת בין השנים 1995 (לקראת הקריאה השנייה והשלישית של חוק הפונדקאות) ו-2018 (לקראת הקריאה השנייה והשלישית של תיקון מספר 2 לחוק הקיים). היא מרחיבה את טווח ההסתכלות על הפונדקאות המוסדרת בחוק מעבר לשיח הנורמטיבי, העוסק בעיקר במרכזיותה של הזכות להורות ובתפקידה של המדינה בהנגשת זכות זו. העבודה מנתחת את שיח הפונדקאות כשיח פומבי ורווי סתירות פנימיות אודות חיי משפחה ראויים, אודות גוף ואודות מסחר. היא טוענת כי השיח משקף את הדינמיקות המשתנות של יחסים בין המדינה לבין אזרחיה בישראל של המאה ה-21.

שיח מוסדות המדינה אודות פונדקאות מנסה לקבוע למי מותר להביא ילדים לעולם ובאילו תנאים, ולהגדיר את תפקיד המדינה בקביעות האלה. כדי לבחון כיצד מוסדות המדינה משרטטים את גבולות שיח הפונדקאות, מעלה העבודה שלוש שאלות: ראשית, כיצד מובנה בשיח **תפקידה של המדינה**. אני בוחנת זאת באמצעות בדיקת האופנים בהם מדברים השחקנים השונים על מקומה של המדינה באסדרת הפרקטיקה הפונדקאית; שנית, עמדתי על **התפיסה הנורמטיבית של המשפחה וההורות**, כפי שמשקפת בשיח אודות הזכות להורות, אודות משפחה ראויה ואודות צאצאים ראויים; שלישית, בחנתי את האופנים בהם מוצגים בשיח **דמותה של הפונדקאית והאספקטים המסחריים של הפרקטיקה**. לבסוף, התחקיתי אחרי שינויים שיטתיים במרכיבים השונים של השיח שהתרחשו לאורך 23 שנות קיומו של החוק.

העבודה נשענת על שתי גישות תיאורטיות הדנות בתפקיד המדינה בעיצוב מציאות ופרקטיקות גופניות וחברתיות: הראשונה, של וובר וממשיכיו, עוסקת בבירוקרטיה, במיוחד בכל הנוגע לקבלת החלטות לגבי שינויים במדיניות קיימת ולהתנהלות בירוקרטית הנשענת על ערכים לא מוצהרים; ואילו השנייה, של פוקו, עוסקת באופנים בהם מפעילה המדינה כוח על גופו של הפרט, ובאופנים בהם מתנהל הפרט מול כוחות אלה.

קורפוס המחקר כולל את כל הדיונים שעסקו בפונדקאות ושנערכו בוועדות הכנסת השונות בין השנים 1995-2018, כפי שפורסמו באתר הכנסת. הפרוטוקולים של דיונים אלה נותחו באמצעות ניתוח שיח ביקורתי (CDA), גישה שפותחה ע"י Teun A. van Dijk (2001), היוצאת מהנחה מוקדמת לפיה יחסי הכוחות בחברה הם בלתי שוויוניים, והשיח מעצב את המציאות ע"פ אינטרסים

פוליטיים ואידיאולוגיות ספציפיות. מטרת הניתוח הייתה לחקור את אי השוויון כפי שהוא מתהווה, מובע, משוכפל, מאותגר ומקבל לגיטימציה דרך שימוש בשיח.

ממצאי הפרק הראשון מראים כיצד מציגים נציגי המדינה, מחוקקים וביורוקרטים, את תפקיד המדינה בניהול העקרוני והמעשי של הפונדקאות וכיצד הם מצדיקים את הבקרה הפרטנית של כל הליך והליך אל מול הסכנות הפוטנציאליות. כן הוצג התפקיד שממלאים רופאים, מומחים, נציגי ארגונים חברתיים ומתווכים הן בחיזוק עמדות המדינה והן באיתגורן. מצאתי כי שמירת הסטטוס קוו הדתי חילוני ויציבות מבנה המשפחה המסורתית-נורמטיבי הינה יעד מרכזי של הפרקטיקה, המובלעת בתוך המטרות המוצהרות שלה.

הפרק השני בוחן מה הן תפיסות המשפחה שהמדינה רואה כראויות למימוש הזכות להורות. ממצאיו מראים כי ברקע לפונדקאות עומדת תפיסה של הזכות להורות כזכות פוזיטיבית, המחייבת שיתוף פעולה של המדינה בהשגתה. תפיסה זו אופיינית הן לנציגי המדינה והן לבעלי העניין. תחת מטרת העל של מימוש הזכות להורות, מובלעות מספר מטרות משנה, ביניהן ניתן למנות (בסדר חשיבות שהשתנה לאורך השנים): מניעת סבל מאנשים חשוכי ילדים, כינון משפחות ויצירת יחסי הורות. ניכר כי המדינה שואפת לסייע בכינון תאים משפחתיים דומים ככל האפשר לתא המשפחתי הגרעיני, המוצג כ"טבעי". התבססותה של הפונדקאות המסחרית ככלי מן המניין בארגז הכלים של רפואת הפריון בישראל לאורך השנים, כמו גם התבססותם של תאים משפחתיים לא מסורתיים בחברה הישראלית, חושפים מגוון קונפליקטים חברתיים, פוליטיים וערכיים שלא עמדו לנגד עיני המחוקק בראשית הדרך.

בפרק השלישי של העבודה אותרו הקונפליקטים והסתירות סביב האספקטים המסחריים של הפרקטיקה וסביב ייצוג דמות הפונדקאית. הפרק מראה כי קיים יחס שונה להורים המיועדים ולפונדקאית בכל מה שקשור להיבט המסחרי של הפרקטיקה. כך, האספקטים המסחריים של הפרקטיקה מאפשרים יצירת מנגנון לכינון הורות המיועדת לבעלי אמצעים בלבד. באותה עת, השיח מדגים את הנטייה לשפוט לחומרה פונדקאיות, כנשים המוכנות לסחור בגופן תמורת כסף. סתירות אלה חושפות את הקושי של דוברים רבים, מכל קבוצות השחקנים, לקבל ברמה הרגשית את מה שהם רואים כראוי ונכון ברמה הרציונלית. התפיסה האמביוולנטית של הפונדקאית ניכרת באופנים בהם פועלת המדינה להגן עליה מפני שימוש אינסטרומנטלי בגופה ומצד שני, אוכפת עליה הגנה זו גם בניגוד לרצונה, תוך המעטה בערך שיקול דעתה, באופן המציג אותה כאישה מוחלשת הזקוקה לחסות. שינויים בפרופיל הפונדקאיות הישראליות לאורך השנים לא באו לכלל ביטוי בשינוי ההתייחסות אליהן בשיח מוסדות המדינה. עוד ראינו בפרק זה כי האספקטים הגופניים של

הפרקטיקה, המעוררים תגובות אמביוולנטיות אצל משתתפים רבים, הולכים ונדחקים לשולי הדיונים עם השנים.

ממצאי העבודה מראים כי חוק הפונדקאות מסייע לשמירת גבולות המשפחה הנורמטיבית תחת בקרה ופיקוח של המדינה ויוצר היררכיה של משפחות רצויות, כאשר בראש ההיררכיה עומדים תאים משפחתיים דומים ככל האפשר לתא המשפחתי הגרעיני ובתחתיתה – גברים יחידנים או בזוגיות חד מינית.

הדרת גברים אלה מן הפרקטיקה נמשכת גם לאחר התיקון השני לחוק, ונראה שהיא נובעת מתפיסות מגדריות המעדיפות אימהות על אבהות, גם במנותק מההתניות הדתיות, ורואות בהבאת ילדים לעולם עניין של נשים. עם זאת, הדרת הגברים מן הפרקטיקה היא סימבולית ולא קונקרטי. המדינה אינה מונעת ממי שנמצא בתחתית ההיררכיה ומודר מהחוק לבצע פונדקאות בחו"ל ולאזרח את ילדיו בישראל ואף מקצה לכך משאבים ומנגנונים ייעודיים. רצונם של זוגות חד מיניים ושל יחידנים להביא ילדים לעולם נתפס ע"י שחקנים רבים כמגמה המבססת הדדיות: המדינה תסייע לאזרחים אלה, במיוחד אם הם שייכים לפלח האוכלוסייה אותו היא רוצה לקבל לקבוצת הרוב, לנהל מה שנתפס כחיים נורמטיביים ישראלים, ובתמורה, הם יקבלו על עצמם את הערכים ואת אורחות החיים ההגמוניים.

העלויות הגבוהות של הפרקטיקה (גם זו המבוצעת בישראל וגם בחו"ל), כמו גם שיתוף הפעולה בין גופים מטעם משרד הבריאות ובין חברות מסחריות הפועלות למטרת רווח, מראים כי החוק אינו רק דוגמא לאופן בו שואפת המדינה לשמר את התא המשפחתי ההטרונורמטיבי, אלא גם תוצר מובהק של מערכת קפיטליסטית.

התבססותה של הפונדקאות המסחרית ככלי מן המניין בארגז הכלים של רפואת הפריור בישראל, כמו גם התבססותם של תאים משפחתיים לא מסורתיים בחברה הישראלית, העלו בשנים שחלפו מאז קבלת החוק מגוון קונפליקטים חברתיים, פוליטיים וערכיים שלא עמדו לנגד עיני המחוקק בראשית הדרך.

עבודה זו שיקפה שינויים נוספים בשיח מוסדות המדינה, אשר נראה שאינם ייחודיים לנושא הנחקר. בין שינויים אלה ניתן למנות ירידה בערך המיוחס לחוות דעתם של מומחים, מתיחות בין הדרג הפוליטי ובין הדרגים הבירוקרטיים של הרשויות ורידוד סגנון השיח לפוליטי.

א. מבוא

עבודה זו עוסקת בשיח מוסדות המדינה בישראל אודות פונדקאות, כפי שמתועד בפרוטוקולים של דיונים שנערכו בוועדות הכנסת בין השנים 1995 (לקראת הקריאה השנייה והשלישית של חוק הפונדקאות) ו-2018 (לקראת הקריאה השנייה והשלישית של תיקון מספר 2 לחוק הקיים)¹. היא מרחיבה את טווח ההסתכלות על הפונדקאות המוסדרת בחוק מעבר לשיח הנורמטיבי, העוסק בעיקר במרכזיותה של הזכות להורות ובתפקידה של המדינה בהנגשת זכות זו. שיח הפונדקאות הנדון בעבודה הינו שיח פומבי ורווי סתירות פנימיות אודות חיי משפחה ראויים, אודות גוף ואודות מסחר, המשקף, בין היתר, את הדינמיקות המשתנות של יחסי ממשל – בירוקרטיה - אזרחים בישראל של המאה ה-21.

פונדקאות, ככלל, היא פרקטיקה שנויה במחלוקת (Teman 2001, 2010; Satz 2010; Shalev 2012), שאינה חוקית במדינות רבות בעולם². מדובר בהליך בו גדל ברחמה של אישה עובר, אשר נמסר לאחר הלידה להוריו המיועדים ולאישה הפונדקאית אין כל זכות חוקית או אפוטרופוסית עליו. פונדקאות, בגירסתה המודרנית, מתבססת על חוזה משפטי בין הורה/ים מיועדי/ים לאשה פונדקאית. בפונדקאות מסורתית מופרית ביצית האם הפונדקאית בזרעו של האב המיועד או של תורם אנונימי ויש קשר גנטי בינה לבין העובר. בפונדקאות מלאה או הריונית אין קשר גנטי בין העובר לאם הפונדקאית, והעובר המושלל ברחמה נוצר בהפריה חוץ גופית מביצית של אישה אחרת (האם המיועדת או תורמת ביצית) ומזרע. פונדקאות מלאה ניתנת לביצוע רק באמצעות שימוש בטכנולוגיות רפואיות. פונדקאות המתבצעת תמורת תשלום מכונה "פונדקאות מסחרית" וזו שאינה תמורת תשלום נקראת "פונדקאות אלטרואיסטית". בישראל מותרת, במגבלות מסוימות, פונדקאות מלאה ובתשלום בלבד במסגרת "חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד), תשנ"ו 1996" (להלן – "חוק הפונדקאות"). החוק נוגע להליכים המבוצעים במלואם במדינת ישראל ולא לפונדקאות חו"ל).

---

¹ ראוי לציין כי היקף השיח המתנהל במוסדות המדינה בנושא לחורג בהרבה ממדי השימוש בהליך זה באוכלוסייה, ומייצר נפח לא פרופורציוני של סיקור תקשורתי ודיונים ציבוריים: ע"פ נתוני משרד הבריאות, בשנים 2017-1996 נולדו בהליכי פונדקאות שהתקיימו בישראל בסה"כ 823 ילדים ב-666 לידות.

² 2017 לבדה נולדו בישראל 183,648 תינוקות ע"פ נתוני הלמ"ס https://www.health.gov.il/DocLib/pon_tofes29.pdf, מדובר באחוז מזערי מסך הלידות. לצורך השוואה, בשנת

<https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2019/yarhon0919/C1.pdf> (נידלה 7/11/20).

יצויין כי לא הועלו לאתר משרד הבריאות נתונים מעודכנים לאחר קבלת התיקון בחוק.

² ראה סקר וסקירה של המצב הבינלאומי באתר החברה הבינלאומית לפיריון IFFS לשנת 2019, פרק 14, Surrogacy https://journals.lww.com/grh/Fulltext/2019/03000/International_Federation_of_Fertility_Societies_3.asp

כל הליך פונדקאות המבוצע בישראל טעון אישור מראש של ועדה סטטוטורית – ועדת אישורים הממונה ע"י שר הבריאות. חברי ועדת האישורים מייצגים את הממסד הרפואי, המשפטי, והדתי של המדינה: שני רופאי נשים, רופא פנימי, פסיכולוג קליני, עובד סוציאלי, משפטן ואיש דת, לפי דתם של הצדדים להסכם. האיסור על קשר גנטי בין האם הנושאת והעובר מחייב שליטה רפואית מוחלטת בהליך, כלומר, שליטה של המדינה באמצעות הזרוע הרפואית שלה (Teman 2001), זילבר (2006).

השיחים אודות פונדקאות מבטאים אמביוולנטיות רבה בין הצגתה כהליך קיצוני הנובע מחוסר ברירה ומיועד למקרים ספורים בלבד; ובין התבססותה בתודעה הציבורית כטכנולוגית פרוץ פופולרית. חרף השינויים שחלו בנורמות החברתיות ובשיח ההגמוני מאז חקיקת החוק, נשאר גבולות הפרקטיקה ללא שינוי ניכר במשך יותר משני עשורים ועד ל-2018 נדחה כל ניסיון לשנותם או לעדכנם (למעט הגמשת השימוש בפונדקאות נשואה, שלא נאסר במפורש בחוק מלכתחילה).

ב-23 השנים הראשונות לקיומה של הפונדקאות המוסדרת בחוק בישראל, היא צברה בהדרגה פופולריות בקרב הישראלים שנדרשו לה. גם ההדים הציבוריים והתקשורתיים סביב הפרקטיקה הלכו והתגברו בהדרגה, במיוחד מאז פרסום המלצות ועדת מור יוסף ב-2012³, וביתר שאת בשנת 2018, בה אושר בכנסת תיקון מס. 2 לחוק הפונדקאות⁴, המרחיב את אוכלוסיית הזכאים גם לנשים ללא בן זוג הסובלות מבעיה רפואית - אך לא לגברים יחידניים או זוגות של גברים. שינוי החוק זכה להד תקשורתי ולוויכוח ציבורי חריגים בממדיהם, שהדגימו היטב את הסתירות הפנימיות המאפיינות את השיח הליברלי סביב נושא זה ואת ההתנגשות בינו ובין השיחים הדתיים-שמרניים, האתנו-לאומיים ושיח המומחים.

מאז 1991 מונו שלוש וועדות ציבוריות⁵ כדי לגבש המלצות בנוגע להסדרה החוקית של הפונדקאות עבור ישראלים ובחול, והדו"חות וההמלצות שפרסמו וועדות אלה עומדים ברקע 23 שנות

---

³ משרד הבריאות, המלצות הוועדה הציבורית לבחינת הסדרה חקיקתית של נושא הפריון וההולדה בישראל, ערכה: עו"ד אביטל וינר- אומן, ירושלים, אייר תשע"ב, מאי 2012

⁴ התיקון אושר בקריאה שנייה ושלישית במליאת הכנסת ב-18/7/18.

⁵ שלוש הוועדות הציבוריות שנדרשו לנושא מונו בעקבות מקרים פרטיים שביקשו מהמדינה זכאות לעבור בישראל הליך

של פונדקאות, וענייניהם הגיעו לבג"צ:

הוועדה הציבורית מקצועית לבחינת הנושא של הפרייה חוץ-גופית (1994) (להלן: **ועדת אלוני**) מונתה בעקבות הנחייה של בג"צ לאחר הסכם פשרה בין הזוג נחמני ומשרד הבריאות (בג"ץ 1237/91 נחמני נ' שר הבריאות, לא פורסם); הוועדה הציבורית לבחינת נושא הזכאות לכריתת הסכם לנשיאת עוברים (להלן: **ועדת אינסלר**) מונתה בעקבות עתירתה לבג"צ של אישה רווקה שבקשה להליך פונדקאות נדחתה ע"י ועדת האישורים (בג"צ 2458/01 משפחה חדשה נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים, פ"ד נ"ז (1) 419);

הוועדה הציבורית לבחינת הסדרה חקיקתית של נושא הפריון וההולדה בישראל (2012) (להלן: **ועדת מור יוסף**) מונתה בעקבות עתירתם של בני זוג גברים שביקשו להסתייע בשירותי פונדקאות (בג"ץ 10/1078 יואב ארד ואיתי פנקס נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים. העתירה נמחקה לאחר שהמדינה הודעה על מינוי הוועדה)

הדיונים המתועדים. כיוון שהרכבן של הכנסת ושל וועדות הכנסת משקף את יחסי הכוחות המפלגתיים ואת ההסכמים הקואליציוניים, אפשר להניח שהדיונים משקפים במידה רבה את מבני הכוח ואת האידיאולוגיות ההגמוניות והאופוזיציוניות במדינת ישראל בנקודת זמן נתונה.

תרומתו של מחקר זה היא להוסיף לספרות הקיימת התבוננות ביקורתית, מפרספקטיבה ארוכת טווח, על האופן בו התפתח השיח אודות פונדקאות לאורך השנים, על האינטראקציות בין שחקנים חברתיים שונים שהשתתפו בו ועל התפקיד שמילאו בו בירוקרטים, בהיותם החולייה המיישמת את לשון החוק וההנחות המובלעות בו ומתווכת אותן מול בעלי העניין. בתוך השיח על פונדקאות בחנתי את האופנים בהם מובנים מושגים הקשורים, בין השאר, לזכויות הפרט, משפחה, הורות, גוף וכסף. התבוננות ביקורתית כזו אפשרה לי להתחקות אחר האופנים בהם פועלים השחקנים השונים בתחום לשליטה, וויסות וחינוך של פרטים וקבוצות, ולחשוף את האופנים בהם מביעים האחרונים התנגדות לכוחות המופעלים עליהם. כפי שנראה בהמשך, עולות ממנה תובנות על יחסי הגומלין בין פוליטיקאים, מומחים, נציגי קבוצות עניין שונות (ראה פירוט להלן)⁶ והאדם הפרטי.

שאלות המחקר

שיח מוסדות המדינה אודות פונדקאות מנסה לקבוע למי מותר להביא ילדים לעולם ובאילו תנאים, ולהגדיר את תפקיד המדינה בקביעות האלה. כדי לבחון כיצד מוסדות המדינה משרטטים את גבולות שיח הפונדקאות, מעלה העבודה שלוש שאלות: ראשית, כיצד מובנה בשיח **תפקידה של המדינה**. אני בוחנת זאת באמצעות בדיקת האופנים בהם מדברים השחקנים השונים על מקומה של המדינה באסדרת הפרקטיקה הפונדקאית; שנית, ניסיתי לעמוד על **התפיסה הנורמטיבית של המשפחה וההורות**, כפי שמשקפת בשיח אודות הזכות להורות, אודות משפחה ראויה ואודות צאצאים ראויים; שלישית, בחנתי את האופנים בהם מוצגים בשיח **דמותה של הפונדקאית והאספקטים המסחריים** של הפרקטיקה. לבסוף, התחקיתי אחרי שינויים שיטתיים במרכיבים השונים של השיח שהתרחשו לאורך 23 שנות קיומו של החוק.

אני טוענת כי חוק הפונדקאות מסייע לשמירת גבולות המשפחה הנורמטיבית תחת בקרה ופיקוח של המדינה ויוצר היררכיה של משפחות רצויות, כאשר בראש ההיררכיה עומדים תאים משפחתיים דומים ככל האפשר לתא המשפחתי הגרעיני, המוצג כ"טבעי" ובתחתיתה – גברים יחידנים או

---

⁶ יצוין כי בחלק מן המקרים קיימים ברקע קשרים קודמים ושיתופי פעולה בין שחקנים מהקבוצות השונות (נוי קניון) ומישורי (2009: 46), וכי שחקן יכול להשתייך ליותר מקבוצה אחת.

בזוגיות חד מינית. עם זאת, החוק אינו רק דוגמה לאופן בו שואפת המדינה לשמר את הסטטוס קוו הדתי-חילוני ואת התא המשפחתי המסורתי והנורמטיבי, אלא גם תוצר מובהק של מערכת קפיטליסטית, כפי שעולה מן העלויות הגבוהות של הפרקטיקה ומשיתוף הפעולה בין גופים מטעם משרד הבריאות ובין סוכנויות תיווך מסחריות הפועלות למטרת רווח.

ב. סקירת ספרות

1. רקע תיאורטי ומחקרי

המסמכים המתעדים שיח זה הינם פרוטוקולים כתובים משיבות מליאת הכנסת, וועדות הכנסת וועדות ציבוריות, אשר פורסמו ברשומות פומביות. בהתאם לכך, נשענת העבודה על שתי גישות תיאורטיות הדנות בתפקיד המדינה בעיצוב מציאות ופרקטיקות גופניות וחברתיות: הראשונה, של וובר וממשיכיו, עוסקת בבירוקרטיה, במיוחד בכל הנוגע לקבלת החלטות לגבי שינויים במדיניות קיימת; ואילו השנייה, של פוקו, עוסקת באופנים בהם מפעילה המדינה כוח על גופו של הפרט, ובאופנים בהם מתנהל הפרט מול כוחות אלה. לפיכך, אפתח במאפייניהם של מנגנונים במוסדות המדינה, הכוללים בהקשר זה, כאמור, הן את הדרג הפוליטי-המחוקק והן את הדרג הבירוקרטי-המיישם.

ע"פ **מקס וובר** (Weber, M. 2006; Gerth H. and Mills, C. 1947), הבירוקרטיה היא מאפיין מרכזי של חברות מודרניות, השואפות להתנהל באופן רציונלי, לא רגשני ומוכוון מטרה. פורמלית, מאפיין זה בא לכלל ביטוי באמצעות מערכות של חוקים, כללים ותקנות, המיושמים ע"פ קריטריונים אובייקטיביים ואחידים ומכוונים לפעול ביעילות ולהניב תוצאה ברורה. המנגנונים הבירוקרטיים מהווים חלק מהותי במוסדות הציבוריים בכל התחומים והמגזרים, בהם הם אמונים על יישום החוקים והתקנות.

בעוד שוובר תפס את הבירוקרטיה כמאפיין חיוני, מגביל אך חיובי ברובו, של חברה מודרנית, הרי שבתרבות הפופולרית היא זוכה פעמים רבות למוניטין שלילי, המייחס לגופים בירוקרטיים תכונות כמו חוסר יעילות, שרירות לב, אדישות ושחיתות. מוניטין זה נשען, בחלקו, על ממצאים אמפיריים הכוללים התנהלות בירוקרטית שאינה מסודרת ורציונלית אלא דווקא אקראית, לא מבוקרת, ונתונה למניפולציות (Cohen, March, & Olsen. 1972).

כותבים אחרים מראים כי גם התנהלות בירוקרטית שנראית, לכאורה, אקראית ושרירותית, יכולה להיות מושתתת על מניעים רציונליים שלא ניתן להצהיר עליהם בגלוי. למשל, במחקר על התנהלות

הבירוקרטיה היוונית כלפי זרים, הסביר הרצפלד (1992 Herzfeld) שהבירוקרטיה מושתתת על אבחנה בין עצמנו ובין "האחר" (שם : 175), ושאנשי המנגנונים הממסדיים הם אלה שאוחזים במפתח לקבלה לקבוצת הרוב. כלומר, מה שנראה כמו חוסר התחשבות וחוסר יעילות, או "אדישות בירוקרטית", יכול להיות, בעצם, ביטוי של ערכי התרבות המקומית הספציפית ושל סמליה. דוגמא נוספת להתנהלות בירוקרטית הנשענת על ערכים לא מוצהרים ניתן למצוא במדינות שעמדו בעבר תחת שלטון קולוניאלי. לורנס כהן (Cohen 2004: 166) טוען כי המנגנונים הבירוקרטיים בדרום הודו משכפלים דפוסים קולוניאליים בהם נתפסת האוכלוסייה כ"המונים" רגשנים ולא רציונליים. השליטה בגופם הפיסי של אנשים משולי החברה (דרך התערבויות כירורגיות בחסות המדינה), היא האופן בה אוכפת המדינה התנהגות "רציונלית" על פרטים, אשר מקבלים ממנה, בתמורה, הכרה והשתייכות.

לממשק בין ממסד, גוף האדם ורגש בבירוקרטיה הישראלית חלק מרכזי בעבודה זו. האנתרופולוג דון הנדלמן (Handelman 2007) מתייחס לממשק זה ומסביר כי בבסיס הבירוקרטיה עומד מה שהוא מכנה "הפער הקרטזיאני", אותה דואליות בין רגש (המיוחס לגוף ותשוקותיו) ושכל (רציונליות, הגיון ולוגיקה) שנוסחה ע"י רנה דקארט. מחד, המערכות הממיינות והמסווגות בכל ממסד (חוק ואכיפתו, חינוך, צבא) אמורות לפעול ע"פ קריטריונים רציונליים, אחידים ולא אמוציונליים. מאידך, עולמות התוכן בהם פועלים המנגנונים הבירוקרטיים כוללים סוגיות טעונות רגשית, הפועלות במידה רבה על "תחושות בטן", ועל מושגים עמומים כמו לאומיות, פטריוטיות וסולידריות. בישראל, טוען הנדלמן, נבנית תחושת השייכות הלאומית ע"פ מערכת סמלים וטקסים המשלבת את הנרטיב הציוני בתוך עולם המושגים היהודי כבר מהגיל הרך. החל בגן הילדים הממלכתי ועד השירות הצבאי מחונכים הישראלים ל"גיבוש", למחויבות לקבוצה עד כדי נכונות להקרבה עצמית – ואלה מתורגמים לרגשות ולכמיהות המנחים את הפרט באופן שאינו תמיד מתיישב עם הרציונל, ולעיתים אף מתנגש בו. אני משערת שהעירוב בין הרגשי לרציונלי ובין הפרטי והלאומי, כמו גם הציפייה למעורבות ולהכוונה בירוקרטית בכל תחומי החיים, ניכרים גם כאשר מדובר בפיריון וילודה, ולכן צופה שיבואו לכלל ביטוי גם בשיח העומד במוקד עבודה זו.

מקור סמכותה של הבירוקרטיה אינו מסורת או כריזמה של מנהיג זה או אחר, אלא דווקא העובדה שהיא נתפסת כרציונלית, אימפרסונלית וכמושתתת על סדר טבעי, נתון ומובן מאליו שיש לציית לו (שנהב 1995 : 214). הפנמת הכללים הממיינים, המצויים בליבו של השיח הבירוקרטי, מגדירה ומחזקת את גבולותיה של הקהילה ה"נורמלית", הבריאה והנורמטיבית ומדירה ממנה "מצורעים",

עניים, משוגעים ופושעים" (שם : 40). תוצר לוואי נוסף של מנגנוני ההכלה וההדרה הללו הוא צמיחת מעמד ביניים של מומחים, המתווכים בין הקהילה ובין מי שנמצא בשוליה.

מנגנוני המיון והתייג מובילים אותנו לגישה התיאורטית הבאה העומדת ביסוד עבודה זו, זו של **מישל פוקו** (Foucault 1978, 1982). פוקו מתייחס לאדם כאל סובייקט שהוא תוצר של יחסי כוח מורכבים ולא בהכרח יציבים, שאת אופני הפעולה שלהם ניתן לנתח ולחשוף ולא כאל ישות עצמאית. כיוון שמקרה המבחן הנדון בעבודה זו הוא הסדרה ובקרה של פרקטיקות המבוצעות על גופם של בני אדם, והיכולת הממסדית לאפשר הורות או למנוע אותה, אנתח את השיח אודות פונדקאות דרך הפרספקטיבה הפוקואינית העוסקת ב**ביו-כוח** וב**ביו-פוליטיקה**.

תפקידו של הממסד בהסדרה ובנירמול של טכנולוגיות הפריזון החדשות בכלל ושל פונדקאות בפרט, הוא אחת מסוגיות הליבה העומדות במרכזו של הדיון בנושא. כוחה של המדינה מבוטא במספר מעגלים המדגימים, הלכה למעשה, את ה"ביו-כוח" - כוח הפועל על החיים הביולוגיים עצמם, "השגשוג, הלידות והתמותה, רמת הבריאות, משך החיים, אריכות הימים וכל התנאים שיכולים לגרום בהם לשינויים" (פוקו 1996 : 94). הרציונל מאחורי הביו כוח נשען יותר על נורמות וידע מדעי, ופחות על חקיקה ואכיפה, והכוח הפוליטי בא לכלל ביטוי דרך מומחים ובירוקרטים. הביו כוח פועל על שני צירים : האחד, כוח ממשמע ברמת הגוף הפרטי, הנתון בידי מוסדות כמו בתי ספר, יחידות צבא, בתי חולים וכיו"ב ; השני, **ביו פוליטיקה של האוכלוסייה** - מערכת של מניפולציות מוסדרות וסטטוטוריות הממוקדות באוכלוסייה ויוצרות, בין השאר, פרקטיקות צרכניות. מטרתה של הביו פוליטיקה היא תכנון ותחזוקה של אוכלוסיות ושל גופים אנושיים, לצורך הבטחת בריאותם, רווחתם וביטחונם – לרבות כל הנוגע לרבייה וילודה (שם : 99). שני הצירים קשורים זה לזה באמצעות המיניות, כוח המייצר גם את הגוף הפרטי וגם את המין כולו (species).

יאנה סויקי (Sawicki, 1991) מציעה, בעקבות פוקו, ניתוח של האופן בו נשלט הגוף הנשי באמצעות הביו-כוח. היא טוענת כי מיקומם הגבוה של טיפולי הפוריות בסדר הקדימויות הכלכלי מסייע בהבניית העקרונות כמצב אקוטי ובתפיסת הטיפולים כטיפול חובה, לכל הצדדים : אם המדינה מממנת או מסבסדת טיפולי פוריות קודם למימון תרופות מצילות או מאריכות חיים, משמע שהעקרונות היא מצב אקוטי. הביו כוח בא לכלל ביטוי גם בטכנולוגיות היוצרות אובייקטים וסובייקטים חדשים הכפופים להתערבויות רפואיות ומשפטיות מטעם המדינה (עוברים ברחם, עוברים במבחנות, ביציות ותאי זרע וכיו"ב). סויקי טוענת שהביו כוח מגדיר נורמות חדשות המייצרות מודל נשי חדש ומשמשות למעשה ככלי בשירות ההגמוניה. כך מעודדות טכניקות הפריזון החדשות נשים (ממוקדות קריירה ממעמד בינוני גבוה) לדחות את הולדת ילדיהן לגיל מאוחר, שאז

סביר יותר שיזדקקו לטכנולוגיות פריון שונות. השיח בנושא הפוריות וההולדה הולך והופך, עם התפתחות טכנולוגיות אלה, לשיח צרכני, המכוון להפקת תינוקות איכותיים יותר, ולמסחר בביציות, רחמים ועוברים. התוצאה היא קומודיפיקציה מסוג חדש של גוף האישה. מירב אמיר (Amir 2006) מפרשת אותה התפתחות היסטורית באופן שונה, וטוענת כי מושג "השעון הביולוגי", שהופיע בשנות השבעים והשמונים, במקביל להמצאת הגלולה למניעת היריון וטכנולוגיות הפריון החדשות, נועד למסגר את מהלך החיים של נשים בלוח זמנים קבוע מראש. "שעון" מתקתק זה מחזק את מבנה המשפחה המסורתית, ההטרונורמטיבי, ואת יחסי הכוחות בין המגדרים (שם: 60). באותה רוח, מציינת כרמל שלו (מצוטטת אצל טריגר 2016: 278) כי "המשקל של הציפיה הנורמטיבית מנשים לממש עצמן כאימהות, מגיעה עד כדי הסתייגות מוסרית מאלה שבחרות להימנע מכך". כך, טכנולוגיות הפריון החדשות, בצירוף מדיניותה הנדיבה של מדינת ישראל בנושא, הופכות את הבחירה בטיפולי פוריות למחייבת, ובמקום לאפשר לנשים יותר חופש בחירה – כובלת אותן "...לייעוד האִמהות הגנטית" (טריגר, שם).

הפונדקאות בישראל מדגימה, הלכה למעשה, את הביו כוח ואת הביו פוליטיקה: ראשית, מעצם כך שלא ניתן להשתיל ביצית מופרית ברחם של אישה ללא התערבות רפואית, ובארץ אוסר החוק לבצע התערבות כזאת ללא בקרה מרכזית (Teman 2016). שנית, בשל המניפולציות הסטטוטוריות מטעם המדינה המכוננות או מאיינות הורות כאשר קיים פיצול בין נשיאת ההיריון ובין ההורות הגנטית. לבסוף, עצם העובדה שהפונדקאות המתבצעת בישראל מוסדרת בחוק, והחוק מחייב מתן חסות ואישור של המדינה לכל הליך והליך (ומימון של המדינה לטיפולים ולפרוצדורות הרפואיות הכרוכות בו), מהווה עידוד לשימוש בפרקטיקה זו ומיסוד שלה הן כפרקטיקה צרכנית והן כטכנולוגית פריון מן השורה.

בירוקרטיה וביו פוליטיקה: המונח "בירוקרטיה" מתאר גם את ההיגיון התרבותי המגדיר היררכיות וממין פרטים באוכלוסייה לפי קטגוריות בינאריות, וגם את המערכת הממסדית המיישמת הגיון זה. המשפטנית דינה זילבר (2006) טוענת כי המנגנונים המרכיבים את המנהל הבירוקרטי נתפסים כאובייקטיביים וניטרליים, בעוד שלמעשה הם מהווים מנגנונים מנרמלים, הפועלים בשירות ההגמוניה על מנת לשעתק את הסדר החברתי השורר ולשמרו. ברובד הסימבולי, הפרקטיקה הבירוקרטית המתקיימת במוסדות מדינתיים נתפסת כפעולה ריטואלית, כמעט דתית, המקדשת את מערכות המיון ומפרידה בין שייך ולא שייך, בין טהור וטמא. במילותיו של זיגמונט באומן, "החברה המודרנית חותרת לייצר הבחנות ועוסקת באופן אינטנסיבי בהגדרות ובמיונים, בהכלה ובהדרה. אמביוולנטיות מאיימת על המודרנה, וכל מה או מי שמגדיר את עצמו בכוחות עצמו

או מחבל בהגדרות המדינה, הוא חתרני" (מצוטט אצל קרבאל טובי 2013 : 223). כפי שנראה בפרק הממצאים בעבודה זו, הגופים הבירוקרטים מהווים "שומרי סף" של קבוצת הרוב שהיא הטרו-נורמטיבית, משפחתית ויהודית, והם מפעילים מנגנונים ונהלים בכדי לסנן או להכשיר הורים פוטנציאליים ותינוקות (לפני היווצרם או מייד לאחר הולדתם).

מספר מחקרים ישראלים - של תופעות שונות לכאורה זו מזו - מדגימים טענה זו הלכה למעשה. מחקריהם של שוהם מלמד ויהודה שנהב (2008) ושל קארין יפת (2019) הראו כי בישראל קיימת כבר עשרות שנים מדיניות פריון דיפרנציאלית, המארגנת את יחסי הכוחות באופן היררכי. במחקר של פרוטוקולים מדיוני הכנסת בשנות החמישים והשישים, מצאו שוהם ושנהב, שבעוד שברמה המוצהרת הונהגה בישראל באותן שנים מדיניות פרו-נטליסטית, הרי שבפועל התמקד עידוד הילודה במשפחות קטנות, אשכנזיות, מרקע סוציו-אקונומי בינוני-גבוה, בעת שמשפחות גדולות, מזרחיות ועניות תומצו דווקא לרסן את שיעור הילודה ולהפכו ל"רציונלי" או "מודרני", לטובתן וכדי לשפר את תנאי חייהן⁷ (שם : 160). המשפטנית קרין יפת (2019 א), המשיכה והראתה כי מדיניות הפריון המשיכה להיות להבחין בין קבוצות שונות בחברה הישראלית היהודית גם בעשורים הבאים. בניתוח של שיח מוסדות המדינה והתקשורת אודות "הסעיף הסוציאלי" בחוק ההפלות בשנות השבעים והשמונים, מצאה יפת "חזון איכותני מוגזע שחתר לנרמל את הרחם המזרחי ולווסת את רבייתו" (2019 א' : 759). במחקר נוסף, שניתח את דיני הפריון והמזונות בישראל, הראתה יפת כי לא רק נשים מזרחיות ועניות מתויגות כ"אמהות חשודות" הכפופות לאנטי-נטליזם סמוי, אלא גם נשים אחרות הסוטרות מהדגם המסורתי של המשפחה הפטריארכלית, "נשים נואפות, נשים רווקות, נשים מבוגרות, נשים מזרחיות, נשים חלשות (מבחינה פיזית) ונשים מוחלשות (מבחינה חברתית)... (2019 ב' : 521). באופן דומה, מצביעים דיני המזונות והמשמורת על תפיסה מסורתית-פטריארכלית של תפקיד האב כביו-אקונומי ברובו (אך לא חברתי וטיפולי).

מיכל קרבאל טובי (2013) ערכה מחקר אתנוגרפי על מכוני גיור ובתי דין רבניים המטפלים מטעם המדינה⁸ בגיורן של עולות מחבר המדינות (הנחשבות ליהודיות ע"פ חוק השבות אך לא ע"פ חוקי ההלכה). היא בחנה את ההיגיון הקובע מי תסווג כיהודייה בסופו של הליך הגיור ומי – לא. סיווג זה רלוונטי אף הוא לנושא הפריון, שכן יהדותם של הצאצאים נקבעת ע"פ יהדותה של האם. קרבאל

---

⁷ הפרונטליזם בישראל ממשיך להיות סלקטיבי באותו אופן גם בשנות ה-2000. ראה חדוה אייל (2009). דפו פרוורה, אמצעי למנעת היריון באמצעות זריקה. מחקר על מדיניות השימוש בקרב הקהילה האתיופית בישראל. אמי - ארגון המיילדות בישראל, וארגון אשה לאשה - המרכז הפמיניסטי בחיפה <http://www.midwivesil.co.il/Uploads/dbsAttachedFiles/DepoHebrew03.pdf>

⁸ קרבאל-טובי מראה (שם : 233) שפרויקט הגיור "הולאם" ע"י המדינה, מתקצב על ידיה ומנוהל בפועל ע"י מספר משרדים ממשלתיים ומוסדות לאומיים.

טובי הראתה כיצד מתערבות המערכות הביורוקרטיות, בחסות המדינה, במציאות החברתית, בכדי לנהל את פוליטיקת הזהות והשייכות. במקום אחר (Kravel-Tovi 2014) ניתחה קרבאל טובי את מערכת היחסים בין המנגנונים המדינתיים ובין המתגיירות כמערכת של הדדיות ביו-פוליטית, בה כל אחד מן הצדדים מרוויח משהו מהתהליך – המתגיירות מתקבלות לקבוצת הרוב, והממסד מרגיש שהוא "מתקן", מחזק ומעבה את הרוב היהודי.

חגי קלעי (2014) קושר בין הליכי ההכלה וההדרה ובין מקומו של הקשר הגנטי בקביעת יחסי הורות. הוא טוען שככל שהמודל המשפחתי קרוב יותר למודל ההטרונורמטיבי, כך נתפסת המשפחה כטבעית יותר, אף ללא הוכחת קשר גנטי. לחילופין, ככל שהוא רחוק יותר מן המודל ההטרונורמטיבי, כך הוא נתפס כ"חשוד" יותר ונדרש להוכיח זיקה לילד באמצעות מבחנים גנטיים ואחרים: "ככל שהמשפחה המיועדת הטרונורמטיבית פחות, כך הופך הדיון מדיון פרטי לדיון פוליטי וציבורי, והמשפחה המיועדת מוכפפת לעין המפקחת של המשטר" (23).

גם צבי טריגר (2018) מפרט כיצד המדיניות הפרונטליסטית הישראלית, המאפשרת בשנים האחרונות אפילו הולדה מן המת, נותרה בעלת גבולות שמרניים היררכיים ודיפרנציאליים, הבאים לכלל ביטוי בחוק הפונדקאות מ-1996:

עדיף שלא להוליד מלהיות הורה יחידני או זוג חד-מיני (מכאן הדרישה שייולד לזוג הטרנסקסואלי, בסעיף 1). שנית, עדיף שלא להוליד ובלבד שהיילוד לא יוכרז כממזר (לכן האיסור לאישה נשואה לשמש פונדקאית, אלא במקרים חריגים ובאישור ועדה, בסעיף 3/2א); שלישית, עדיף שלא להוליד אם היילוד יסווג כ"כפול דת" או כ"חסר דת" (מכאן הדרישה להתאמה דתית בין הפונדקאית לבין ההורים המיועדים בסעיף 5/2) (82)

כפי שנראה בהמשך עבודה זו, שיח הפונדקאות בוועדות הכנסת מדגים כיצד משמש חוק הפונדקאות כאמצעי להדרה והכלה של פרטים וקבוצות מן הקבוצה ההגמונית ואף להיררכיזציה בתוך הקבוצה ההגמונית.

השיח הביורוקרטי סביב פונדקאות מתנהל בתוך ובמקביל לשני תחומי מחקר הרלוונטיים לעבודה זו. הראשון ביניהם עוסק במדיניות הפיריון הייחודית של ישראל ובתפקיד שממלאים בה רופאים; השני כולל מחקרים, אתנוגרפיים ברובם, על פונדקאות בכלל ועל פונדקאות בישראל.

חוק הפונדקאות בישראל מתקיים על רקע של אידיאולוגיה פרונטליסטית התופסת הורות "טבעית" כברירת מחדל מחייבת (שלו 1996, זפרן 2006, גולדין 2008, בירנבוים כרמלי 2009, דונת 2010, 2010 Teman, בסן 2010, סממה 2012, השילוני דולב 2013), בתרבות המעודדת מדיקליזציה של תהליכי

הרבייה, שימוש בטכנולוגיות פריון ובטכנולוגיות אבחון גנטי וטרומ לידתי. סיגל גולדין (2008) מייחסת את האידיאולוגיה הפרונטליסטית לשלושה נרטיבים קולקטיביים: הנרטיב הלאומי-דתי-דמוגרפי (שמירת הרוב היהודי במדינה ו"פרו ורבו" כמצווה דתית), הנרטיב האוניברסלי (הורות כמימוש דחף ביולוגי, שבלעדיה ההתפתחות הפסיכולוגית של הפרט אינה מושלמת) והנרטיב הליברלי (הזכות להורות כזכות לאושר). את "טביעות היד" של שלושת הנרטיבים הללו נוכל לראות בבירור בפרק הממצאים, למשל, באופן בו מדגישים בעלי עניין את חשיבות יהדותו של הילד שייולד ואת מרכזיות ההורות בזהות היהודית והישראלית שלהם ובאופנים בהם מגייסות שחקניות מכל הקבוצות את אימהותן הפרטית כסוג של גיבוי לעמדתן המקצועית.

הדומיננטיות של שלושת הנרטיבים באה לכלל ביטוי בביקוש גבוה, חוצה קבוצות גיל ומגזרים בחברה, לטיפול פוריות. המדינה תומכת בביקוש זה וכתוצאה מכך בישראל קיים השיעור הגבוה ביותר בעולם של שימוש בטכנולוגיות פריון (ART) (דרור 2005; טריגר 2016) תוך הצנעה של הסיכונים, הסיבוכים והעלויות של טכנולוגיות אלה (בסן 2010). ככלל, טכנולוגיות אלה מקודמות ומוצעות עם מעט מאוד התניות הקשורות למצב משפחתי, כלכלי, או נפשי וללא בירור של היכולת לגדל ילד. מדינת ישראל תממן טיפולי IVF לכל ישראלית עד גיל 45 (עד גיל 54 עם תרומת ביצית), עד לידת שני ילדים, גם אם יש לה או לבן זוגה ילדים מנישואין קודמים, בהשתתפות עצמית מינימאלית⁹.

יעל השילוני דולב (Hashiloni-Dolev 2018) טוענת שברקע למדיניות ולחקיקה הישראלית בכל הנוגע לפוריות והולדה, עומד המודל האידיאלי-שמרני של המשפחה היהודית. מודל זה, אומרת השילוני-דולב, בשונה מן האידיאולוגיה האינדיבידואליסטית המקובלת בארצות מערביות רבות, מעמיד את טובתה של המשפחה כמכלול מעל טובתו של הפרט, מה שמוביל להתעלמות משיקולים כמו רצון הנפטר, טובת הילד או רווחתם של שותפים חיצוניים להולדה (תורמי תאי רבייה או פונדקאיות). כפי שנראה בהמשך, ניכר שמודל זה מוטמע בחשיבה הבירוקרטית, ונחשף לעיתים בהיגדים כמו "חוק איננו נועד לפרט. חוק נותן באיזונים שלו את המענה למירב. לא לכולם, אבל למירב" (יועמ"ש משרד הבריאות, מירה היבנר הראל, 20/5/13 : 16)

---

⁹ ע"פ אתר משרד הבריאות <https://www.health.gov.il/Subjects/fertility/Pages/IVF.aspx> (אוחזר 16/02/21)

הנורמות התרבותיות הישראליות מחייבות התייחסות זהירה וטנטטיבית¹⁰ להריון (Ivri 2009). ניצן רימון צרפתי (2014) מתארת מנגנון של "הורות מושעת": נשים ישראליות חוששות להניח שבסופו של התהליך ייוולד תינוק חי ובריא, ומשתדלות לא להיקשר ולא להיערך להגעת התינוק עד לאחר הלידה. נורמה זאת מועצמת ע"י האופן בו המדינה מעודדת שימוש בטכנולוגיות האבחון הגנטי והטרומ לידתי (השענות על רופאים וטכנולוגיות, הדמיות בצירוף הציפיה לתינוק מושלם, המאפשרת הפסקות הריון ללא הגבלה של גיל ההריון בשל ליקויים מכל סוג ובכל דרגת חומרה בעובר). עברי ותימן (Ivry T. and Teman, E., 2017) טוענות שהספרות האנתרופולוגית הישראלית מתייחסת להריונות פונדקאות ולהריונות רגילים כאל שתי תופעות נפרדות, בעוד שבפועל, שתי קבוצות ההריונות מונחות ע"י אותן תפיסות ונורמות תרבותיות. נורמות תרבותיות אלה מקלות על פונדקאיות להפריד בין מה ששייך לגופן הן ובין מה ששייך להריון, ויכולות להסביר את נטייתן להמעיט בחשיבות נשיאת ההריון ואת ההתייחסות הנפוצה לרחם כאל כלי קיבול/תנור. במקביל, חוות האימהות המיועדות את החרדה ואת הציפייה לתרחישים קודרים האופיינית לנשים הרות בישראל.

הוויכוח על פונדקאות חוצה מחנות פוליטיים ואידיאולוגיים. כך קורה, למשל, שחלק מארגוני הנשים חולקים טיעונים עם גופים דתיים שמרנים (המתנגדים לפירוק מושגי האמהות והמשפחה), ותופסים פרקטיקה זו כטכנולוגיה קיצונית אשר הופכת נשים למכשירי הולדה, ומחפצנות נשים וילדים. מן הצד השני ניצבים פעילים חברתיים אחרים, ביניהם פונדקאיות, התופסים את טכנולוגיות הפריור החדשות כמגדילות את חופש הבחירה של נשים ואת האוטונומיה שלהן בכל הנוגע לגופן ולפריורן, ואת הפונדקאות כפרקטיקה המאגרת את האידיאולוגיות הפטריארכליות הקיימות בכך שהיא מאפשרת לנשים ללדת עבור או באמצעות נשים אחרות.

הנוקטים בגישה הראשונה, המתנגדת לפונדקאות, מתעמתים עם הטיעונים הליברלים ואומרים שפרקטיקות שאמורות להגדיל את חופש הבחירה של קבוצות מוחלשות בחברה, יוצרות בסופו של דבר דרכים נוספות להכפיף את החברים בקבוצות אלה לכללים ההגמוניים, כך שמה שהתחיל כהרשאה לבחור במשהו – הופך לחובה. ג'ודית באר (Baer 2013) מכנה מצבים כאלה "חופש אירוני": כך, למשל, הפיכת הפונדקאות לחוקית עלולה להפעיל לחץ על נשים עניות להציע עצמן כאימהות נושאות, ובמקביל להפעיל לחץ על אנשים אחרים להפוך להורים מזמינים

---

¹⁰ ברברה כץ רוטמן (Katz-Rothman 1986, מצוטטת אצל Mills 2017: 290) טבעה את הביטוי "הריון טנטטיבי" במחקרה על בדיקות מי שפיר בארה"ב. ריבוי הבדיקות הטרומ לידתיות במהלך ההריון תורם לקומודיפיקציה של העובר, כאשר רק עוברים אשר עוברים את הבדיקות בהצלחה מקבלים את הזכות לחיים.

דברה זאץ (Satz 2010) מתנגדת אף היא לפונדקאות. עם זאת, היא טוענת שמבקרי ההליך משתמשים בטיעונים הלא נכונים בכדי לנמק את רתיעתם האינטואיטיבית. היא מפרקת אחד לאחד את הטיעונים לפיהם "עבודת האמהות" שונה באופן מהותי מסוגי עבודה אחרים ולכן אסור לסחור בה, ומצביעה על סתירות לוגיות בהבניית טיעונים אלה (למשל, גם בשירות צבאי מופקעים גופיהם, זמנם, ביטחונם האישי וכישוריהם של חיילים לתקופות ארוכות, ועדיין הצבא אינו נתפס לרוב כמוסד משפיל ומחפץ. הטיעון בדבר קשר אם/עובר כקשר ייחודי ואינסטינקטיבי, מחזק את הסדר החברתי המסורתי ואת מקומן הנחות יחסית של נשים בו). ע"פ זאץ (129), הסיבות הנכונות להתנגדות לפונדקאות מסחרית הן שהסכמי פונדקאות מחזקים את ההיררכיה המגדרית והסוציאקונומית הקיימת בכך שהם משעבדים את גופה של הפונדקאית לשליטה חיצונית של רופאים ושל הממסד (הגברי בהגדרתו). היא טוענת שלפונדקאית – החולייה החלשה בהסכם כזה - אין דרך מעשית לחזור בה מן ההסכם או להגן על עצמה מפני מניפולציות של הממסד. יתרה מזאת, הסכמים אלה אינם מוסריים מעצם זה שהם מחזקים תפיסות מגדריות סטריאוטיפיות של נשים כסך אברי הרבייה שלהן, ובו זמנית אינם נותנים משקל מוסרי לנשיאת ההיריון, כיוון שהורות נקבעת על הבסיס הגנטי בלבד (כמו אבהות, למעשה).

החוקרות Ruth Walker and Liezl Van Zyl (2017), מחלקות את ההסדרים המקובלים בעולם לפונדקאות חוקית ע"פ האספקט הכספי: פונדקאות "אלטרואיסטית" לעומת "מסחרית". הסדרים אלטרואיסטיים מבוססים על "יחסי מתנה": אישה בוחרת לשאת עובר, כמתנה לזוג או יחיד חשוך ילדים, ללא כוונה לקבל תמורה או רווח כספי מההסדר. לעומת זאת, בהסדרים מסחריים חותמים שני הצדדים על הסכם הקובע את התמורה, התנאים וההגבלות שחלים על כל אחד מהם לאורך התהליך. ווקר ו-ואן זיל סוקרות את הבעייתיות המובנית בעצם ההפרדה הדיכוטומית בין שני המודלים והטמונה בכל אחד מהם, ומציעות מודל שלישי: פונדקאות מקצועית (בדומה למקצועות טיפוליים כמו סיעוד, הוראה, עבודה סוציאלית וטיפול בילדים או קשישים). הן סבורות שמדינות שיאמצו מודל זה יפעלו לסטנדרטיזציה ולרגולציה של התחום, יקצו משאבים לסינון קפדני והכשרה של המשתתפות, ויפעלו ע"פ קוד אתי שימנע את תחושת הניצול, האכזבה והחיפצון שחווים הצדדים בהסדרים הקיימים. מעניין לראות שקיים דמיון רב בין המודל המקצועי המוצע ובין החוק הקיים בישראל - אם יאומצו לפרקטיקה מאפיינים של "פונדקאות מבוססת קשר" אותה מנסות לקדם פונדקאיות לשעבר (ראו דברי שירי אור חכמון, 30/4/18 : 33).

מחקרי השדה הראשונים בנושא פונדקאות בישראל נערכו ע"י אלי תימן (2001 ואילך) וע"י אתי סממה (2002, 2012). שתיהן הוזמנו לדבר על תוצאות מחקריהן במספר דיונים שנסקרו בעבודה זו.

סממה דגמה עשרות זוגות הורים ועשרות פונדקאיות שהשתתפו בתהליכי פונדקאות (חלקם השתתפו ביותר מתהליך פונדקאות יחיד) בין השנים 2009-1996, במטרה לבדוק כיצד מיושם חוק הפונדקאות בישראל. היא מצאה, שאף שהחוק בוצע כלשונו היו בו מספר חוליות חלשות, שלא היו אלה אליהן נערך המחוקק (החוק צפה קשיים במסירת הילד או בעייתיות על רקע תשלומים לפונדקאית). בין החוליות החלשות, למשל, התייחסה סממה לשטח העיוור בתווך שבין קבלת אישור הוועדה להסכם ובין לידת ילד (50% מהליכי הפונדקאות המאושרים בישראל לא הסתיימו בלידה, ואיש לא בדק מה עלה בגורל המשתתפים בהם, לרבות ה"פונדקאיות השקופות", שלא מיצו את התהליך); ולקשיים בהתמודדות ילדי הפונדקאיות עם התהליך (שם: 147-148, vi). עוד מצאה סממה, שהפונדקאיות הישראליות היו בחלקן הגדול מרקע סוציאקונומי נמוך מזה של ההורים המזמינים. חשוב וראוי לציין, כי על סמך השוואת הנתונים המוצגים בעבודתה של אתי סממה, הכוללת נתונים שנאספו עד 2010 (2012. לוח 11 ולוח 14), לאלה המעודכנים באתר משרד הבריאות (נתונים שנאספו עד 2017), חלו שינויים ניכרים בפרופיל הסוציו אקונומי של הפונדקאיות בעשור השלישי של הפרקטיקה ותיוגן הגורף כציבור מוחלש וטעון הגנה אינו תקף עוד.¹¹

שורת המחקרים של אלי תימן (2001, 2003, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011, 2018, 2019) מאירה את הפונדקאות המוסדרת בישראל מכמה זוויות הרלוונטיות לעבודה זו. בחלקם הגדול חשפה תימן מנגנונים המאפשרים התמודדות מעשית עם התהליכים המורכבים שעוברים הצדדים להסכם. כך, למשל, הוקדשה קבוצת מחקרים לחשיפת האמצעים הלשוניים והנרטיביים בהם משתמשות פונדקאיות ואימהות מיועדות בכדי לעצב את הפרקטיקה מבפנים: במחקר מ-2001 מצאה תימן שפונדקאיות נוטות לקבל ולעודד את המדיקליזציה של גופן ומרבות להשתמש בז'רגון רפואי. היא הסבירה ממצא זה בכך שאימוץ הטכנולוגיה המעצימה אותן מול הטבע, מגבירה אצלן את תחושת השליטה. בנוסף, פונדקאיות מרבות לתאר את התהליך בדימויים כמו "אינקובטור", "אכסנייה", "שמרטפית", שיכולים להצביע על קומודיפיקציה ואובייקטיפיקציה של אברי הרבייה של עצמן ושל ההיריון. העובר נתפס כמישהו שהוכנס שלם ונפרד לגופן, כאשר הדאגה לו מתרחשת מתוך תחושת אחריות וחובה אך לא נתפסת כ"bonding" טבעי. גם המושגים הלשוניים שהתקבעו בלשון הבירוקרטית סביב הפרקטיקה מבהירים כי לילד יש רק אמא אחת. כך מצביעים המונחים "אם נושאת" ו"פונדקאית" על משהו ארעי, בעוד ש"אם מיועדת" נתפסת כרלוונטית לעתידו של הילד,

---

¹¹ כך, למשל, בעוד שב-2010 לא היו כלל פונדקאיות נשואות, הרי שנכון ל-2017, 65% במצטבר היו נשואות. ב-2010 7.3% מהפונדקאיות היו בעלות תואר אקדמי, וב-2017 – 32%. ראו אתר משרד הבריאות <https://www.health.gov.il/Subjects/fertility/Surrogacy/Pages/default.aspx>

ו"אם ביולוגית" (כאם טבעית) הפונדקאיות, אומרת תימן, מתייחסות לרחם ולעובר שבתוכו כאל גוף שלישי, "סייבורג" - ישות היברידית של גוף וטכנולוגיה המתקיים במרחב חיצוני לגופן. מרחב זה מאפשר יצירת מערכת יחסים הריונית בין האם הגנטית ובין העובר, כלומר, הדה קונסטרוקציה של ההיריון מאפשרת bonding בין האם הגנטית ובין העובר. במחקר מאוחר יותר (Teman 2009) היא התמקדה באותו גוף שלישי, הריון המתקיים בגוף אחד אולם נחוה פסיכולוגית בגוף שני. מסקנתה הייתה שההיריון הוא גם מבנה חברתי תרבותי. ושהחוויה של הריון משותף תלויה במידה רבה באיכות הקשר בין הפונדקאית ובין האם הגנטית. שנה מאוחר יותר (2010C), המשיכה תימן והראתה שגם האימהות הגנטיות וגם הפונדקאיות שואפות להדגיש שלילד יש רק אמא האחת – הגנטית. (בקורפוס המחקר ניתן למצוא אישוש לממצאים אלה בדבריהן של פונדקאיות לשעבר. ראו שרה לב, 30/5/12 : 9-10 ; שירי אור חכמון, 30/4/18 : 28 ; 29/5/18 : 75).

מנגנון הטיה נוסף, של חוקרי פונדקאות, חשפה תימן במחקר מ-2008, בו סקרה את הכשלים המתודולוגיים במחקרים הפסיכוסוציאליים על הורות פונדקאית. החוקרים, הראתה תימן, הניחו לחרדות התרבותיות להכתיב את שאלות המחקר ואת המושגים. הם יצאו מנקודת הנחה שנים נורמליות אינן מוכנות להיכנס להריון מתוכנן על מנת למסור את הילד לאחרים, ולכן חיפשו אצל הפונדקאיות הפרעות אישיות, אירועי חיים טראומטיים, מצוקות קיומיות וקשיים משמעותיים במסירת התינוק. היעדר ממצאים אמפיריים תומכים יוחס למנגנוני הגנה והונאה עצמית שמפעילות הפונדקאיות. תימן מצאה כי למעשה, המוטיבציה השכיחה ביותר עליה מעידות פונדקאיות היא הנאה מההיריון, אמפתיה לזוגות חשוכי ילדים, השאיפה להתפרנס כאמא, או הרצון לעשות משהו "מיוחד". החוקרים מתקשים להתמודד עם מוטיבציות לא פתולוגיות אלה כיוון שהן חושפות את העובדה שאימהות היא מבנה חברתי ולא טבעי, ממצא שנתפס כמאיים במיוחד בעידן בו מבנה המשפחה המסורתית מתפרק.

במחקרים מ-2010 ומ-2016 מסבירה תימן שהפונדקאות מאתגרת את מושגי האמהות והמשפחה, המייצגים את הבית היהודי כולו, באופן כל כך קיצוני, שהמדינה הפכה אותה לדוגמא¹². ואכן, חוסר ההלימה הבולט בין המספר הצנוע יחסית של ילדים שנולדו בפונדקאות להורים ישראלים¹³ ובין

---

¹² מקרה אור מור יוסף מדגים התנהלות מדינתית זו באופן בולט. בית המשפט פסק כי מור-יוסף, שיזמה ומימנה הליך להולדת ילדה באמצעות תרומת זרע, תרומת ביצית ושימוש באם פונדקאית, ללא קשר גנטי או פיזיולוגי לילדה, לא תוכר כהורה המשפטית של הילדה. רוני רוטלר (2018) סבורה שהרציונל היחידי להחלטת המדינה למסור את התינוקת לאימוץ, לאנשים שאין להם קשר גנטי או פיזיולוגי לילדה, הוא ענישה של אישה (שהמדינה מטילה כנראה ספק במסוגלותה ההורית) שיזמה הליך שאינו נופל באופן ברור לאף קטגוריה ובכך פתחה פתח לערעור על שליטתה של המדינה. לפרטי המקרה ראה מסמך הבקשה של מטה מאבק הנכים להשתתף כידיד בית המשפט בערעור לבית המשפט העליון. https://law-clinics.biu.ac.il/files/lawclinique/shared/ydyd_byt_mshpt - vrh_mvr_yvsp.pdf

¹³ ראה ה.ש. שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת. לעיל

כמות הדיונים הציבוריים, התקשורתיים, הפוליטיים והמשפטיים שהוקדשו לנושא זה, מרמז לכך שמדובר בנושא החורג מתחום טכנולוגיות הפריזון. העבודה הזאת מושתתת על מסורת המחקר המתחקה אחר המשמעויות החברתיות והפוליטיות של טכנולוגיות הפריזון בישראל. תרומתו של מחקר זה לספרות המחקרית העשירה הזו, העוסקת בעיקר בחוויית הפרט המשתתף בהליכי פונדקאות, היא להפנות זרקור אל עמדות המדינה, מוסדותיה ונציגיה בתוך שיח הפונדקאות ולהראות את תפקידם של מוסדות המדינה בהבניית חוויות אלה.

2. רקע היסטורי¹⁴ והקשר חברתי והפוליטי

השיח בו עוסקת עבודה זו מתנהל בשניים וחצי העשורים האחרונים, בהם חלו בישראל תמורות פוליטיות, חברתיות וכלכליות ניכרות. חיוני להתייחס לתמורות אלה על מנת למקם את דיוני הפונדקאות בהקשרים בהם התקיימו.

ששת הדיונים הראשונים אודות פונדקאות התנהלו בוועדת העבודה והרווחה של הכנסת בין השנים 1995-1996, בין הקריאה הראשונה של נוסח החוק בכנסת ובין הקריאה השנייה והשלישית (לרשימת הדיונים ראו [נספח I - קורפוס המחקר](#)). הדיון הראשון בקורפוס המחקר נערך ב-18/12/95, שבוע לאחר שהצעת החוק התקבלה בכנסת ה-13 בקריאה ראשונה, ארבעה שבועות לאחר השבעת ממשלת ישראל ה-26 בראשות שמעון פרס, וחודש וחצי לאחר רצח יצחק רבין. התקופה שלאחר הרצח התאפיינה במתח רב בין חילוניים ודתיים ובין ימין ושמאל, ובניסיונות לקדם אווירה של פיוס בין המגזרים השונים בחברה הישראלית¹⁵. לפיכך, אף שהקואליציה הורכבה מסיעות העבודה, מר"צ וייעוד, כללה ממשלתו של פרס גם שר חיצוני, הרב יהודה עמיטל, והוא מילא תפקיד מרכזי מאחורי הקלעים בניסוח חוק הפונדקאות¹⁶. אפשר למצוא בדבריהם של חברי הכנסת החילוניים והדתיים שלקחו חלק בדיונים, עקבות ברורים למוטיבציה הבולטת לאחדות המבוססת על פשרות ועל המכנה המשותף הרחב ביותר.

עוד קודם לרצח רבין, התחילו בתקופה זו מספר תהליכים שהשפיעו על שיח הפונדקאות באופן ניכר. ביניהם ניתן למנות את שני חוקי היסוד הראשונים שעיגנו את זכויות הפרט כעומדות מעל לחקיקה

---

¹⁴ פירוט אירועים מרכזיים ורלוונטיים בתקופת המחקר על ציר הזמן, ניתן למצוא ב-[נספח ציר הזמן](#).

¹⁵ ביניהם, למשל, הקמת תנועת "צו פיוס". ראו גם אצל ינאי, ניצה וליפשיץ-אורון, רותי (2003).

¹⁶ להרחבה על תרומתו של הרב עמיטל לנוסח החוק ראו: שרלו, יובל (אין תאריך). מתוך *מכתב לבוגרים על "חוק הפונדקאות"*. וכן: שרלו, יובל (7/6/2018) פונדקאות: דילמה אתית כבדת משקל, ה.ש. 10. אוחזר מתוך:

<https://ethics.tzohar.org.il/%D7%A4%D7%95%D7%A0%D7%93%D7%A7%D7%90%D7%95%D7%AA>

רגילה, אותם קיבלה הכנסת בשנת 1992 ("חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" ו-"חוק יסוד: חופש העיסוק")¹⁷. חוק מרכזי נוסף שהתקבל זמן קצר לפני חוק הפונדקאות הוא "חוק ביטוח בריאות ממלכתי" שנכנס לתוקף ב-1/1/95 וקבע חובת ביטוח בריאות לכול תושבי ישראל, וסל שירותים רפואיים אחיד שניתן באמצעות קופות החולים. סל שירותים זה כולל, בין השאר, אבחון של בעיות פוריות וטיפול בהן עד להולדת ילד שני¹⁸.

שמונת הדיונים הבאים בקורפוס המחקר התקיימו בין השנים 1998-2018, והם מכסים את עשרים השנים הראשונות לקיומו של החוק, מראשית יישום החוק ועד לשורת הדיונים על תיקון מס. 2 לחוק הפונדקאות. שישה מתוך שמונה דיונים נערכו כאשר בנימין נתניהו עומד בראשות הממשלה, בעידן הטלוויזיה הרב ערוצית ובמקביל להופעתן ולהתפתחותן של הרשתות החברתיות הדיגיטליות.

בדיונים ניכר, כי למרות תקופה ארוכה של משטר ניאו-ליברלי, לציבור הישראלי יש עדיין ציפיות המעוגנות ב"חוזה הרפובליקני" שהנחילה תנועת העבודה בעשורים הראשונים לקיום המדינה, חוזה הקושר בין תרומתו המהותית של הפרט למדינה (בעיקר בכל הנוגע לשירות צבאי ולמצב הבטחוני) ובין זכאותו לצדק חברתי וחלוקתי ולסיפוק צרכים הנוגעים לדור, חינוך ובריאות (רם ופילק 2013:

33)¹⁹. עם זאת, בעשורים הללו ניתן להבחין בשינויים הדרגתיים, אותם מאפיין דני פילק (2010) כמאבק על הגמוניה המתנהל בשני ערוצים שנראים סותרים: הערוץ הפופוליסטי-מדיר במישור הפוליטי והלאומי והערוץ הניאו-ליברלי במישור הכלכלי-חברתי. לתנועות פופוליסטיות (מכילות ומדירות גם יחד), טוען פילק, יש מספר מאפיינים, ביניהם האמונה ש"העם" הוא מקור הטוב והסגולה, ההדגשה של ריבונות ה"עם" כבעל רצון כללי משותף ואנטי אליטיזם (כלומר, התנגדות לבירוקרטים, מומחים ואנשי אקדמיה). יואב פלד וגרשון שפיר (2005) טוענים ששני סוגי שיח מנוגדים נוספו לשיח הרפובליקני ההגמוני ומתחרים בו: השיח הליברלי המקדם אינדיבידואליזם, שלום, זכויות אדם, גלובליזציה ושוק חופשי, והשיח האתנו-לאומי המדגיש את היהדות ואת הבסיס האתנו-דתי המשותף לכל היהודים.

---

¹⁷ להרחבה על "המהפכה החוקתית" ראו באתר משרד המשפטים: שופמן, יהושע (2019). 1992 – המהפכה החוקתית. אוחר מתוך https://www.gov.il/he/Departments/publications/reports/roots_1992_1#13

¹⁸ ראוי לציין כאן כי עד לקבלת החוק לא היו כל אזרחי המדינה מבוטחים בביטוח בריאות כלשהו, וכי הביטוחים הרפואיים הקיימים בקופות החולים מימנו טיפולי פוריות באופן חלקי ולא אחיד (דו"ח ועדת אלוני: 8, 17). ראו גם אלדר-גבע, סממה ולרנר-גבע (2018): 731-732.

¹⁹ גם מאוטנר, מ. (2012) קושר בין ההתרחקות על ציר הזמן מההגמוניה הרפובליקנית של תנועת העבודה ובין המצב הנוכחי של חברה המבוססת על תפיסות ניאו ליברליות, שבה קבוצות שונות של אזרחים בעלי אינטרסים מתחרות זו בזו באשר לחלוקה של משאבים חומריים וסמליים, זאת בתנאים של "משחק סכום אפס".

תמורה בולטת המתרחשת במהלך השנים שלאחר קבלת החוק, היא דרישתו של הציבור הישראלי להישמע ולקחת חלק קבוע בהליכי החקיקה, ולא להסתפק בייצוגו ע"י נבחריו בבית המחוקקים:

הישראלים החדשים עומדים על כך שקולם יישמע, לא כאקט חד-פעמי בעת הפגנה, אלא כאורח התנהלות מובנה וקבוע ב"אגורה" החדשה. הדבר מבשר את היווצרותה של "דמוקרטיה השתתפותית" (*participatory democracy*) תוססת, דורשנית ואמיצה השונה מאוד מדפוסים שהכרנו עד עכשיו... זו הזדמנות נדירה להסיר את המחיצות בין מוסדות המדינה לבין אזרחיה... לשתף אמיתית את הציבור בדילמות המדיניות ובתהליכי החשיבה, ולגלות שהתבונה הקולקטיבית של אזרחי המדינה לא נופלת מזו של נבחרים העם, פקידי הממשלה, שליחי האינטרסנטים המסורתיים או המומחים מטעם (דו"ח ועדת טרכטנברג)²⁰.

ציפיות ודרישות אלו ניכרו בביטויי המחאה של העשור האחרון: המחאה החברתית של 2011, "מחאת הפראיירים" והדרישה לשוויון בנטל של 2012, ההפגנות נגד התיקון השני לחוק הפונדקאות ב-2018 ומחאות בני העדה האתיופית ב-2015 וב-2019. המשותף לכל המאבקים הללו הוא שהם לא הופנו רק כלפי מוסדות המדינה בתביעה למשאבים, אלא גם כלפי החברה בכללותה, בתביעה להכרה סמלית ופומבית (לוי 2014: 66-67).

בהמשך העבודה אדגים כיצד התמורות הללו בשיח ניכרות הן בהקצנת הרטוריקה וירידת חשיבות דעתם של מומחים; והן, מן הצד השני, בתביעה של קבוצות מודרות (יחידנים, חד מיניים, נכים) להיכלל בשיח הפריץ. עם זאת, אדגיש כי אף שכל המאבקים שנזכרו לעיל התאפיינו בניסיון להפגין סולידריות על מעמדית, או בלשונם של פילק ורם, "צרכנות א-פוליטית" (רם ופילק: 36), הרי ששיח הפונדקאות מתעלם, לכל אורך התקופה, מן העובדה הבסיסית, שמדובר בפרקטיקה המיועדת לבעלי אמצעים כלכליים בלבד.

---

²⁰ ראו הוועדה לשינוי כלכלי חברתי (2011) - דוח הוועדה 54-55.

ג. שיטה

1. מתודה מחקרית - ניתוח שיח ביקורתי

ניתוח שיח הוא מונח גג המייחס למספר גישות שונות לחקר טקסטים, היוצאות כולם מנקודת הנחה שהשפה אינה אמצעי שקוף לתיאור נייטרלי של המציאות, אלא כלי לעיצוב המציאות (גיל, 2011: 199). בעבודה זו ניתחתי את הטקסטים בקורפוס המחקר באמצעות ניתוח שיח ביקורתי (CDA), גישה היוצאת מהנחה מוקדמת לפיה יחסי הכוחות בחברה הם בלתי שוויוניים, והשיח מעצב את המציאות ע"פ אינטרסים פוליטיים ואידיאולוגיות ספציפיות. מטרת הניתוח היא לחקור את אי השוויון כפי שהוא מתהווה, מובע, משוכפל, מאותגר ומקבל לגיטימציה דרך שימוש בשיח (Van Dijk 2001: 354-357).

ואן דיק (2008) מגדיר כוח חברתי כשליטה של חברי קבוצה אחת בחברי קבוצות אחרות. כך, למשל, שיערתי שלפוליטיקאים יש כוח לעצב את החוקים ובמידה מסוימת את השיח הפוליטי, למומחים השונים יש את הכוח לבחור אילו נתונים וממצאים מתחומי מומחיותם להציג בפני המשתתפים האחרים, לבירוקרטים יש את הכוח להשפיע על זהות המומחים המוזמנים לשיבות הועדות וכיו"ב. ניתוח הפרוטוקולים חושף בצורה ברורה יותר איזה כוח מצוי בידי כל קבוצה.

ברמת המיקרו, נבדקו בטקסטים מופעים של מילים, מילים חוזרות, אמצעים רטוריים, מטפורות, ניגודים ודימויים. חשיבות רבה יוחסה לבחירת המילים והאמצעים הרטוריים, בהנחה שבחירת המילים חושפת ערכים ואמונות שאינם תמיד מוצהרים. לסלי שארפ (Sharp 2000: 293-299) טוענת שמטפורות משקפות פרגמנטציה ואובייקטיפיקציה של הגוף וחלקיו, במיוחד כאשר מדובר בגוף הנשי. כך, לדוגמה, העובדה ש"הסכם מסחרי לנשיאת עוברים" (או "Commercial gestational surrogacy"), נקרא בעברית "פונדקאות"²¹, נועדה לייצר קישור מטפורי לתחום של הכנסת אורחים, ממנו נגזרים חוס, הכלה וביטחון (אסולין 2017: 22)²². ברמת המאקרו, בדקתי מה מוצג כ"נורמלי" ו"טבעי" ומה כ"חריג", מה מוצג כ"הגיוני" ומה כ"לא רציונלי", "בריא" מול "חולני" ועוד צמדים דיכוטומיים ככל שאותרו.

---

²¹ ע"פ פרופ' פנחס שיפמן, הוא טבע, ככל הנראה, את המונח בסמינר בפקולטה למשפטים ב-1981. ראו פרוטוקול 4 של ועדת אינסלר (עמ' 18). גם בערך על שמו בויקיפדיה מייחסים לו את המינוח: פנחס שיפמן (משפטן). אווזר מתוך [https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A4%D7%A0%D7%97%D7%A1_%D7%A9%D7%99%D7%A4%D7%9E%D7%9F_\(%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98%D7%9F\)](https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A4%D7%A0%D7%97%D7%A1_%D7%A9%D7%99%D7%A4%D7%9E%D7%9F_(%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%98%D7%9F))

²² חגי בועז (2019) מראה שהתופעה קיימת גם בתחום השתלות האיברים: "... שפת הדיון בעולם ההשתלות היא שפת מטפורית. את מקומו של התיאור הריאליסטי תופס מערך של דימויים שמגביהים את התורם לדרגת על-אנוש, או לחלופין מנמיכים אותו לדרגת תת-אנוש. קשה למצוא בשיח על השתלות איברים דרגות ביניים" (10).

כן חיפשתי מאפיינים משותפים בין דוברים המגיעים מאותה קבוצת שחקנים ובין דוברים מקבוצות שונות, במטרה לחלץ מתוך הפרוטוקולים את היחסים ואת הבריתות המתחלפות בין קבוצות האינטרס השונות ואת השפעתם על המונחים בהם מתנהל הדיון. לבסוף, ניסיתי לאתר "לאקונות" בשית, מה הם הנושאים שעליהם לא מדברים.

להלן מיפוי גס של קבוצות השחקנים העיקריות הלוקחות חלק בשיח המדינתי אודות פונדקאות:

- מחוקקים ובירוקרטים:
  - קובעי המדיניות או מחוקקים: פוליטיקאים – שרים, יו"ר וחברי ועדות כנסת וחברי כנסת הלוקחים חלק בדיונים במסגרת תפקידם הפרלמנטרי ושיוכם המפלגתי-סיעתי.
  - מיישמי המדיניות או בירוקרטים: עובדים של משרדי ממשלה המעורבים בניסוח לשון החוק, בגזירת נהלי העבודה הנובעים ממנו וביישום החוק והנהלים הלכה למעשה.
- קבוצות בעלי עניין:
  - מומחים, חוקרים ומטפלים מתחום הרפואה, המשפטים, הדת, האתיקה ומדעי החברה.
  - אנשי סוכנויות תיווך לפונדקאות בארץ ובח"ל, המוזמנים לדיונים כמומחים לנושאים אלה.
  - אזרחים שלקחו חלק, לוקחים חלק או המעוניינים להשתתף בהליכי פונדקאות.
  - פעילים: פעילי ארגוני זכויות אדם, ארגוני נשים וארגוני להט"בים.

2. קורפוס המחקר ומבנה העבודה

קורפוס המחקר כולל את כל הדיונים שעסקו בפונדקאות ושנערכו בוועדות הכנסת השונות בין השנים 1995-2018, כפי שפורסמו באתר הכנסת. הוא נפתח ברצף של שישה דיונים שנערכו בוועדת העבודה והרווחה של הכנסת, בין הקריאה הראשונה והקריאה השנייה והשלישית בנוסח החוק בשנים 1995-1996. דיונים שעסקו בקביעת הגדרות היסוד העקרוניות לפונדקאות החוקית בישראל, בהעדר נתונים אמפיריים; אחריהם באים שמונה דיונים שנערכו במהלך שנות יישום הפרקטיקה, מקבלת החוק עד קבלת תיקון מס. 2 לחוק הפונדקאות בקריאה ראשונה²³. ארבעת הדיונים הראשונים ביניהם (מן השנים 1998-2012), הוקדשו לבחינת הליכים המתבצעים בישראל, לאור הצטברות הנתונים ועם התחלת הדיון הציבורי בנושא; ארבעת הבאים (מן השנים 2013-2018) הם

---

²³ לפרוטוקול הדיון ראו: <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawBill.aspx?t=lawsuggestionssearch&lawitemid=2019559>

דיונים שעניינם אספקטים שונים של פונדקאות (בישראל ובחו"ל) לזוגות חד מיניים. סוגר את קורפוס המחקר רצף דיונים שנערכו בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות של הכנסת בחודשים 12/2017-07/2018 לקראת ההצבעה על תיקון מס. 2 לחוק הפונדקאות. הרשימה המלאה של הפרוטוקולים הנכללים בעבודה מפורטת ב-[נספח I - קורפוס המחקר](#). רשימה מלאה של המשתתפים [שדיברו בכל דיון שמורה ב-נספח משתתפים](#).

פרק הממצאים והניתוח מחולק לשלושה תתי פרקים, התואמים את הנושאים הרלוונטיים לשלוש שאלות המחקר. עיבוד הממצאים כולל ניתוח תוכן של העמדות המובעות ע"י הדוברים, ובנוסף, איתור של בריתות או יריבויות בין שחקנים מקבוצות שונות, והתחקות אחר השימוש הפיגורטיבי שהם עושים בלשון (דימויים, מטפורות, חזרות וכיו"ב).

ד. ממצאים

1. פרק ראשון – "הזכות והמחויבות של המדינה"²⁴

פרק זה מוקדש לאופן בו ממוצב תפקיד המדינה בעיני עצמה, באמצעות הצגת השיח הרפלקסיבי בו מדברים נציגי המדינה אודות עמדותיה, זכויותיה ומטרותיה מצד אחד, ודרך עצם בחירת הדוברים מטעמה בדיונים, האורחים המוזמנים להשתתף, ההחלטה לשים דגש או להעדיף נושאים מסוימים על פני נושאים אחרים – מצד שני. מוצגים בו ממצאים הנוגעים לממשקים בין הרשויות השונות במדינה ולממשקים בין המדינה ומוסדותיה ובין הפרטים המעוניינים לקחת חלק בהסדרי פונדקאות, תוך מתן דגש לרציונל למעורבות הפרטנית (והמעוגנת בחוק) של המדינה בכל הליך והליך.

הסכנה

בדיונים שנערכו טרם החלת חוק הפונדקאות, התמות המרכזיות היו מרכזיות המדינה, הצורך בסדר וחשיבות הרגולציה לנוכח הסכנות שבאנרכיה המדומיינת. בפתח הדיון הראשון (18/12/95), שהציג את עיקרי הצעת החוק, הדגישו שניים מן הדוברים המרכזיים, שר הבריאות אפרים סנה ויו"ר ועדת העבודה והרווחה יוסי כץ, שמטרת החוק היא לפתור בעיה, כפי שעולה מן הציטוטים הבאים:

"ובראש וראשונה, כדי לפתור מצוקה של משפחות ולעשות סדר בנושא" (כץ. 18/12/95 : 2); "תפקיד החוק הזה הוא לפתור בעיות למקסימום אנשים" (סנה. שם); "זוגות שאין באפשרותם להביא ילד לעולם ולהיות להורים אלא אם תבוצע, בזרע הבעל, בביצית האישה, הפריה ונשיאת העובר המשותף ברחם של אישה אחרת... לאנשים האלה החוק הזה צריך לתת פתרון. כל הדברים האחרים הם משניים." (סנה. שם).

עם זאת, הדגישו השניים בטרמינולוגיה זהה ובתיאום מושלם, בכדי למנוע סכנות, פתרון הבעיה חייב להיעשות תוך פיקוח, בקרה ושליטה של המדינה. הסכנה לא הייתה השארתם של זוגות כשהם חשוכי ילדים, אלא אנרכיה: "מרגע שאין שום חוק מחייב כל אחד יכול לעשות כל מה שהוא רוצה. זו סכנה..... אם ב-1 בינואר 1996 לא יהיה חוק כל אחד יעשה מה שהוא רוצה" (סנה. שם : 3); "אם נשאר את הנושא פתוח תיפתח תקופה שבה הכול יהיה פרוץ ותהליכים שהוחל בהם, אין אפשרות להפסיק אותם." (סנה. שם : 4); "כדי שהחרב לא תרחף מעלינו וכדי שלא תיווצר אנדרלמוסיה" (כץ.

---

²⁴ מצלאוי. 22/01/2018 : 17

שם, שם); " ..חשוב שיהיה חוק שיסדיר את מערכת היחסים. אסור להשאיר שדברים כאלה יהיו פרוצים" (כץ. שם : 14).

יו"ר הוועדה יוסי כץ נטה להשתמש בדימויים כוחניים וברטוריקה דיכוטומית, שהבחינה בין עמדתו ועמדת הממשלה (המאוזנת) לעמדות (קיצוניות) אחרות. הסכנה הראשונה לחוק הגיעה, לשיטתו, מכיוון בית המשפט העליון, שהציב תאריך יעד להעברת החוק. סכנה זו תוארה כ"לכבול את ידינו", "אקדח מכוון לרקתנו" (18/12/95 : 12); "לחץ או עם אקדח על הרקה" (26/12/95 : 3); "הצבעה חטופה" (26/12/95 : 25); את הסכנה השנייה ייחס כץ לחברי כנסת שלא היו מוכנים לקבל את הפשרות שבהצעת החוק "להרוס את ההסכמות ולטרפד את החוק" (26/02/96 : 14); "הופך את הקערה על פיה" (שם : 17). לעומת הסכנות הללו, הציג כץ את הצעת החוק כ"שביל זהב" ו"דרך המלך" ו"פשרה שהיא מיקשה אחת... ולא שמתחילים לפתוח וכל אחד לוקח את הצימוקים שנוחים לו" (שם : 3-2 . הביטוי "מיקשה אחת" חזר גם בעמ' 17, 23 ו-25 באותו פרוטוקול).

מה היא הסכנה שבאנרכיה? ייבוא פונדקאיות זרות מחו"ל הוצג כסכנה ובושה : " ... תופעות שחברתית רובנו, אם לא כולנו, היינו מתביישים בהן, של ייבוא נשים זרות... תופעות מסחריות, תופעות שאיננו רוצים בהן..." (סנה. שם : 3). לא ברור מה היה הדבר המסוכן : ניצול נשים זרות או שימוש בהן לצורך הולדת תינוקות ישראלים? האם הסכנה היא לדמותה של חברה הממסחרת את נשיאת ההיריון או באסוציאציה שבין סחר בנשים ממדינות העולם השלישי ובין זנות? האם הסכנה היא בשבירה כפולה של גבולות המשפחה ושל גבולות הלאום? בפרוטוקול אין תשובה חד משמעית לשאלות הללו, אולם מני מזוז, סגן היועץ המשפטי לממשלה, חזר והתייחס לסכנה של יבוא נשים פיליפיניות או תאילנדיות גם בדיונים הבאים (26/12/95 : 6 ; 26/02/96 : 6).

מול הבושה - עמדו שאלות של כבוד. חברי הכנסת מכל הסיעות הפגינו רגישות לכבודן של הממשלה, הכנסת והוועדה וחשוב היה להם להדגיש את התנהלותן הרצינית והמכובדת הן כלפי פנים (כלומר כלפי המשתתפים בדיונים) והן כלפי חוץ. הדבר בלט במיוחד בשני הדיונים הראשונים כאשר בזה אחרי זה התייחסו חברי הכנסת לנושא : "זה לא לכבוד הממשלה ולא לכבוד הכנסת" (18/12/95 : 5), אמר סנה על העדר החוק ; "עלינו כבית המחוקקים מוטלת אחריות לדון בחוקים ברצינות ולא במחי יד" (שם : 12), אמר כץ כאשר נציגי המשפחות ניסו להאיץ את ההליך. ח"כ תמר גוז'ינסקי הרחיבה : "תאמינו לי שעל שולחן הוועדה מונחים עשרות חוקים חשובים ביותר, שלא יהיה לכם רושם שאנחנו רק משחקים והנה עכשיו הגיע חוק חשוב" (שם), וכץ חזר והדגיש : "יש על שולחנו שישם שבעים הצעות חוק חשובות... ראינו בהצעת החוק הזאת דבר מיוחד במינו מבחינת הדחיפות,

מבחינת הרגישות שלה... (שם : 14). גם בדיון השני נזף ח"כ גפני בנציגי המשפחות שזלזלו, לתחושתו, בפעילות הכנסת (26/12/95 : 20).

כאשר מדובר בתדמית הפומבית, הרי שהמידה בה מצליחה המדינה לשלוט בפרקטיקה מורכבת ושנויה במחלוקת הוצגה כסמל ליוקרתה של המדינה ושל בית המחוקקים שלה, אם לשפוט על פי דבריו של המומחה לפיריון וכותב חו"ד המיעוט בוועדת אלוני, פרופסור יוסף שנקר :
אני מבקש לברך את שר הבריאות על הצעת החוק. הוא רופא, הוא מבין את הבעיה הרפואית ודוחף את הצעת החוק. אנחנו נהיה כנראה המדינה השנייה בעולם שהפרלמנט שלה מאשר חוק כזה, אחרי אנגליה. כל יתר הפרלמנטים, גם כאלה שנחשבים מתקדמים, דחו חוקים כאלה (18/12/95 : 15)

את היוקרה הבינלאומית הנובעת מהעברת חוק "חדשני", "ליברלי" ו"מהפכני" ציטט והדהד כבר בדיון הבא יו"ר ועדת העבודה והרווחה :
הצעת חוק כזו, שנועדה להסדיר נושא מורכב ומסובך, שיש מדינות רבות בעולם שהנושא הזה אינו מוסדר בהן ומדינות אחרות שהנושא הוא בלתי חוקי בהן, נושא כל כך חדשני, כל כך מהפכני... תסלחו לי אבל לא מעניינת אותי לא ההחלטה של בית המשפט העליון ולא משרד הבריאות ולא אף אחד אחר (כך. 26/12/95 : 3)

ולבסוף, השארת הפונדקאות בשליטת המדינה הוצגה כמכוונת לטובת האזרח. שר הבריאות הציג את הפונדקאות כהליך מסובך ומורכב, שנדרשת התערבות של המדינה כדי לגונן מפני הסכנות הכרוכות בו על כל הצדדים המעורבים : ההורים המיועדים, הפונדקאית והילד. הליך כה מסובך, שוועדת מומחים מטעם המדינה תצטרך לוודא שהצדדים "... מבחינת התובענה שלהם הם ברמה שמאפשרת להם לעמוד בפרוצדורה הזאת" (סנה. 18/12/95 : 5).

הפתרון

הפתרון לאנרכיה, אפוא, הוא "...פיקוח, בקרה, הסדרה על ידי המדינה" :
"... המדינה עוקבת, מפקחת, מסדירה את התהליך הזה לכל אורכו כדי להבטיח שלא יהיו מעורבות בו תופעות שליליות" (18/12/95 : 8).

המונופול שלקחה על עצמה המדינה בבקרת ההליך מגולם בסעיף 7 לפרק ב' בחוק, הקובע כי במדינת ישראל לא תהיה מותרת פונדקאות אלא כזו שאושרה על ידי הוועדה בהתאם לקריטריונים, לתנאים ולדרישות שנקבעו בחוק. המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, מני מזוז, היה הדובר שתיווך את מנגנון הפיקוח לשאר משתתפי הדיונים, תוך שימוש תכוף בהאנשה. אמצעי רטורי זה חיזק את

הזהות בין הגוף הסימבולי ("המדינה") ובין ייצוגו המנהלי (נציג משרד היועץ המשפטי לממשלה): המדינה הוצגה כמי ש"מחליטה", "נותנת", "עוקבת", "רואה לעצמה זכות להתערב", ו-"אומרת שהיא לא רוצה שזה יהיה שוק פתוח ופרוע והיא רוצה לפקח על זה" אולם "לא בעלת הבית של הילד" (18/12/95 : 8 ; 26/12/95 : 11, 30). הרטוריקה של מזוז התאפיינה גם בשימוש תכוף בגוף ראשון רבים, "אנחנו" לא מוגדר²⁵. הנקיטה בגוף ראשון רבים היא גם אינקלוסיבית, כלומר, כוללת את הדובר ואת הנמענים באותה קבוצה ובכך מציגה את הדברים הנאמרים כאמיתות מוסכמות; וגם אקסלוסיבית - כלומר, מציגה יחסי כוח בהם מזוז והגופים אותם הוא מייצג נמצאים בעמדה גבוהה יותר ממשותפים אחרים בדיון (Wilson, J. (1990) cited in Iñigo-Mora (2004)).

התיאום בין הרשות המבצעת (שר הבריאות), הרשות המחוקקת (יו"ר הוועדה) ומשרד היועץ המשפטי לממשלה עלה גם מתוכן דבריו של מזוז וגם מהדמיון בבחירת המילים של סנה, כך ומזוז (כך, למשל, בחזרה על רעיון הסכנה שבייבוא נשים ובשימוש החוזר בשורש ב.ש.ל. (סנה, 18/12/95 : 5 ; כץ, שם : 12 ; כץ, 26/12/95 : 3 ; מזוז, 09/01/96 : 9)). עם זאת, מזוז לא שיקף את תחושת הדחיפות והחירום שהביעו המחוקקים ונציגי המשפחות שהשתתפו בדיונים, ולא הציג את היעדר החוק כאיום משמעותי על הסדר: "אם החוק לא יעבור עד 1 בינואר יהיה ואקום מסוים ... אני בהחלט מסכים עם שר הבריאות שלא טוב להגיע למצב של ואקום ... יש בזה סיכונים מסוימים אבל זה לא שכל הסוסים יברחו מהאורווה לפני שנסגור אותה" (18/12/95 : 4). בדיון שלאחר מכן, השיב לו בא כוחן של המשפחות, עו"ד אמנון בן דרור²⁶, תוך שימוש באותו דימוי: "הרי יש חוקים במדינת ישראל, אנחנו לא פועלים בוואקום" (18/12/95 : 18).

למראית עין, הדיונים משקפים דיאלוג רב משותפים בין עמדות שונות אודות פונדקאות. עם זאת, העובדה שהכוח לעצב את הפרקטיקה נמצא בידי מוסדות המדינה ניכרת, בין השאר, בתגובותיו של מני מזוז להשגות של דוברים מחוץ למעגל מקבלי ההחלטות, שהיו פעמים רבות מעורפלות ובלתי מחייבות (26/12/95 : 12 ; 30) או חסרות סבלנות (23/01/96 : 10, 11, 13, 23, 25 ; 06/02/96 : 9). כלומר, לא היה לו צריך אמיתי לשכנע אותם או להתעמת איתם.

---

²⁵ בהיבט הפרוצדורלי, ניתן לציין שמני מזוז, כנציג משרד היועץ המשפטי לממשלה, אכן לא מדבר בשם עצמו אלא בשם מוסדות המדינה כולם. ראו מסמך "הנחיות היועץ המשפטי לממשלה" באתר משרד המשפטים: "...הנחיות היועץ המשפטי לממשלה מחייבות את כל המערכת הממשלתית, ופרשנותו... לחוק היא הפרשנות המוסמכת מבחינת רשויות השלטון" <http://www.justice.gov.il/Units/YoezMespati/HanchayotNew/Seven/10001.pdf>

²⁶ עו"ד בן דרור היה בא כוח העותרים בבג"צ 94/5087 מיכל זברו נ' משרד הבריאות (דינים עליון כרך מ', 950), שפסה"ד שניתן בו היה פסק הדין שחייב את המדינה לעגן את הפונדקאות בחקיקה ראשית עד תחילת 1996.

תפקידה של המדינה, כפי שתוּך והודגם ע"י מזוז, הוא להיות "המבוגר האחראי" והרציונלי בהליך שהצדדים בו מועדים להתנהלות לא צפויה ולא רציונלית: "אנחנו לא נותנים את החופש ואת חירות

החרטה המלאה לאישה. זה תהליך מורכב. לכן מראיינים את האישה והיא עוברת בדיקה פסיכולוגית. הבדיקה הזאת נועדה להבטיח שהאישה מבינה בדיוק לקראת מה היא הולכת. לכן אנחנו לא נותנים לה אופציה מוחלטת, אפשרות מלאה לחזור בה בשלב שהילד נולד... בגלל אותה תפיסה, אנחנו לא מאפשרים להורים המזמינים לחזור בהם. הם יצרו ילד, גנטית הילד הוא שלהם, באופן מלא או חלקי, הם נכנסו לתהליך ולכן עקרונית הם חייבים לקבל את הילד" (26/12/95 : 10).

המילה "רצוני" בצירופים שונים ("אקט רצוני", "התקשרות רצונית" (18/12/95 : 8), "הסכמה מרצון של כל הצדדים" (09/01/96 : 14), "צדדים להסכם שעשו את זה מרצון" (26/02/96 : 7) שימשה את מזוז כאינדיקציה לכך שכל הצדדים הבינו את ההסכם שאת תנאיו קיבלו על עצמם וכהצדקה לעובדה שלמרות כל האמור לעיל, המדינה מפקחת על ההליכים מבחוץ בלבד: "אנחנו מתערבים באוטונומיה של הפרט במידה המוגבלת ההכרחית בשביל לקיים פיקוח... אנחנו לא רוצים לנהל את החיים של הזוגות האלה, אנחנו רוצים להסדיר, לקבוע נורמות מחייבות, אבל להותיר בכל זאת מידה של אוטונומיה לפרט להחליט את מי הוא רוצה .." (09/01/96 : 3).

הדיון הראשון לאחר קבלת החוק התנהל ב-1998, לאחר שנולדו ארבעה ילדים בפונדקאות, בצילה של חשיפה תקשורתית צורמת של הריון הפונדקאות שהוביל ללידת תאומי הפונדקאות הראשונים בישראל, לוויכוח הציבורי שהתנהל בעקבותיה ולהקפאת פעילותה של ועדת האישורים²⁷. באופן אירוני, עסק הדיון בעיקר במה שנראה כחוסר יכולתה של המדינה לשלוט במנגנון שמיסדה. כשל מרכזי אחד שעלה מן המקרה הראשון הינו חוסר יכולתה של הוועדה לבקר או אף לעקוב אחר ההתרחשויות לאחר אישור הסכם פונדקאות. אמנם, ע"פ לשון החוק, הועדה רשאית לבטל את ההסכם אם חל שינוי בנסיבות, אולם בפועל אין כל חובה לעדכן אותה בשינוי כזה. כשל מרכזי נוסף היה, מה שהגדיר פרופ' שנקר, ההתעלמות המוחלטת מרוח החוק ומלשון החוק, שניכרה הן בבחירת המשתתפים והן באי הקפדה על הסודיות הנדרשת בפרק ד' בנוסח החוק (03/6/98 : 28). שנקר המשיך לטעון שחובתה של המדינה היא להגן על המשתתפים הפוטנציאליים בהליך, גם אם זה מנוגד לרצונם, וקרא לפסילת פונדקאות פוטנציאליות שאינן עומדות בסינון רפואי או פסיכולוגי קפדני

---

²⁷ ראו " רחם ושעועים", "העין השביעית", גיליון מס' 14 (מאי 1998). אווזר מתוך <https://www.the7eye.org.il/23082> (16/12/19).

ולהגבלה קבועה בתקנות על גיל הפונדקאית ועל מספר הטיפולים. מעניין לציין שבדיוק עשרים שנים מאוחר יותר, הוכנסו הגבלות אלה ורבות נוספות לנוסח התיקון השני של החוק.

למרות כל האמור, הסתיים דיון זה במסקנה שהאשמים האמיתיים בכשלי המקרה היו המשתתפים עצמם: ההורים המזמינים והפונדקאית (אותם הגדירה מירה היבנר הראל כ"לא צדיקים", שם: 37), התקשורת רודפת הסנסציות והמרכז הרפואי תאב הפרסום שבו התנהל ההליך. מעשית, בסיומו של הדיון קיבלו המשתתפים את דעתה של היבנר הראל, שאין מקום להכניס שינויים בחוק, ושיש להגביר את מעורבותה ההיקפית של המדינה, באמצעות הכנת נהלים מפורטים יותר לוועדת האישורים ושיפור התקשורת בינה ובין בתי החולים בהם מבוצעים ההליכים.

איתגור תפקיד המדינה

מנגנון הפיקוח שהוצג בהצעת החוק התקבל בששת הדיונים הראשונים בתגובות מעורבות, כפי שעולה מהעמדות הקיצוניות שהביעו שחקנים מן הקבוצות השונות במהלך הדיונים: **עמדה א', המדינה אינה צריכה לפקח על הליכי הפונדקאות:** נציגי המשפחות ערערו על הנחת העבודה העיקרית של המחוקקים: "לא יקרה כלום אם לא יהיה חוק. יש מדינות שאין חוק ומסדירים את הנושא. זה יחסים בין אישיים" (18/12/95 : 14). הם התנגדו לטענה שהפיקוח נועד לסייע להם, לזמן שאורך ההליך הבירוקרטי, ולהגבלות הדתיות המצמצמות את מספר הפונדקאיות הפוטנציאליות. עו"ד אמנון בן דרור נקט רטוריקה חריפה בכדי להבהיר שהמדינה פועלת לא כדי למסד פונדקאות אלא דווקא למנוע אותה, תוך הצבת תנאים בלתי אפשריים למימושה, והשתמש בביטויים כמו "דברי כפירה", "ביטויים חריפים", "משטר טוטליטרי", "מס שפתיים", "מסך עשן של מס שפתיים", ו- "כמעט תרמית" (26/12/95 : 18).

עו"ד בן דרור השתמש שלוש פעמים במילה "טבעי", כאשר מה שהגדיר כהתנהלות "טבעית" היה אי התערבות של המדינה, והימנעות מחקיקת חוק חדש מעבר לדינים הקיימים (חוק החוזים וחוק אימוץ ילדים). כפתרון לאילוצים הדתיים, הוא הציע לרב הלפרין לחזור לרעיון ישן שהועלה "בזמנו", "[ל]ארגן קבוצה קטנה של נשים לא יהודיות ואז אין בעיית ממזרות" (26/12/95 : 25). גם נציג ב' גרס שהמודל המסחרי האמריקאי צבר די ניסיון כדי שניתן יהיה להפיק ממנו תובנות, העיקרית שבהן היא שבחירת פונדקאית מתאימה, אשר תקבל יעוץ משפטי טוב ותמיכה הולמת, תמנע תקלות. לעומת זאת, כאשר השיקולים המובילים בבחירת הפונדקאית אינם ענייניים אלא פוליטיים - כפי שהתרחש, לדעתו, סביב החוק המוצע - עולה הסבירות לסבל ולנזקים לכל הצדדים.

נציגי המשפחות מחו גם על מה שנראה להם כהבחנה לא מוצדקת בין הורות טבעית להורות פונדקאית בכל הנוגע לבחינת המסוגלות ההורית שלהם: "...אישה רגילה שנכנסת להריון, האם היא עומדת בפני ועדה שצריכה לאשר את זה?" (נציגת משפחות א'. 18/12/95 : 11). ובדיון שלאחר מכן: "... הזכות להורות היא זכות יסוד... למדינה, שאין לה משטר טוטליטרי, אין זכות להתערב בכך" (עו"ד בן דרור 26/12/95 : 18). על כך הגיב עו"ד מזוז באיזכור מרומז של החלופה לאישור הפונדקאות בחוק, דהיינו, איסורה: "אם אתה רואה את זה בראיה של מה פתאום המדינה בכלל מתערבת בייחסי הורות, אז יש פה בעיה, אבל אלה לא יחסי הורות רגילים ולכן המדינה רואה לעצמה זכות להתערב, פחות ממה שהיא התערבה קודם כשהיא שללה לחלוטין את האפשרות הזאת". (מזוז 26/12/95 : 11). יצוין כי הדרישה להסיר את הפיקוח המדינתי על הפונדקאות לא עלתה עוד לאחר קבלת החוק (העמדה הנגדית, על פיה המדינה צריכה לא רק לפקח אלא לנהל את הפרקטיקה, בדומה לנהוג בהליכי אימוץ, יוצגה כמעט בלעדית ע"י פרופ' יוסף שנקר (26/12/95 : 11 ; 09/01/96 : 2). מרבית המשתתפים התעלמו מעמדה זו).

עמדה ב', יש לאסור פונדקאות: בעוד שבתחילת הדיון הראשון בחוק נראה היה שנציגי כל קבוצות השחקנים תומכים בפונדקאות, עם או ללא הסדרה חקיקתית, הרי שדבריה של רחל בניזמן, היועצת המשפטית של שדולת הנשים, חשפו אופוזיציה, שחזרה והשמיעה את קולה גם בשנים הבאות: *...עם כל הצער והסימפטיה לאנשים שלא יכולים להוליד ילד גנטי, אנחנו עדיין חושבות שיש צורך לאסור פונדקאות, משום שיש בה סממנים קשים מאוד של פגיעה במעמד האישה, עבדות, ו"רחם להשכיר"... שרוב המדינות בעולם שקלו ואסרו. יש מדינות רבות שאמנם לא אסרו אבל ההסכמים והחוזים אינם תקפים ואי אפשר לאכוף אותם (18/12/95 : 17)*

גם ארגונים חברתיים אחרים היו שותפים להתנגדות. אתי פלפל פז (נעמ"ת) הפגינה גישה מעשית, לנוכח התמיכה הרחבה בהצעת החוק: "אנחנו בעד איסור, אבל כנראה שהרוח הנושבת כאן היא שיהיה חוק" (18/12/95 : 18), ולכן הציעה להגביל את תוקפו לתקופת ניסיון של שלוש שנים ולאפשר פונדקאות רק למי שכבר ילדה ילד אחד לפחות. גם מדבריה של הדס תגרי (האגודה לזכויות האזרח) השתמעה התנגדות, כאשר דרשה להעמיד למבחן משפטי את המגבלות המוגדרות בחוק כדי לבדוק אילו צרכים הן משרתות (שם). ח"כ גפני החרדי בחר לאחוז במקל משני קצותיו ואמר פעמיים (26/12/95 : 20) שהוא מתנגד לחוק כולו אבל תומך בהגבלות על מצבה האישי של הפונדקאית (לא קרובת משפחה, לא נשואה).

ראשית הקריאות לרפורמה : הדיון שהתקיים ב-30/11/05 נקבע על פי בקשתה של אתי סממה²⁸, במלאת עשור לחוק הפונדקאות. הוא נועד לבחון את הצורך בהכנסת שינויים בחוק, כשנה אחרי פרסום דו"ח ועדת אינסלר (שמצאה שעדיין לא בשלו התנאים לשינוי או להרחבה של מעגל הזכאים), ולאחר שהפרקטיקה והנהלים סביבה הפכו ליציבים וסדירים. דיון זה חזר והתעכב על הרציונל לקיומו של החוק, שהתכוון "... לפתור את מצוקתן של נשים שאינן יכולות לשאת היריון. סוף סוף... חוק לטובתן של הנשים" (היבנר הראל, שם : 3), אך יועד לנשים שיש להן בן זוג בלבד. פרדוקס זה עורר את יו"ר הוועדה, ח"כ ענבל גבריאל, להקשות : "זה עדיין לא מתיישב עם הדעת, ההיגיון והשכל הישר. מצד אחד אנחנו רוצים להיטיב עם נשים והחוק הזה נועד לפתור מצוקתן של נשים. אבל תנאי הכרחי לקיום פונדקאות – איש ואישה" (שם).

נראה שהבירוקרטים, שלקחו חלק בניסוח החוק המקורי, עדיין בירכו על עצם חקיקתו וראו בו הישג. מירה היבנר הראל ומרדכי הלפרין (נציג הרבנים הראשיים וחבר ועדת האישורים) הציגו עמדה תקיפה המתנגדת לכל הרחבה של קהל הזכאים המקורי. לשיטתם, זכותו של המיעוט להורות אינה מצדיקה את סיכון יכולתו של הרוב לממש את זכותו שלו להורות. היבנר הראל הדגישה שהרחבה של תמיכת המדינה במימוש הורות אצל מי שאינו במערכת זוגית הטרונומרטיבית ("אישה פנויה" ו"תאים משפחתיים של בני אותו מין". 30/11/05 : 11) היא בחזקת מדרון חלקלק. היבנר הראל והלפרין חלקו טרמינולוגיה דומה : "טרם בשלה העת", "יכול להיות שבעת אחרת יהיה בשל העניין", "אנחנו צריכים ללכת בצעד מדוד ומושכל" (שם : 8-3); והלפרין חיזק אותה בדברו על שינוי כעל "צונאמי", כפי שצוין לעיל (שם : 5). השימוש במילים כמו "מדרון", "צונאמי" ו"מהפכה" יצר קונוטציות שליליות של הרס ואובדן שליטה הצפויים משינוי החוק. ההרס ואובדן השליטה הם תוצאה ישירה של ערעור הקונצנזוס שאיפשר את קבלת החוק (שם : 3). הלפרין והיבנר הראל חזרו על המילה "קונצנזוס" ארבע פעמים, כאשר בכולן מדובר היה בעצם בחשש מהתנגדות דתית להרחבת החוק לזכאים נוספים : "מרגע שתהיה אפשרות לפתוח את זה לאישה פנויה, אני אינני רואה שום דרך למנוע את זה מתאים משפחתיים של בני אותו מין" (היבנר הראל, שם : 4). אותו קונצנזוס שברירי לא קשור בהכרח לפונדקאות : ע"פ הלפרין, ערעור יחסי האמון בין משרד הבריאות ובין הממסד הדתי עלול היה לסכן גם חוקים אחרים (הלפרין, שם : 5). בהמשך הצטרפו לעמדה זו, אם כי מטעמים אחרים, גם אורנה הירשפלד, פקידת סעד ראשית לחוק, וגם החוקרת אתי סממה,

---

²⁸ ראה נספח 1 אצל סממה (שולץ), א. (2012) : 162-169

שתייהן סברו שלא נכון יהיה לשנות את החוק עד שיצטברו נתונים נוספים לגבי הילדים שנולדו בפונדקאות (שם : 7, 18).

גם דיון זה הסתיים בקריאה, הפעם של ח"כ גבריאל, ליתר מעורבות של מוסדות המדינה לאחר אישור ההסכמים :

... הפונדקאות באה לתת מענה למצוקתן של נשים, מצד שני היא עושה את זה תוך שימוש במצוקה אחרת של נשים ... אני חושבת שאם המדינה לוקחת על עצמה את הסמכות מכוח חוק ואת האחריות לקבוע מי כשירה, מי יכולה, למי יש את המסוגלות ואת היכולת מבחינה נפשית פסיכולוגית לעמוד, אני בהחלט חושבת שהיא זאת שצריכה להמשיך ולעקוב ... וזה כן צריך להיות במסגרת אחריותה של המדינה (שם : 25)

עם זאת, גם בדיון שהתקיים שבע שנים מאוחר יותר (30/5/12), השמיעו אותם אנשים (אתי סממה : 21) או בעלי אותם תפקידים (יו"ר הוועדה, ח"כ ציפי חוטובלי : 30) קריאה זהה, אליה הצטרפו גם נשים שלקחו חלק בהליכי פונדקאות (לב 16, בן הרוש 27). כפי שנראה בהמשך בדיונים ב-2018, המדינה עדיין אינה ממהרת לקחת על עצמה תפקיד זה.

המדינה והרחבת קהל הזכאים לפונדקאות: הדיון הראשון שהתקיים לאחר פרסום דו"ח וועדת מור יוסף (20/05/13), עסק באופן כמעט בלעדי ביחסים שבין הפרט וזכויותיו ובין החוק (המייצג ישירות את המדינה). ואכן, המילים "חוק/ים", "החוק" ו-"חקיקה" חוזרות 88 פעמים בפרוטוקול זה, ועוד 11 מופעים של המילה "המחוקק"; המילה "כנסת" חוזרת 22 פעמים, בנוסף, המילה "הסדר" חוזרת 8 פעמים, כאשר הכוונה היא להסדרה חוקית. לעומת זאת, מילים שחזרו פעמים רבות בדיונים קודמים, כמו "אם" ו-"אמא", הופיעו בסה"כ תשע פעמים.

אל מול הלכי הרוח המשתנים, נראה לראשונה ששרד הבריאות נמצא בעמדה מתגוננת. ההתגוננות ניכרת, למשל, באופן בו חזרה מירה היבנר הראל והדגישה שהיא אינה מדברת בשם עצמה אלא בשם המחוקק: "קודם כל, זאת לא שלילה שלי, זה של המחוקק" (שם : 13); "כי מי כמוני יודעת ומנסה לפעול באיקס השנים נמצאת, כדי שמי שיבקש ילדים יהיה לו. זאת לא אני, זה המחוקק." (שם). "מה שאתן מבקשות לא ניתן כרגע בחקיקה ולבי לבי איתכן ... לבי לבי עליך, אבל זה לא עניין שבהינף יד ניתן ובהינף יד נסרב, זה פשוט החוק" (שם : 14).

היבנר הראל היא הראשונה שהשתמשה בדימוי ה**טלאי** כדי לאפיין חקיקה לא יעילה, שפותרת בעיות נקודתיות בלי לראות את התמונה השלמה :

לפני 3 דקות נתתי נאום ואמרתי שאי-אפשר לתקן את החוק במן חתכים ובמן טלאים. כדי שאנחנו ניתן מענה לכל האנשים היושבים כאן ולאנשים שלא הגיעו – רבותיי, על שולחנו מונחים הרבה מאוד דברים שלא נמצאים כאן וצריכים לקבל ייצוג. (שם)

הייתי מוזס, פעילה באגודה למען הלהט"ב, הפכה את הדימוי על פיו: ה"טלאי" הוא חוק שנועד מלכתחילה לתת פתרון לכמה עשרות זוגות הטרוסקסואליים ללא חשיבה על הכלל: אני מאוד מסכימה איתך באמירה שאי-אפשר לעשות את הדברים טלאי על טלאי. הטלאי על טלאי הזה זה בדיוק מה שהוביל אותנו למצב של היום, לא רק בנושא של פונדקאות, אלא בכל מה שקשור לשוויון במשפחה במדינת ישראל (שם: 16)

גם עדי קול השתמשה באותה אנלוגיה בהמשך הדיון (18). אנלוגיית הטלאי מעלה על הדעת דבר מה לא שלם, בלוי וישן, פתרון זמני, משהו שיש להחליפו בחדש, במילותיה של היבנר, "צריך לתקן את החוק. בשנת 1996 הוא היה מאוד תקדימי" (19).

הדיון שהתקיים ב-26/01/14 הוקדש למשבר בתאילנד²⁹. אווירה של חירום אפינה את הדיון הזה, והיא התבטאה, בין השאר, בכותרתו המרושלת, שנראה שלא עברה הגהה³⁰. תחושת החירום נוצרה ע"י שימוש מרובה במילים כמו "דחוף", "דחיפות", "מהיר" ו-"מצוקה" (עמודים 3, 6, 7, 9, 32, 36). יחד עם זאת, הדיון נסב על נהלים, חוק וחקיקה (43 מופעים, רובם ע"י חברי הכנסת), ולא עסק כמעט בשלומם של הילודים ומשפחותיהם.

שני נרטיבים מתנגשים על התפקיד שממלאת המדינה עלו מהדיון. האחד, של הפעילים ובעלי העניין ושל חברי הכנסת ניצן הורוביץ, עדי קול וסתיו שפיר, אלה העלו תמונה של התעמרות בירוקרטית ממי שאינו נופל בגדר החוק הקיים (בהיותו חד מיני) ולכן נזקק לפונדקאות חו"ל. התעמרות שהתבטאה ביצירת משבר מלאכותי, סחבת והזנחה מכוונת "... כדי למרר את החיים לכמה עשרות זוגות בשביל להתריע לעתיד" (הורוביץ: 6) או "קונספירציה" (9), ואף בטענה (שפיר: 10, 11, 12) שאם הזוגות המעוכבים בתאילנד היו זוגות הטרוסקסואליים, היה הטיפול המדינתי בהם יעיל

---

²⁹ ב-12/2013 השתנתה המדיניות בתאילנד בנוגע לפונדקאות. ראה אזהרת מסע מאתר משרד החוץ: https://mfa.gov.il/MFAHEB/ConsularService/TravelAdvisoryArchive/Pages/Thailand_241213.aspx. כתוצאה מן השינוי, עוכבו בתאילנד עשרות הורים מזמניים ללא יכולת לצאת מהמדינה עם התינוקות שנולדו לפונדקאיות תאילנדיות. ראו גם: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4469362,00.html>.
³⁰ 1. משפחות אשר עברו הליך פונדקאות בתאילנד, ואינם יכולים לשוב לארץ.
2. תינוקות תקועים בתאילנד כי משרד הפנים לא מנפיק להם דרכונים.
3. תינוקות תקועים בתאילנד כי משרד הפנים לא מנפיק להם דרכונים.

יותר. הנרטיב השני, אותו הביעו הבירוקרטים המשתתפים בדיון, שיקף תמונה של מדינה הפועלת ללא לאות מאחורי הקלעים באמצעות פקידיה.

מה שנראה כערפול מכוון סביב נהלי פונדקאות חו"ל עמד במרכזם של שני הדיונים הבאים שהתנהלו ב"ועדת השקיפות" של הכנסת לרגל ימי הקהילה הגאה ב-2016 וב-2018: "... נוהל שכבר כמה וכמה שנים אין שמץ של מושג מה כתוב בו, על פי מה הוא הוגדר, איך הוא אמור להתבצע, וכל הפעילות סביבו, למרות האמירה המאוד ברורה של בית המשפט העליון בנושא, עדיין חסויה" (שפיר 23/2/16 : 2)

התואר "עלום" לנוהל חו"ל מופיע שלוש פעמים: ע"י עידו וולקן (יחד עם "אפור", "מורכב" ו-"לא קיים". שם : 5); ע"י רינה נשר ("אין פה שום דבר שהוא עלום וחסוי" שם : 9); וע"י סתיו שפיר ("מצב עלום, מוזר, משונה" שם : 9). את המצב החוקי היטיבה לנסח חדווה אייל, שסיכמה כי פונדקאות חו"ל היא "דלת אחורית" שנפתחה במכוון כדי לא לאפשר לזוגות חד מיניים וליחידנים פונדקאות בארץ, בלי לאסור עליהם פונדקאות:

הערפול הגדול הזה הוא לא יד המקרה. בעיניי, יש כאן כוונה מאוד ברורה... לא רוצים לתת לזוגות הומוסקסואליים ויחידניים לעשות את התהליך הזה בישראל. לא רוצים לשנות את החוק. אבל גם לא יכולים להגיד להם לא. אז משאירים איזושהי דלת אחורית, ובדלת האחורית הזאת קורים הרבה מאוד דברים. (אייל שם : 26)

העלויות הגבוהות של הפרקטיקה בחו"ל, היחידה האפשרית לחד מיניים, הוצגו כאלמנט מרכזי ומשמעותי בקיפוחם לעומת הטרנסקסואלים (כדורי אלטמן, 20/5/13 : 4, שינקמן, שם : 6; הורוביץ, 26/1/14 : 6; קול, שם : 8; גרמן, 12/12/17 : 4; לדרגור, 12/12/17 : 12; פריד, 09/07/18 : 31). דניאל יונס, יו"ר "חברותא – הומואים דתיים" הציג את האפליה הכלכלית המובנית בפרקטיקה כסוג של "מבחן סיבולת" נוסף בדרך להורות:

זה נכון שהחוק הזה מפלה. זה נכון שהוא מפלה גם בין מי שלא נכנסים בו וגם מי שיש לו כסף ויש לו פחות כסף או אין בכלל. כל זה נכון. בשורה התחתונה, הוא לא יעצור את מי שבאמת מעוניין להביא ילד מלהביא ילד. זאת אומרת, יכול להיות שזה ייקח יותר זמן, יכול להיות שיצטרכו להיכנס ליותר חובות, אבל מי שירצה יכול לעשות את זה... אלא שפשוט תלוי כמה הוא ירצה או יצטרך לשלם. (12/12/17 : 8).

הדיון האחרון בנושא פונדקאות לחד מיניים התקיים שנתיים מאוחר יותר (20/2/18), במקביל לרצף הדיונים על התיקון השני לחוק בוועדת העבודה והרווחה, הודיעו נציגות משרד החוץ שבתוך שבוע

יעלה לאתר משרד החוץ נוהל שיבהיר את ההסדרים וההליכים הקיימים (מרקס שם : 3) מה שטרם קרה³¹.

מי שולח @ ממשקים ויחסים בין קבוצות שחקנים

הדיונים המוקדמים בקורפוס המחקר שיקפו מוטיבציה ברורה של שחקנים מקבוצות שונות למצוא את המכנה המשותף הרחב והיציב ביותר בכדי להעביר חוק שנוי במחלוקת. אף שהקול הדומיננטי ביותר בשיח היה קולם הרציונלי והמעשי של הבירוקרטים (בפרט מני מזוז ומירה היבנר הראל), נראה כי בתקופה זו הבירוקרטים והמחוקקים (בפרט חברי הקואליציה שביניהם) ראו בעין את הדברים, וחלקו ביניהם את ההכרה בדבר חובתם, כמייצגי המדינה, לגונן על החברה והמשפחה הישראליות, על תדמיתן, מוסריותן וגבולותיהן. המטרה המשותפת הייתה לבנות את המנגנון המשפטי והמנהלי שיאפשר יישום יעיל של הפרקטיקה, באופן שמתיישב עם החוקים הקיימים ועם עקרונותיהם – הסותרים לעיתים – של המשתתפים האחרים, תוך השארת כוח רב בידי בירוקרטים אחרים - חברי ועדת האישורים.

לאחר קבלת חוק הפונדקאות סיימה קבוצת המחוקקים את תפקידה המעשי, ויישומו של החוק הופקד בפועל בידיהם של הבירוקרטים: ב"קו הראשון", לפני החתימה על הסכם, חברי ועדת האישורים ולאחר לידות - גורמי הרווחה. ואכן, ככל שחלפו השנים, הפגינו המחוקקים היכרות פחותה עם פרטי הפרקטיקה, וניכר היה כי מי שאמון על יישומה הם הבירוקרטים³². השליטה בהליכי הפונדקאות עברה לדרג המנהלי, דרג שהוא בעל ידע, מומחיות ספציפית בתחום המוסדר, זיכרון ארגוני, פרספקטיבה היסטורית, טווח פעילות שאינו קצוב למשך פעילותה של כנסת ספציפית ועוד (זילבר 2006).

החל מהעשור השני לקיום החוק, ניתן להבחין בדור חדש של מחוקקים ולאחר סימנים לשינוי בקול ההגמוני. השינוי ניכר הן בדיונים בוועדה למעמד האישה (ב-2005 ו-2012), שהדגישו את הבעייתיות

---

³¹ באתר משרד החוץ מופיעה אזהרה לקונת, ולא נוהל סדור: https://www.gov.il/he/Departments/General/surrogacy_abroad ב-23/2/20 פורסם באתר משרד העבודה והרווחה "קול קורא" להערות הציבור בעניין נוהל פונדקאות חו"ל https://www.gov.il/he/departments/publications/Call_for_bids/molsa-voice-of-call-23feb2020. מספר הערות ציבור אכן הועלו לאתר "חופש המידע" של משרד המשפטים, אך ללא מענה המשרד: <https://foi.gov.il/he/node/9192> (הקישורים אוחרו 7/10/20)

³² חשוב להעיר שגם במצב זה כפופים הגורמים המקצועיים לשר הרלוונטי לכל משרד, ושגם חברי ועדת האישורים, שעל פי החוק כפופה ישירות רק לבג"צ, ממונים ע"י שרים ע"פ סעיף 3 לחוק, הרופאים בוועדה ויושב ראש שלה ממונים ע"י שר הבריאות, העובד הסוציאלי – ע"י שר העבודה והרווחה, המשפטן – ע"י שר המשפטים, איש הדת – ע"י שר הדתות או – כאשר לא קיים משרד לענייני דת - ראש הממשלה, כך שגם הם כפופים לדרג הפוליטי (כפי שעולה מפרוטוקול מיום 15/8/2006).

המוסרית בפונדקאות מסחרית ואת הדרתן של קבוצות ויחידים ממעגל הזכאים לממש אותה בישראל; והן בדיון בוועדת העבודה והרווחה (2006), שהדגיש את סמכות הרבנים הניצבת מעל סמכות המחוקקים ולכאורה גם מעל סמכות המנגנונים הבירוקרטיים.

בעוד שבששת הדיונים הראשונים נראה שהן המחוקקים והן הבירוקרטים מעדיפים להתרחק ממחלוקות על רקע דתי, להצניע את ההבדלים בהשקפות העולם ולמצוא את המכנה המשותף הנוח ביותר לקבלת החוק, הרי שבדיונים מאוחרים יותר חלחלו לתוך השיח גם מתחים בין דת ומדינה ובין דתיים וחילוניים, וגם מאבקים על ההגמוניה בתוך הממסד הדתי (בין אשכנזים וספרדים). כך, למשל, התבטא עוזרו של הרב הראשי הספרדי כלפי הרב הלפרין, בדיון שהוקדש לאישור שנתן הרב עמאר לפונדקאית נשואה: "הרב עמאר עבד לעבוד בלשכה המשפטית של מני מזוז? מה אתה מבקש ממנו נימוקים? יושב-ראש הוועדה מבקש ממנו נימוקים משפטיים?" (מרגי 15/08/06 : 8).

דיון זה מפנה את תשומת הלב למידת מעורבותו של הממסד הדתי בחקיקה וביישום של חוק הפונדקאות ובשיח סביבו. מלכתחילה, הכתיבו שיקולים הלכתיים מבחר סייגים והתניות בחוק, ביניהם נוכחותם של נציגי דת בוועדה לאישור ההסכמים. בקריאה צמודה של הפרוטוקולים בהקשר ההיסטורי והאקטואלי של כל דיון, ניתן לראות את הסינרגיה הבירוקרטית בין הממסד הדתי לדרג המקצועי במשרדי הממשלה. כך למשל, הטרמה של תוצאות ההצבעה בכנסת על התיקון לחוק הפונדקאות שהציעה ח"כ גרמן ב-2016 מופיעה כבר כשלוש שנים קודם לכן, בישיבה של הוועדה לפניית הציבור. בשלב מוקדם בדיון, יצא שר ח"כ ניסים זאב (ש"ס) בהפגנתיות מהישיבה, לאחר עימות עם נציגי הקהילה הלהט"בית. בתגובה, הזהירה מירה היבנר הראל: "החוק נגע לאיש ואישה שהם בני זוג ולגביהם החוק הוא מצוין. לא לגעת בדבר הזה. **לגבי האוכלוסיות האחרות – קחו דוגמה ממה שקרה פה ותעשו גם את זה בשום שכל ובזהירות**" (20/05/13 : 21. ההדגשה שלי. א.ה.). באזהרה זו רמזה היבנר הראל למידה בה ניתן למתוח את גבולותיו של הממסד הדתי. החרגה של זוגות חד מיניים לפרקטיקה שולית יחסית של פונדקאות אלטרואיסטית – תוכל אולי לעבור, בעצימת עין. עם זאת, הממסד הדתי לא יוכל לקבל ציבור זה כשווה ערך בזכותו להורות לזוגות הטר-נורמטיביים, מה שעלול היה להכשיל (ובדיעבד – אכן הכשיל) את הצעת החוק של יעל גרמן, שהשוותה בין זוגות ויחידים, חד ודו מיניים.

מהדיונים בקורפוס המחקר (המסתיימים, כזכור, לפני קבלת התיקון השני בחוק), וכן מן העובדה שמאז פסיקתו של הרב עמאר ניתן לאשר פונדקאיות נשואות³³, נראה ששיקולים דתיים הם אלה שקובעים את גבולותיה החוקיים של הפונדקאות בישראל. חריגה מחוץ לגבולות אלה אינה אפשרית, אף אם קיימת הנחייה של בג"ץ בנושא, מה שנאמר במפורש ע"י חברי כנסת ובירוקרטים גם יחד (15/08/06 : 1, 2, 3, 9, 10). בתוך המסגרת הזו, יש לבירוקרטים - רופאים, משפטנים ועובדי רוחה – שיקול דעת גמיש למדי, הבא לכלל ביטוי בנהלי העבודה של וועדת האישורים. ניכר שוועדת האישורים היא זו המכתיבה את הגבולות המעשיים של הפרקטיקה, תוך הפעלת שיקול דעת שאינו בהכרח רפואי וע"פ מה שנראה כשכל ישר או התכוונות למכנה המשותף הרחב ביותר:

תנאי הוועדה בקשר למצב בריאותם של בני הזוג נלקח בחשבון, גיל בני הזוג נלקח בחשבון, מפני שהתאמתם לתהליך חשובה... אנחנו משתדלים שגיל ההורים המיועדים יהיה כגיל ההורים המיועדים בטבע, שלא יהיה זוג שהאם היא בת 60 והאב מתקרב ל-80. זה לא מתקבל על הדעת, למרות שמבחינה אנושית אני מפרגנת להם (יו"ר ועדת הפונדקאות, ד"ר מדינה ידוב, 20/5/12 : 5).

קבוצת הבירוקרטים המשיכה – וממשיכה עד עצם ימים אלה - לפעול לשימור השליטה בהליך ואת הבקרה עליו בידי מנגנוני המדינה, כאשר אחת הדרכים לשימור המצב הקיים היא איסוף מוגבל של נתונים ומידע מן השטח, ושימוש שטחי במידע קיים, כפי שראינו בכל הנוגע להשלכות לטווח ארוך על המשתתפים. טכניקה אחרת לשימור השליטה בידי הבירוקרטים היא הפוכה – אי שקיפות בפרסום הנחיות ונהלים ברורים, כמו "נוהל חו"ל". הרציונל המשותף לשחקנים מקבוצה זו הוא נאמנות גבוהה לרוח החוק המקורית, ולתפיסת כל שינוי כסכנה (סכנה הן לעצם קיומו של החוק ולאיוון השברירי שהוא מייצג, והן לערכים ולנורמות המגולמים בו). הבירוקרטית הבכירה שהגנה על החוק מאז ראשיתו, מירה היבנר-הראל, המשיכה להציג אותו כחוק קיצוני (18/01/22 : 10) שראוי להשתמש בו במשורה, אולם במקביל, הפרקטיקה כולה עברה נירמול והתקבלה כטכנולוגית פרויקט מן השורה. כתוצאה מכך, הפך בהדרגה הדימוי הציבורי של החוק מחוק ליברלי ומתקדם ל"החוק הרע שחוקק ב-1996" (אוחנה, 09/07/18 : 4).

---

³³ ע"פ הפרוטוקולים, חלפו שש שנים בין פסיקת הרב ובין המועד בו התחילה הוועדה לאשר פונדקאיות נשואות, ואילו אלי תימן (2016: 170) מציינת שחלפו שבע שנים ביניהם. ע"פ הפרסומים בעיתונות, האישור הראשון ניתן להוריו של הנער אלעד ריבן, שנהרג באסון הכרמל. לפי מועד הלידה נראה שהאישור ניתן ב-2011 או 2012. ראה <https://news.walla.co.il/item/2589855>. עם זאת, בשיחת טלפון עם עו"ד מירה היבנר הראל ביום 13/1/20 נמסר שהמקרה של משפחת ריבן לא היה ההליך הראשון בו אושרה פונדקאית נשואה, אלא הראשון שהגיע לתקשורת, ושכל מקרה, זה היה תהליך הדרגתי כיוון שההיתר של הראשון לציון היה נקודתי ולא גורף.

שליטתה של וועדת האישרים בהליכים מבוססת באמצעות הקלונות בחוק, אשר נועדו, לכאורה, להגדיל את הגמישות בהפעלת שיקול הדעת עבור כל מקרה לגופו, אולם בפועל יוצרות "שטח אפור" של כללים שאינם בהכרח כתובים, קבועים או שקופים. סעיפי החוק, במיוחד לפני החלת תיקון מספר 2, משאירים שיקול דעת רחב מאוד לוועדת האישרים, שרבים מהסדרי העבודה שלה אינם מעוגנים בחקיקה ראשית אלא בחקיקת משנה, בנהלים ובחוזרים (לעניין זה ראו למשל טריגר (2016): 270, 301, 303). דינה זילבר (2006) מכנה חקיקה גמישה כזו "חקיקה מתגוננת" (105). לטענתה, פוליטיקאים נוטים להימנע מחקיקה ברורה וחדה כי זו כרוכה בהפסד בטוח של ציבור כלשהו. חקיקה עמומה וכוללנית מניבה להם לרוב רווח ציבורי, ואם היא נכשלת בהשגת מטרותיו של חלק מהציבור, מיוחס חוסר ההצלחה לדרג הבירוקרטי. הדרג הבירוקרטי, מצידו, מרוויח כוח, אוטונומיה ותקציבים. כאשר מדובר בפונדקאות חו"ל (שאינה כפופה לוועדת האישרים), מפגינה המדינה את שליטתה באמצעות העמימות האופפת את נהלי חו"ל, ובאמצעות השליטה הבירוקרטית בבדיקות הגנטיות³⁴.

בעשור השני לחוק נכנסו לקבוצת המומחים גם חוקרות ממדעי החברה. מחקריהן של אתי סממה ושל אלי תימן, שהוצגו בדיונים ב-2005 ו-2012, היו המחקרים הישראלים הראשונים שהתמקדו בפונדקאית ושפטו את הצלחת ההליך או כשלוננו באמות מידה פסיכולוגיות, רגשיות וחברתיות ולא רפואיות או משפטיות. בדיונים הללו ניכר ניסיונם של הגינקולוגים לשמר את כוחם ע"י הבלטת תפקידם כ"אנשי השטח", החיים את החוק בפועל. עם זאת, גם בתוך קבוצת הרופאים גברו הקולות אופוזיציוניים, כך למשל הצביע ד"ר אריה רזיאל (30/11/2005) על ליקויים וחסרים במנגנון הקיים (שם: 11) וד"ר אפרת לוי להד, שהייתה בדעת המיעוט בוועדת מור יוסף, חזרה בדיון ב-30/5/2012 על התנגדותה הגורפת לפונדקאות מסחרית.

שחקנים חדשים שנוספו לקבוצת בעלי העניין והשתתפו בדיונים מ-2012 ואילך, היו אנשים המעוניינים לעבור הליכי פונדקאות ולא נפלו במסגרת החוק (בשל הרקע האישי או המשפחתי שלהם) ונשים שהיו פונדקאיות. שחקנים אלה הפכו בולטים יותר ויותר עם הזמן, במקביל להמשך העברתו של מרכז הכובד של השיח מן המגרש הרפואי למגרש החברתי. בהתאם, ירד חלקם של המומחים בדיונים, ובין הבירוקרטים ירדה מרכזיותם של נציגי משרד הבריאות ובלטה נוכחותם של

---

³⁴ בשיחה עם עיתון "הארץ" ב-26/6/13 אמרה ע"ד רינה נשר, הממונה על מרשם האוכלוסין בלשכה המשפטית של רשות האוכלוסין וההגירה: "אני לא מסכימה עם הניתוח הזה שאומר שרק בחו"ל זה קשה. בחו"ל זו דרך יותר ארוכה, אחרי שאתה כבר נמצא בתוך התהליך, כי אין שום פיקוח לפני כן. בארץ יש פיקוח ודרך מאוד ארוכה לעשות לפני כן". כלומר, בפונדקאות חו"ל המנגנונים המדינתיים מתערבים לאחר לידת התינוק כיוון שבניגוד לפונדקאות בארץ, אין דרך לעשות זאת לפני. <https://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2055593>

נציגי משרד הפנים/רשות האוכלוסין וההגירה. את מקומם של הארגונים החברתיים בעלי האוריינטציה הפמיניסטית תפסו ארגונים חברתיים שעניינם משפחות חדשות או תאים גאים בתוך מפלגות.

ברצף הדיונים בוועדת העבודה והרווחה לקראת ההצבעות על התיקון השני לחוק (המתועדים בשבעת הפרוטוקולים האחרונים בקורפוס המחקר), קשה למצוא את החתירה למצוא עמק שווה בין קבוצות השחקנים השונות בכדי לנסח פתרון חוקי וממלכתי שיחייב פשרות מסוימות שאפינה את הדיונים בתחילת הדרך. בדיונים אלה ניכר כי קיים מתח, אולי אף חוסר אמון, בין הבירוקרטים ובין המחוקקים, כמו גם בין נציגי הקבוצות האחרות המשתתפים בדיונים. באופן פרדוקסלי, אחד מסממניו המילוליים של חוסר האמון הוא השימוש הרב במילה "באמת" (זו חוזרת 21 פעמים בדיון הראשון, 44 בדיון השני, 9 בשלישי, 14 ברביעי, 15 בחמישי, 11 בשישי, ו-7 בשביעי), מה שיכול להעיד על המשלב הלשוני הנמוך בו משתמשים רוב הדוברים, אך גם על האופן בו הם מנסים להדגיש את אמינותם. דיונים אלה כוללים התייחסויות רבות ליחסים ההיררכיים בין קבוצות השחקנים, במיוחד בין המחוקקים והבירוקרטים, תוך הדגשת מיקומם הבכיר יותר של הראשונים. שיח המומחים פינה בהדרגה את מקומו לשיח צרכני-פוליטי ניאו ליברלי, שהתנהל בסגנון תוקפני ופופוליסטי ובמשלב לשוני נמוך, כאשר הן בקבוצת המחוקקים והן בקרב בעלי העניין, טענו דוברים מעמדות קצה (ח"כ יוגב מצד אחד ונציגי ארגונים של אבות גאים מצד שני) שהם-הם המייצגים האמיתיים של דעת הרוב.

יחסי הכוחות וההיררכיה בין הרשויות - הממשלה, הכנסת, בית המשפט העליון, והדרג המשפטי המקצועי במשרדי הממשלה, חזרו ואוזכרו באופן עיקש בשולי דיונים מאוחרים אלה. חלק מחברי הכנסת, בפרט יעל גרמן, סברו כי נוח לחברי הכנסת לא לקבל החלטות שנויות במחלוקת ולהסתתר מאחורי בג"ץ והדרגים המנהליים (12/12/17 : 3). נציגות קבוצת הבירוקרטים, מצידן, טענו כי האחריות חייבת לחזור פתחה של הרשות המבצעת (עו"ד מצדה מצלאוי, משרד המשפטים, 22/01/18 : 5 ; מירה היבנר-הראל שם : 14). לעומתן, יו"ר הוועדה, ח"כ אלי אלאוף, חזר והביע חשדנות כלפי האופן בו מכתבים הדרגים המקצועיים והמשפטיים את רוח החוק :

אם הדרג הפוליטי מדיני שמחוקק את החוק יקבל החלטה א' או החלטה ב', תצטרכו להגן על החלטה א' או על החלטה ב'. לכן, עם כל הכבוד, עם כל הכבוד, אל תנסו לחפש להיות ניטרליים. אתם תלכו עם ההחלטה הפוליטית של הכנסת. זה שיהיה ברור (אלאוף

(14 ; 22/01/18 ; ראו גם 30/04/18 : 39, 41)

כחלק מהדגשת כפיפותם של כל המשתתפים לקבוצת המחקרים, ניכרה רגישותם של האחרונים לסממנים החיצוניים של מקומם בהיררכיה, מה שבא לכלל ביטוי בנזיפות של חברי הכנסת במשתתפים שלא פנו אליהם בכבוד הראוי, ביניהם בירוקרטים (ראו למשל 30/04/18 : 12), פעילים (16 : 22/01/18) ומומחים (29/05/18 : 28).

יחד עם זאת, ראוי להדגיש כי הן המחקרים והן הבירוקרטים מרוויחים ממה שנראה, על פניו, כחוסר שיתוף פעולה הנגזר מחוסר אמון, ושמערכת היחסים ביניהם היא סימביוטית במידה רבה. דינה זילבר (2006) טוענת כי "... לדרג הבירוקרטי יש תרומה חשובה: הוא יכול להתקש על מדיניות שאינה פופולרית בקרב הציבור ולנמק אותה בנימוקי המומחיות שלו .... לפעמים הוא משמש כ"כולא ברקים" (36); כלומר, הבירוקרטים פחות מושפעים מלחצים של קבוצות אינטרס ושל תקשורת כי אינם עומדים לבחירה, מה שמאפשר לפוליטיקאים להוביל מהלכים פופוליסטיים בידיעה שאלה יווסתו.

דוגמא למהלך כזה ולבלימתו ניתן למצוא בדיון האחרון בקורפוס המחקר (15/07/18). בישיבה הקודמת של ועדת העבודה, הרווחה והבריאות הוחלט לאשר בתיקון לחוק עד חמישה ילדים בפונדקאות להורים מזמינים. בדיון זה משתנה ההחלטה (לעד שלושה ילדים) בהכוונת מנכ"ל משרד הבריאות, משה בר סימנטוב. מן הדיאלוג בינו ובין אלי אלאוף (שם : 1), ניתן להבין כי היוזמה לשינוי החוק כפי שאושר הייתה של משרד הבריאות, אולם שלכל הצדדים חשוב היה לשמור על מראית עין ולייחס אותה ליו"ר ועדת העבודה והרווחה.

הגמוניה רפואית

רופאים (ורופאי נשים בפרט) ממלאים, בעולם בכלל ובישראל בפרט, תפקיד מרכזי בהגדרתן של סוגיות חברתיות, כלכליות ואתיות בתחום הפריון, כסוגיות רפואיות הכפופות לשיקולים רפואיים אוטונומיים. תפקיד זה מבסס את מעמדם של רופאים כבעלי השפעה ניכרת על התרבות, על סדרי עדיפויות ועל התוויית מדיניות. שרה פרנקלין (Franklin 1998: 105) טוענת שהתפתחות טכנולוגיות הפריון החדשות יצרה שתי מגמות, שהגבירו את כוחם של הרופאים: האחת, תפיסה של הפוריות הטבעית כמועדת לכישלון ודורשת מעורבות רפואית (בדיקות וניטור רפואי לפני ובמהלך הריונות נחשבים להכרחיים וסטנדרטיים), השנייה, טבעון של השימוש בטכנולוגיות פריון ולגיטימציה של השימוש בהן. מגמות אלה, אליהן נוספה תפיסה של אי היכולת להוליד ילדים באופן טבעי (גם בשל נסיבות לא רפואיות) כביטוי לפתולוגיה הדורשת טיפול, סיפחו לפרופסיה הרפואית תחומים חדשים והרחיבו את שטח השיפוט שלה (אבוט, 1988. מצוטט אצל סמדר נוי (קניון) ודניאל מישורי. 2009).

בשיח הישראלי נתפסים הרופאים הגניקולוגיים כסוכנים של קידמה ושיפור במצבן של נשים, שללא טכנולוגיות הפריון החדשות לא היו יכולות להפוך לאימהות. יאלי השש (Hashash 2010: 271; 288) סבורה שהרופאים הם יוזמי המדיניות הפרונטליסטית בישראל ולא רק המוציאים לפועל שלה. בסקירה של תולדות המו"מ בין הרופאים ובין המדינה בכל הנוגע להקצאת משאבים וחקיקה בנושא רבייה ופריון בישראל, מראה השש כיצד מצליחים אנשי הממסד הרפואי להשתלב במנגנונים הבריורטיים, כך שיש להם אוטונומיה כמעט מוחלטת במנגנוני קבלת ההחלטות והמימון. המוטיבציה, טוענת השש, אינה רק דתית או אידיאולוגית, אלא גם מכוונת לצבירת כוח, ידע, יוקרה מקצועית ורווח כספי. גם צבי טריגר (2016: 292-293) מראה כי הרופאים אינם "ספקי שירות" בלבד אלא משתתפים בהשפעה על התרבות, על סדרי עדיפויות ועל התוויית מדיניות. בניתוח דפוסי השיח בדיוניה של ועדה ציבורית אחרת, ועדת הלפרין³⁵, הראו נוי (קניון) ומישורי (2009: 60) כיצד הליך הדיון בוועדה ומסקנותיו שימרו ואף העצימו את כוחם של המומחים הרפואיים. במילים אחרות, הציבור נותן אמון בידע המדעי האובייקטיבי של רופאים, במומחיות ובמחויבות המקצועית שלהם, ואמון זה מקנה להם לגיטימציה ממסדית וחברתית להגדיר ולהעניק "פתרונות" לקשת הולכת ומתרחבת של מצבים שאינם רפואיים. במקרה המבחן של הפונדקאות, עמדו רופאים בראש שתיים מתוך שלוש הוועדות הציבוריות שמונו לבחינת הנושא בישראל והשתתפו בכל דיוני ועדות הכנסת שדנו בנושא; בנוסף, הרכב הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים כולל ע"פ החוק שלושה רופאים (שני רופאי נשים ועוד רופא פנימי).

אחד הנושאים המהותיים שעלו בדיונים בנוסח החוק הוא מעמדה ההגמוני של הפרופסיה הרפואית בחוק הפונדקאות, המתבטא, בין השאר, בכך שוועדת האישורים ממונה ע"י שר הבריאות, הממנה גם את היו"ר שלה. רמז לחילוקי הדעות בנושא נראה כבר בדיון השני, כאשר עו"ד בן דרור הלין על האופן שבו ניכס לעצמו שר הבריאות את התחום. בישיבה הבאה, ניסו ההורים והארגונים החברתיים להגדיל את כוחם היחסי של מקצועות מתחומי המשפטים, החברה והרוח בוועדת האישורים, כדי לשמור על האינטרסים של כל המשתתפים בהליך, בעוד שהבריורטיים (מני מזוז, מירה היבנר הראל, לאה ופנר) חתרו להדגיש את חלקם של הרופאים בפרקטיקה שהיא גופנית פולשנית מטבעה. כך או כך, מרכזיות האינדיקציה הרפואית לפונדקאות שומרת על ממדיה

---

³⁵ הועדה הציבורית-מקצועית לבדיקת הנושא של תרומת ביציות
http://www.health.gov.il/Services/Committee/Egg_donation/Pages/default.aspx

מצומצמים יחסית, מדירה ממנה פונים שאינם סובלים מליקוי רפואי (לרבות גברים) ואגב כך שומרת גם על יכולתם של רופאים לשלוט, לווסת ולהסדיר.

עם השנים, פינה בהדרגה שיח המומחים את מקומו לשיח צרכני-פוליטי נואו ליברלי. פחות מומחים בכלל ורופאים בפרט הוזמנו להשתתף בדיונים, ודבריהם של הרופאים שהשתתפו בדיונים התקבלו בספקנות ובביטול: "אי אפשר שכל הדיון על פונדקאות אצלנו – כל עם ישראל יהיה מבוסס על רופאה אחת... עם כל הכבוד ואני מעריכה אותך גברתי, אבל את לא תחליטי על כל עם ישראל ועל כל הנשים - - אני רוצה לפחות שלוש חוות דעת רפואיות [...] סליחה, את לא תחליטי ואת לא תחליטי" (15 : 30/04/18), נזפה ח"כ מירב בן ארי בד"ר עינת שלום פז³⁶; "אין שם שום טיעון רפואי בהסבר. זה לא רלוונטי שהיא דוקטור" (שם : 29), הגיב אודי לדרגור על דבריה של פרופ' טליה גבע אלדר.

בשל ההקשר בו התקיימו הדיונים, ברור שהתומכים בהרחבת הזכאות לפונדקאות גם לגברים יחידניים, שאפו לצמצם את כוחם של הרופאים בכדי להמעיט בחשיבותה של האינדיקציה הרפואית לקיום הפרקטיקה. נראה שבדיונים מאוחרים אלה, חברו הזלזול הפופוליסטי בחוות דעת המומחים וחוסר האמון של חברי הכנסת בדרג הביורוקרטי, בכדי ליצור התנגדות כמעט גורפת לרוב חוות הדעת המקצועיות שנשמעו בדיונים.

החולייה החסרה – סוכנויות התיווך

הצורך לבקר או להסדיר את פעילותן של החברות המסחריות העוסקות בתיווך עלה הן ע"י מחוקקים והן ע"י מומחים מאז הדיונים הראשונים. גם בתקופה בה הפריטה המדינה רבים מן הגופים המטפלים בחינוך, רווחה ובריאות והפקידה אותם בידי המגזר השלישי, מהוות סוכנויות התיווך תופעה חריגה שכן הן אינן נדרשות לעמוד בתנאי סף ואינן נתונות לפיקוח או בקרה כלשהן³⁷.

כבר בששת הדיונים שקדמו לקבלת החוק, התייחסו מרבית המשתתפים בחשדנות לשותף השקט בהליכי הפונדקאות, קרי למתווכים, שהצעת החוק המקורית לא כללה התייחסות אליהם. ראוי להתעכב על האופן בו זכו "בעלי הון" ומתווכים לדימוי שלילי עוד בטרם נוסדה סוכנות התיווך

---

³⁶ לדוגמאות נוספות ברוח זו ראה 29/05/2018 : 16 ; 19/06/2018 : 26 ; 09/07/2018 : 13-17.
³⁷ בשיחת רקע עם מירה היבנר הראל בתאריך 13/1/20 אמרה עו"ד הראל כי הסוכנויות הן "דבר לא רע, אפילו דבר מבורך", כיוון שהן פועלות ביעילות וברגישות גם מול הצדדים וגם מול הוועדה, ואף יודעות שכאשר יש בעיות בעבודתן, הן נקראות לסדר על ידי הוועדה. כלומר, משתמע שקיים בפועל איזשהו פיקוח לא פורמלי של וועדת האישורים על סוכנויות התיווך.

הראשונה. כבר ב-1996 הזהירה רחל בנזימן ממצב בו רק שכר הפונדקאית יפוקח, בעוד שגורמים אחרים יוכלו לקבל "סכומים אין סופיים" (23/01/96 : 5), וגם ח"כ תמר גוז'נסקי הצביעה על הבעייתיות בכך (06/02/96 : 20). ח"כ נעמי חזן תבעה באופן חריף יותר פיקוח ישיר על סוכנויות התיווך, בעיקר כדי לשלוט באספקטים המסחריים של מעורבותן: "... אנחנו נותנים מונופול, אנחנו לא מגבילים את הסכומים... אנחנו יודעים איך קוראים לו, אנחנו יודעים כמה זה יעלה ויודעים הכל ואתם לא רוצים לפקח עליו?", ובהמשך, "אני רוצה שיהיה איזשהו פיקוח על דמי התיווך, אחרת זה חוק לעשירים שזה גם מעצבן אותי.... הליברלים הגדולים האמיתיים מצאו צורך כן לפקח וכן לווסת" (26/2/96 : 11-12). השר סנה כינה את הגורמים הללו – פעמיים – בשם "סרסורים ומתווכים" (23/01/96 : 5-6) וסירב לאזכר אותם בנוסח החוק כיוון שעצם האזכור בחוק ייתן להם לגיטימציה, וי"ר הוועדה כץ תהה מדוע בעצם לא לאסור את התיווך בחוק.

הדרישה לאסור או להסדיר את התיווך נחסמה בסבב הדיונים הראשון ע"י היועמ"ש מני מזוז מטעמים של חופש העיסוק: "אי אפשר למנוע תיווך ולא צריך לעודד אותו. מי שלא רוצה תיווך לא ילך לתיווך ונכון שתיווך נשמע רע אבל יש לו גם יתרונות מסוימים - התמחות, סינון, פסיכולוג שיכול לראיין ... אני לא חושב שיש לנו דרך מעשית והצדקה עקרונית לאסור בפלילים את התיווך" (23/01/96 : 7). והיו"ר יוסי כץ הציע (תוך בטחון שימשיך בתפקידו גם בעתיד) "... להשאיר זאת לכנסת הבאה. אם יתברר שהתופעה של דמי תיווך פשטה במקומותינו ואנשים מנצלים את זה לרעה, אני מבטיח מסלול מהיר" (26/02/96 : 12).

גם בדיון במלאת עשור לחוק, הזכירו אורנה הירשפלד ואתי סממה, באופן מינורי (30/11/05 : 7, 24), את העדר הפיקוח על סוכנויות התיווך. מעניין לציין שדווקא נציגות סוכנויות התיווך הראשונות היו אלה שקראו בגלוי להגדלת הפיקוח והבקרה מטעם המדינה על הפעילות בתחום:

אני רוצה לומר מילה לגבי הליווי המקצועי והפיקוח. הוועדה מאשרת ולא מפקחת. השאלה איך כן יוצרים של מנגנון פיקוח? אפשרות אחת היא למנות מנגנון של המדינה, כמו באימוץ, על ידי הקמת עמותות שהן מאושרות על פי חוק, שצריכות לעמוד בקריטריונים ברורים של אנשי מקצוע שאמורים לנהל את העמותות האלה. ייקבעו קריטריונים איך העמותות האלה אמורות להתנהל בפועל וללוות את התהליך. אז בעצם המדינה לוקחת סוג של פיקוח על הפעלת הנושא בפועל... נוצר מצב פרדוקסלי, שדווקא בנושא כל כך מורכב של פונדקאות, שיש בו אלמנטים, רפואיים, משפטיים ופסיכולוגיים, בעצם כל אחד יכול לעסוק בעניין הזה. יכולים להיכנס גורמים שרלטנים, לא חוקיים, פליליים שיכולים בעיקרון, על פי החוק, לנהל מרכזים כאלה. אני חושבת שזה מצב מאוד לא ברור שלוקחים כל כך הרבה

קריטריונים לגבי אישור פונדקאית, לגבי הגנה על פונדקאית, כאשר אין שום חקיקה בעניין איזה קריטריונים חייב לעמוד מי שצריך לפקח (יולזרי שם : 23. כל ההדגשות שלי. א.ה.).

לנוכח הדרישה להכפיף את הפעילות המסחרית הפרטית לפיקוח מנגנונים בירוקרטיים, חזרה והדגישה היבנר הראל :

.. למדינה בהתקשרות בין הפרטים האלה אין יד ורגל. ההתקשרות היא על בסיס מסחרי,

אחד נותן והשני מקבל ולמדינה אפילו לא יהיה חוזה או דוגמת חוזה, שהצדדים יוכלו לאמץ [...] המדינה, בצורה חד משמעית ולאורך כל הדרך, וגם אין כוונה לשנות את זה, לא תחול שום אחריות לגבי הפיקוח והמעקב. (היבנר הראל שם : 23-24)

עם זאת, אותה דרישה המשיכה לעלות ע"י חברי כנסת לאורך כל שנות קיומו של החוק. בין השאר, דברי הסיכום של ענבל גבריאל בדיון משנת 2005 ושל ציפי חוטובלי בדיון משנת 2012 הוקדשו לנושא זה ללא תוצאות שהן. במפתיע, באחד הדיונים האחרונים לקראת ההצבעות על התיקון בחוק (29/05/18 : 43-44) סוכם הנושא כ"נושא חדש" : "הנושא של מעמד הסוכנויות הוא בלי ספק נושא חדש. נחזור למשרד נדון בו, זה לא במסגרת הדיון על הצעת החוק הזאת. אם יהיה רצון וצורך אחרי עבודה רצינית אולי נציע תיקון מחדש, תיקון אחר" (עו"ד טליה אגמון ממשרד הבריאות. שם : 44). על הרציונליזציה של הסתירה בין ההתעלמות הקיצונית של מנגנוני המדינה מן הצד המסחרי של הליכי הפונדקאות ובין התפקיד הרגולטורי המרכזי שהמדינה נטלה לעצמה באישור כל התקשרות והתקשרות אעמוד בהמשך, בפרק השלישי של עבודה זו.

סיכום ביניים

עד כה ראינו כיצד מציגים נציגי המדינה, מחוקקים ובירוקרטים, את תפקיד המדינה בניהול העקרוני והמעשי של הפונדקאות וכיצד הם מצדיקים את הבקרה הפרטנית של כל הליך והליך אל מול הסכנות הפוטנציאליות שלו. עוד ראינו את התפקיד שממלאים גורמים נוספים - רופאים, מומחים, נציגי ארגונים חברתיים ומתווכים – הן בחיזוק עמדות המדינה והן באיתגורן. מן הדברים עולה כי שמירת הסטטוס קוו הדתי חילוני ויציבות מבנה המשפחה המסורתית-נורמטיבי הינה יעד מרכזי של הפרקטיקה, המובלעת בתוך המטרות המוצהרות שלה. במבנה המשפחה הזה יעסוק הפרק הבא.

2. פרק שני – "המטרה היא הילד"³⁸

פרק זה עוסק בתפיסות הזכות להורות והורות בכלל, המשפחה ראויה והצאצאים ראויים, כפי שמשקפים בשיח הפונדקאות. המטרה הברורה והמוחשית של פונדקאות היא מימוש של הזכות להורות ("right to parenthood"), המוצגת כזכות **חיובית** המחייבת שיתוף פעולה של הזולת במימוש רצון הפרט³⁹. ועדת אלוני חיוותה דעתה בנושא הזכות להורות, וקבעה כי זכות זו "... הינה בעלת אופי נגיטיבי – בכוחה למנוע הפרעה להעמדת צאצאים, ולא פוזיטיבי – להטיל התחייבות על גורם אחר בכדי לסייע בהעמדת צאצאים" (דו"ח הוועדה : 11), כלומר המדינה לא תפריע להעמדת צאצאים, אך אין מוטלת עליה חובה לסייע להליך. ואכן, עמדתם של נציגי המשפחות שהשתתפו בששת הדיונים שנערכו לפני קבלת החוק הייתה כי על המדינה לצמצם את מעורבותה בניהול הפרקטיקה ולהסתפק באי-איסור שלה.

למרות קביעה זו, עם קבלת החוק, לקחה על עצמה המדינה את ההתחייבות לבקר ולהסדיר את הליכי הפונדקאות בישראל, ובכך פתחה פתח לתפיסת הזכות להורות כזכות פוזיטיבית. עם זאת, זכות פוזיטיבית זו הוצגה מלכתחילה כרלוונטית לאוכלוסייה מצומצמת בלבד (סנה, 26/12/95 : 26; 06/2/96; 3). בעת קבלת החוק, כללה אוכלוסייה זו רק זוגות הטרוסקסואלים בהם האישה אינה יכולה להרות או לשאת היריון. כרמל שלו (2015) מצביעה על כך שתפיסה זו של הזכות להורות היא ייחודית למשפט הישראלי, פרי של פרשנות שיפוטית שאינה מעוגנת בשום חוק יסוד או דבר חקיקה אחר של הכנסת. תחת מטרת העל של מימוש הזכות להורות, מובלעות מספר מטרות משנה, ביניהן ניתן למנות (בסדר חשיבות שהשתנה לאורך השנים): מניעת סבל מאנשים חשוכי ילדים, כינון משפחות ויצירת יחסי הורות. מתוך מטרות גלויות אלה ניתן לחלץ מספר תמות המעידות על יעדים נוספים, כפי שנראה להלן.

סבל וגאולה

הסבל הכרוך בעקרות נשית היה הרציונל המוצהר הראשון לחוק הפונדקאות. המטרה, הגשמה של הורות גנטית, הוצגה כסוג של גאולה המצדיקה מחיר אישי, כלכלי וחברתי גבוה במיוחד. על רקע סגנון השיח המאופק של הדיונים הראשונים, שהתוו את הרקע להצעת החוק, בולטת בהם חזרתן של המילים "סבל" ו"מצוקה" (18/12/95 : 2, 16; 26/12/95 : 5, 23, 25, 26, 31; 09/01/96 : 3 ;

³⁸ גפני. 26/12/1995 : 20

³⁹ להבדיל מזכויות הולדה "reproductive rights" שהן זכויות שליליות המונעות את התערבות המדינה בעניינים פרטיים, ומקובלות גם בארצות אחרות.

23/01/96 : 2, 3, 9, 31 ; 23/01/96 : 6, 16, 18 ; 06/02/96 : 6, 16, 18), כאשר המילה "סבל" יוחסה לנשים העקרות או למשפחותיהן ו-"מצוקה" - גם להורים המיועדים ובעיקר לפונדקאיות (אצל המצוקה היא כלכלית). המשפחות ונציגיהן דיברו על המאמצים להבאת ילד לעולם במונחים של מאבק ממושך במטרה להגשים חלום: "אני מתקרבת לגיל 39. כיליתי את כל חסכוני, את כל משאבי. גם הכספיים וגם הנפשיים" (נציגת משפחות ב'. 18/12/95 : 12). "אלפי משפחות שנאבקו כבר שנים רבות ומגיעות לגיל מבוגר ואינן יכולות להגשים את החלום. בסך הכול מה הם מבקשים? ... רק לתת להן להגשים ... את הצורך הטיפי שלי" (בן דרור 26/12/95 : 19-18). מטפורת ה"מסע" שימשה אף היא לתיאור תלאות הדרך להורות: "המסע המפרך הזה" (26/12/95 : 19) אמרה תמר גוז'נסקי כאשר התייחסה לפונדקאית שהרתה וילדה כבר בעבר; בעוד שמני מזוז דיבר על "כל ה"ויה דולורוזה" הזאת" (23/01/96 : 30), בכדי להדגיש את זכותם של ההורים המזמינים, שנקנתה בייסורים, לקבל את הילד. גם בדיון מאוחר הרבה יותר השתמש יובל אלטמן כדורי, גבר בזוגיות חד מינית, באותה מטפורה: "...מסע עצוב, קשה, אבל אנחנו מאוד שמחים שעברנו אותו" (20/5/13 : 23). לעומת זאת, הוצגה ההורות כ"חוויה מופלאה" (גוז'נסקי 18/12/95 : 12), והפונדקאות - כיכולת "לתת אור למשפחה בהבאת ילד לעולם" (מאור 26/12/95 : 9).

עם ההתקדמות בדיונים, תפסה את מקומן של מילים אלה מילה ניטרלית יותר, "בעיה", החוזרת עשרות פעמים ומאגדת תחתיה מגוון קשיים רפואיים, הלכתיים, משפטיים ומעשיים הסובבים את הפרקטיקה. נראה שהשימוש במילה פחות טעונה זו הקל על המשך הדיון הבירוקרטי והאדמיניסטרטיבי בנושא, בין השאר באמצעות הצגת מראית עין של איזון בין הקשיים הנחווים או הצפויים לצדדים השונים המעורבים בפונדקאות.

לאורך השנים, מוצג הרצון בילד בקביעות כטבעי, נורמטיבי ומתבקש ואיש בדיונים אינו מנסה לברר את מקורו או לערער עליו. לעומתו, המצב של אי-הורות מוצג כמצב של חסך, קיום לא מאוזן ולא שלם, הגורם למצוקה אקוטית. החל מהעשור השני של הדיונים, מדברים גם על סבלם של גברים. הראשון שהתייחס לסבל זה היה ח"כ יעקב מרגי (ש"ס), בדיון שהוקדש להחלטה הרבנית לאפשר פונדקאיות נשואות: "... הלוואי שבתקופתי, כשאני נזקקתי לטיפולים האלה, היו פריצות דרך תקדימיות כמו שיש היום ואני מאמין שלצער הזה מצטרפים עוד הרבה זוגות" (15/08/06 : 2).

לאחר וועדת מור יוסף, הדרתם של גברים הומוסקסואלים מהפרקטיקה מוצגת כגרימת "עקרות", על כל הקונוטציות התרבותיות והפתולוגיות המגולמות בִּמְסָמָן זה, וסבלם עובר לקדמת הבמה:

החברות הכי טובות שמבינות אותי הן נשים עקרות. אנחנו חיים באותו די.אן.איי של לרצות. זה כבר לא רצון לילד, זאת בערה אמיתית. אתה קם כל בוקר ואתה יודע שאתה

עקר בחסות המדינה שלך. אתה נותן את אותן זכויות ואת אותן חובות והדבר הכי מהותי
ובסיסי, לגדל בבית שלך תינוק, המדינה עצמה אומרת לך, בדרך עקיפה, כמוכן, שהורות
היא משהו ששייך לנשים. (יובל כדורי-אלטמן 20/05/13 : 23)

במענה לאופן בו הוצגה האי-הורות כמצב חסר ולא טבעי, ראוי להתבונן על האופנים בהם גייסו
משתתפים (בעיקר משתתפות) שלא היו מעורבים אישית בהסכמי פונדקאות, את עצם היותם הורים
כטיעון תומך בעמדות שהציגו. הראשונה לעשות זאת הייתה בעלת הסוכנות לתיווך פונדקאות, מינה
יולזרי, שדיברה מניסיונה האישי כאם על מנת להקטין בערכו של הניתוק מהילד לאחר הלידה
(30/11/05 : 21). גם בדיונים הבאים המשיכו חלק מהדוברות הדומיננטיות לרתום את אימהותן
הפרטית לעמדתן המקצועית: "אף אחד לא מטיל ספק בעובדה שהכמיהה להורות היא הכמיהה
החזקה ביותר שאני חושבת, כאימא לילדים, שהיא כמיהה שאין שליטה עליה" (מירה היבנר הראל
15/08/06 : 5); "אני גם אשת מקצוע וגם אם לשלושה" (אפרת לוי להד 30/05/12 : 15); "אני חושבת
שללדת ילד זו לא עבודה, אני לא יכולה לקבל את זה כעבודה, גם כאמא, גם כאישה, גם כאשת
מקצוע" (אתי סממה 30/05/12 : 19). אף ששלושתן מומחיות בתחומיהן, נראה שאימהותן היא תנאי
סף להשמעת דעתן המקצועית, במיוחד כאשר דעה זו אינה דעת הרוב בדיון בו היא נאמרת (סוגיה זו
תחזור גם בדיון מ-2013, אותו הנחתה ח"כ עדי קול שהגדירה את עצמה כ"לקוית פרויץ").

מה מגדיר הורות?

בפרק הראשון של עבודה זו, ראינו כי מי שקובע יחסי הורות הוא המדינה, באמצעות צו בית המשפט
(מזוז 26/12/95 : 29). יחד עם זאת, החוק נמנע במכוון מנקיטת עמדה בשאלה "מה מגדיר הורות?",
כלומר, מה הופך אדם להורה – האם מדובר בקשר גנטי? בהריון ולידה? במוטיבציה? בהכרעה
משפטית? עמדותיהם האישיות או הקיבוציות של משתתפי הדיונים השונים נחשפו כאשר התייחסו
לפרק הזמן שבין ההתעברות להנפקת צו ההורות.

בששת הדיונים הראשונים, היו המשתתפים שותפים להנחה, שאחד המאפיינים העיקריים של
הורות הוא הנכונות לקבל מראש אחריות על הסיכונים הכרוכים בהבאת חיים לעולם – הן על
הסיכונים הכרוכים בהריון ולידה, והן על אלה הכרוכים בהורות. בפונדקאות, בגלל הפיצול בין
הקשר הגנטי לקשר ההריוני-מיילדותי, מתפצלים גם הסיכונים בין הצדדים: עבור הפונדקאית,
מדובר בסיכונים הכרוכים בהתעברות, הריון ולידה. עבור ההורים המזמינים, מדובר, כמו בכל
ההריון, בסיכון שבלידת ילד לא מושלם - אלא שכאן שליטתם נמוכה אף יותר מהרגיל כי העובר גדל

בגופה של אישה זרה (מזוז 18/12/95 : 10 ; 23/01/96 : 11). ניתן לראות את העמדות השונות בדיונים הראשונים, כוויכוח על המשמעות של העדפת קשר אחד מהם על פני השני.

הורות נוצרת ע"י היריון ולידה: כמה נקודות מוצא שונות הובילו שחקנים מקבוצות שונות למסקנה שהפונדקאית היא אימו של הילד. המתדיינים הדתיים הסתמכו בנושא זה על קביעה הלכתית; חלק מהמומחים ייחסו חשיבות לקשר אימהי חזק שנוצר במהלך ההיריון והלידה; וחברות כנסת ונציגות ארגונים חברתיים חלקו את התחושה שמתן זכויות הוריות עקרוניות לאם הנושאת מקטין את הסממנים המסחריים והמחפצנים של הפרוצדורה.

אצל השחקנים הדתיים היה מדובר באקסיומה: "...מבחינה הלכתית האם הנושאת נחשבת לאם ... לכן יש גם צו [הורות]" (ח"כ יצחק לוי. 26/12/95 : 5). ע"פ עמדה זו, העברת הילוד לאימו הגנטית אינה שונה מהעברת ילוד לאם מאמצת שאין לה קשר ביולוגי אליו. הרב ד"ר מרדכי הלפרין, שנשא תפקיד כפול ומשולש בדיונים אלה (בהיותו רופא, נציג הרבנות, חבר בוועדת אלוני ובהמשך חבר בוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים), ניסה לספק לטיעונים הדתיים מעטפת מדעית, וקבע: *הבעיה היא לא הילכתית טהורה, אף שהיא קשורה להלכה. צריך לזכור שבניגוד למצב של הורות, שהאבא נותן את הזרע כחומר גנטי והולך, הפונקציה האימהית היא שתי פונקציות נפרדות, שבדרך כלל אשה אחת נושאת בשתייהן את החלק הגנטי והחלק הפיזיולוגי הארוך והמייגע והקושר של נשיאת העובר והלידה. בפונדקאות אנחנו יוצרים צאצא עם בעיה שיש לו בעצם שתי אמהות, שכל אחת מהן מילאה פונקציה אחרת. זו כבר בעיה ראשונה וזו אחת הסיבות שמדינות רבות בעולם לא רוצות לפגוע בטובת הילד (26/12/95 : 15)*

המומחים, פרופ' יוסף שנקר וד"ר הלפרין (בכובעו כמומחה לאתיקה רפואית), שניהם רופאים העוסקים גם בפוריות, הציגו עמדה מורכבת אך פסקנית, המכירה בתוקף הקשר הגנטי אך מייחסת חשיבות רבה יותר לקשר ההריוני הפיזי, הן בשל ניסיונם הקליני והן מטעמים עקרוניים: *"... אני לא מייצג את הרבנות בעניין זה אלא אני אומר את הדברים כאדם שראה את הקשר שנוצר בין יולדת לתינוקה" (הלפרין. 23/01/96 : 29);*

"אני אמנם לא ילדתי אבל יש כאן נקודה יסודית, עקרונית וחשובה: מה חשוב יותר החומר הגנטי או ההיריון והלידה? אני חוזר ואומר, לדעתי צריך לתת את הזכות לאם הנושאת שעד המסירה היא האמא ואין מה לעשות נגד זה" (שנקר. 23/01/96 : 34-35).

"יש נקודה אחת שלא אמרת אותה בפה מלא, וזו נקודה שאני חושב שבית המחוקקים חייב להגיד אותה: האם זו האישה שיוולדת". (שנקר. 06/02/96 : 10).

אל מול נציגי הבירוקרטיה הדתית והרפואית, עמדו חברות כנסת ונציגות ארגונים חברתיים, אשר הגיעו למסקנה דומה מטעמים שונים. בדיונים שקדמו לקבלת החוק, התבססה עמדתן על ההנחה שבמהלך ההיריון העובר הוא חלק מגופה של האם הנושאת, ולמקורותיו הגנטיים לא צריכה להיות כל השפעה על זכויותיה ועל האוטונומיה שלה במהלך ההיריון (09/01/96 : 7). כפועל יוצא של הנחה זו, שיתפו ח"כ תמר גוז'נסקי, עו"ד רחל בניזמן ועו"ד הדס תגרי פעולה בנוגע לזכות החרטה של האם הנושאת במהלך כל שלבי ההיריון וגם לאחר הלידה. הן התנגדו לנוסח המקורי של סעיף 13, על פיו "עם לידתו הילד יהיה במשמורת ההורים המזמינים", וטענו שעד מתן צו הורות היא אם כמו כל יולדת אחרת. ח"כ גוז'נסקי הרחיבה ואמרה שמדובר באמירה ערכית שנועדה לשמור על המוסריות וההומניות של התהליך: "... הילד שנולד איננו סחורה שיצאה ממפעל. צריך להיות ברמה האנושית מהלך שבו האישה מוותרת על זכויותיה, ומהלך שני שבו הילד מועבר להורים המזמינים... מדובר בכבודה של האישה הנושאת, שכאשר היא יולדת היא מודיעה על הלידה ולא ההורים המזמינים. היא צריכה להודיע, היא צריכה להעביר את הילד והמעבר צריך להיות אנושי" (23/01/96 : 15), וגם עו"ד הדס תגרי (האגודה לזכויות האזרח), סיכמה שבבחירה בין הורות גנטית להורות הריינינג, אין קביעה אוטומטית: "... העדיפות צריכה להיות למשמעות של הריינינג ולידה כי זאת משמעות הדיון האם מדובר על ייצור מוצר או על הליך אנושי" (23/01/96 : 31). יצוין כי החוקרת מעיין סודאי (2018) טוענת כי עמדה זו הכחישה את האלמנטים המסחריים של הפרקטיקה, בניסיון לשמור על זכויותיהן של הפונדקאיות, ובכך תרמה לדחיקת האינטרסים הכלכליים שלהן לשולי השיח, מגמה שנמשכת עד היום.

הקו הדתי-שמרני, התופס את הפונדקאית כאימא ה"אמיתית", יוצג בדיונים המוקדמים יותר לאחר קבלת החוק (1998, 2005) בעיקר ע"י הרב ד"ר מרדכי הלפרין, שהציג את דעותיו כאילו היו עובדות: "... לפי ההלכה קרוב לוודאי האם היולדת היא האם, כמו שהפסיכולוגים וכמו שהרופאים אומרים, וזה ברור" (03/06/98 : 17), "יש לו חצי אמא. היא לא אמא יולדת, היא במקרה הטוב אמא גנטית... היא אמא חלקית. היא לא הרתה את הילד, היא לא ילדה אותו, היא רק אם גנטית..." (30/11/05 : 8). עם זאת, העמדה הדתית אינה אחידה ואינה קופאת על שמריה, ולאורך השנים הולכות הדעות ונחלקות בין פוסקי ההלכה הסבורים שהאם האמיתית היא מי שילדה את הילד ובין מי שסבורים שהמטען הגנטי הוא הקובע⁴⁰. גם שש שנים אחרי שהרב הראשי הספרדי החליט לאפשר פונדקאית

---

⁴⁰ לסיכום התפיסות ההלכתיות השונות בעניין קביעת האמהות ראו רייזמן (2017). עם זאת, בשני העשורים האחרונים, עם ההתקדמות פרויקט מיפוי הגנום האנושי והיכולת לאתר שורשים גינאולוגיים יהודים בעבר הרחוק, גוברת הנטייה ההלכתית לתפוס את האם הגנטית כאם האמיתית (Jotkowitz 2011, 2019). יצוין כי העיסוק בנושא נמשך גם היום,

נשואה, המשיכו חילוקי הדעות בין מי שסבר שילד שנולד לפונדקאית נשואה נגוע בחשש ממזרות ובין אלה שסברו שאין חשש כזה. אף שכלפי חוץ ממשיך הממסד הדתי להציג חזית אחידה ושמרנית, המיישרת קו ע"פ ההנחיות המחמירות של ההגמוניה האשכנזית המיוצגת ע"י מכון פוע"ה (בורשטיין 30/05/12 : 21 ; זאב, שם : 23 ; בורשטיין 12/12/17 : 14), הרי שבשנים האחרונות הולך ועולה אחוז הפונדקאיות הנשואות, ברובן דתיות⁴¹.

הורות נוצרת בגלל גנטיקה: ככלל, גברים לא דתיים סברו בדרך כלל כי לקשר הגנטי יש עדיפות בקביעת יחסי הורות. כך, למשל, יו"ר ועדת העבודה והרווחה, יוסי כץ, ראה את הכמיהה לילד גנטי ואת המוטיבציה להנעת התהליך כקובעות: "את שמה את שני הצדדים על כפות המאזניים. בהצעה שלך את נותנת עדיפות לאם הנושאת ומתעלמת מהעובדה שכל התהליך הזה נוצר, לא כתוצאה מרצונה שלה ללדת ילד, אלא כתוצאה מכך שבני הזוג כמהים להביא ילד מבחינת הגנטיקה הוא שלהם, וכל חייהם הם יידעו שהזרע הוא של הבעל והביצית היא של האישה" (23/01/96 : 14). גם ח"כ יורם לס, מנכ"ל משרד הבריאות בעבר ופרופסור לפיזיולוגיה, הציג את הקשר הפיזיולוגי-אמוציונלי כנחות ומיושן יחסית לקשר המדעי-טכנולוגי-רציונלי: "יש כאן עניין שנוגע לעולם הנפש. יש עולם של רגש ויש עולם רציונלי... אם היינו במאה ה-19 הורות הייתה אקט של לידה, דם, שיליה וכו'. כאדם רציונלי אני אומר שהידיעה שזהו הזרע שלי, הגנים שלי. והגנים של אשתי אומרת זה שלי. עכשיו צריך להחליט אם אנחנו חיים במאה ה-19... (23/01/96 : 15)

המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, מני מזוז, ייצג את רוח החוק התואמת לעמדות אלה, כאשר הדגיש את אופי הקשר בין ההורים המזמינים לילד ע"י הדגשת אלמנט האחריות, וכאשר השווה והנגיד בין אימוץ לפונדקאות. הסיכון שלוקחת הפונדקאית אינו כרוך בקבלת אחריות על הילד, מכאן שהקשר שלה פחות מחייב: "הנחת היסוד היא שהאישה מעמידה את עצמה להביא עובר שמושתל בגופה כתוצאה מהסכם הפונדקאות. היא לא נותנת שום תעודת אחריות איך העובר יהיה" (מזוז 06/02/96 : 9). בניגוד להליך של אימוץ, אמר, בו מדובר ב"ילד זר לחלוטין מחובר על ידי טכניקה משפטית להיות ילדם של בני זוג", כאן מדובר ב-"הורות אמיתית מבחינה גנטית... קשר ומחויבות וזכות אחרת לגבי הילד, שהוא ילד גנטי לחלוטין". מזוז חזר על הבדל זה – בין הורות "משפטית"

כאשר רבנים נערכים להתחיל להשיא אנשים שנולדו בפונדקאות. ראה אתר ארגון רבני צוהר, <https://www.tzohar.org.il/?p=7352>
⁴¹ בשיחת הטלפון שערכתי עימה ב-13/1/2020, ציינה עו"ד היבנר הראל את מספרן הגדול של פונדקאיות נשואות דתיות שמגיעות ממניעים אידיאולוגיים.

ל"ילד זר לחלוטין" לבין הורות "אמיתית" ל"ילד גנטי לחלוטין" - מספר פעמים (26/12/95 : 4 ; 09/01/96 : 12 ; 06/02/96 : 4).

כאמור, ניכר שהקו התופס את נשיאת ההיריון כגורם הדומיננטי ביצירת הורות, פינה בהדרגה את מקומות לתפיסות הרואות אותה כבעלת תפקיד זמני בלבד. ככל שהתקדמו הדיונים על ציר הזמן, הלכה והתבססה הנחת המוצא המזהה הורות עם זיקה גנטית ורצון בילד (ואגב כך מקטינה בערכה של הורות דרך אימוץ):

כשאני פוגשת זוג אני צריכה להסביר להם לגבי האופציה של אימוץ שבה ההורות הביולוגית היא של מישהו אחר. אחד ההסברים שנותנים לי זוגות לרצון הגדול להיכנס לתהליך שהוא יקר, מסובך ולא פשוט, זה הרצון שלפחות מבחינה גנטית יהיה חיבור, שילד אותו ילד שענינו דומות לסבא ולסבתא וכדומה... עניינו של החוק, בין השאר, לאפשר זיקה גנטית (הירשפלד 30/11/05 : 7)

"ייחוס": הדת היהודית מקנה חשיבות רבה לזהותו של האב הגנטי, ואף שמאז ימי עזרא ונחמיה נקבעת היהדות ע"פ האם, הרי שהשתייכותו השבטית של כל יהודי (כהן או ישראל או פסול חיתון) נקבעת ע"פ האב⁴². יתרה מזאת, אדם שזהות אביו אינה ידועה נחשב ל"שתוקי", וחלות עליו מגבלות הלכתיות שונות. לפיכך, אף שהאב לא הוזכר כמעט בדיונים ראשונים אלה, ניכרת חשיבותו המהותית באיסור להשתמש בתרומת זרע בפונדקאות. לכן פעלו המשתתפים הדתיים למניעת אפשרות לבצע הליכי פונדקאות הכוללים תרומת זרע מתורם אנונימי (וביצית של האם המיועדת) במסגרת החוק. ח"כ יצחק לוי הבהיר כי ע"פ ההלכה, ההורים המזמינים במצב כזה אינם קשורים ביולוגית לילד (כי אין משמעות לתורמת הביצית) ומדובר בהליך של אימוץ (26/12/95 : 27). מרדכי הלפרין, שנשא, כאמור, בכובע כפול, רתם באותו דיון טיעונים מתחום הרפואה, המשפט והאתיקה לטיעון הדתי והפך את הנושא לסוגיה של שלום הילד ואף של שלום הציבור: שלום הילד - בשל הזכות המוקנית לכל צאצא להתחקות אחרי שורשיו הגנטיים בהגיעו לגיל 18 (26/12/95 : 28); באשר לשלום הציבור, הרי שתרומות זרע אנונימיות עלולות לאפשר נישואי אח ואחות ואף לפגוע בסטטוס קוו⁴³ (סכנה שהוזכרה לא פחות מחמש פעמים במהלך דבריו).

⁴² ראה פירוט בנושא באנציקלופדיה ההלכתית רפואית (עורך: שטיינברג, א. 1996) הערך "הזרעה מלאכותית" סעיף ד'4 <http://www.daat.ac.il/daat/refua/encyc/hazraa.htm> אוחר 22/2/20.

⁴³ "הסטטוס קוו", הסדר המקבע את מקומה של הדת בחיים הציבוריים בישראל. תקף מלפני הקמת המדינה. מסמל שאיפה להימנע מהכרעה ברורה בנושאים השנויים במחלוקת במסגרת יחסי דת ומדינה. <https://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=2280&kwd=3413>

בשנים הראשונות לאחר קבלת חוק הפונדקאות ותחילת יישומו, המשיכו חלק מן המשתתפים להציג את ההורות באמצעות פונדקאות ככזו העומדת במקום כלשהו בין הורות טבעית (כמו בלידה ע"י אם גנטית) ובין הורות משפטית (כמו באימוץ) (בן אור 03/06/98 : 4, פינקלשטיין 30/11/05 : 12). אם בשל התרככות העמדה הדתית או בשל צבירת הניסיון המעשי מהסכמי פונדקאות, בין 2005 ו-2012 הפסיקו להישמע, כמעט לחלוטין, עמדות המייחסות את האמהות לפונדקאית. החל מהדיון הראשון בו השתתפו נשים שהיו פונדקאיות, היא נעדרת לחלוטין מן השיח המתועד. אלי תימן (2010) מצביעה על כך שגם המושגים הלשוניים שהתבססו בשיח הפונדקאות מבהירים כי לילד יש רק אמה אחת. כך, למשל, מעידים המונחים "אם נושאת" ו"פונדקאית" על ארעיות, בעוד ש"אם מיועדת" נתפסת כרלוונטית לעתידו של הילד, ו"אם ביולוגית" כאם טבעית.

מי ראוי להיות הור?

בשורת הדיונים שקדמה לקבלת חוק הפונדקאות, ב-1996-1995, לא דובר כלל על הזכות להורות. ככל שהוזכרו זכויות, היו אלה זכויותיה של הפונדקאית וזכותה של המדינה לנהל את הפרקטיקה, עם מעט מאוד התייחסויות לזכויותיהם של המשתתפים האחרים בתהליכים, בפרט לזכות להורות. דווקא אי ההתייחסות לנושא מעלה את ההשערה שזכות זו נתפסה כטבעית וכמובנת מאליה כאשר דובר בזוגות הטרוסקסואלים, הנוזקים לסעד עקב "תקלה אצל האם" (סנה, 18/12/95 : 7).

ברמה ההצהרתית, המדינה אינה בוחנת מסוגלות הורית בהקשר של פונדקאות (היבנר הראל. 26/12/95 : 11). מרגע שמגיעה פנייה לוועדת האישרים, היא נבחנת, עקרונית, רק על סמך התנאי המעורפל של "התאמה לתהליך" (סעיף 4/א' 3-4 בחוק הפונדקאות). יחד עם זאת, החוק מצבי מספר דרישות סף להגעה לוועדה, ואלה חושפות את התנאים המינימליים שמציבה מדינת ישראל בפני מי שנוזקק לסיוע שלה כדי להפוך להורה.

התנאי הראשון נוגע לאופי התא המשפחתי, שיכול להיות (בגרסתו המקורית של החוק) רק זוג הטרונומרטיבי (אשר אינו חייב להיות נשוי באופן פורמלי):

במונח "הורים מזמינים" יש נקיטת עמדה בעצם ההגדרה והיא מתייחסת ראשית לאיש ואשה שהם בני זוג, כלומר ברור שיש כאן נקיטת עמדה ש"הורים מזמינים" לא יכולים להיות כל אדם, קודם כל זה איש ואשה, ושנית שהם בני זוג ואדם בודד לא יכול להיות הורה מזמין. רק תא משפחתי במובן המקובל או הקלאסי או השמרני של המושג יכול להיות "הורים מזמינים". (מזוז 26/12/95 : 4).

גם נציגי המשפחות ועורך הדין שלהם, אשר מחו על התערבות המדינה בהליך, קיבלו ללא ערעור את נקודת המוצא לפיה מדובר תמיד על "זוג" או "משפחות": "דבר אחרון שאפשר לדון בו כרגע זה הבסיס המוסרי לרעיון שזוג שרוצה פונדקאות בארץ צריך לקבל אישור הורות ממדינת ישראל" (נציג משפחות ב. 26/12/95 : 10); "כל מה שהמשפחות הללו, שאותן אני מייצג - אני מייצג 50 משפחות - מבקשות זה את הרשות להגשים דבר בתחום המשפט הפרטי האינטימי" (עו"ד אמנון בן דרור. שם : 18).

תנאי מפורש אחר, בעיה **רפואית** מוכחת המונעת מה**אישה** להרות או לשאת הריון, התגלה כשנוי במחלוקת כבר בדיון השני: "...הנושא של פונדקאות הוא לא נושא של רפואה, אף שהוא נוגע ברפואה... אינני יודע מדוע שר הבריאות לקח לעצמו את המונופול להסדיר את הנושא הזה" (בן דרור. שם : שם). תשובתו של שר הבריאות מספקת את השובה לשאלה רטורית זו: "אני אחראי על הבריאות במדינה והפרוצדורה הזאת היא פרוצדורה רפואית. אני לא אסכים שישתמשו באנשים למטרות נוחיות" (סנה. 26/12/95 : 26). כלומר, האינדיקציה הרפואית אמורה למנוע ניצול של החוק בידי מי שמסוגלים להביא ילדים לעולם ללא פונדקאות. האינדיקציה הרפואית גם מחזקת בעקיפין את התנאי הנוגע לאופי התא המשפחתי, ומדירה מהחוק כל מי שאינו אישה הסובלת מבעיה רפואית ובן זוגה.

לאחר קבלת החוק ולאחר שנראה היה שמרבית התרחישים הדרמטיים מהם חששו המתדיינים לא התממשו, עברה הזכות להורות לעמוד במרכזם של מרבית הדיונים, תוך הדגשת חשיבותה ומרכזיותה של ההורות הגנטית (הייחודית לפרקטיקה זו).

בדיון מ-30/11/2005 ניתן לראות את תחילתו של דיון ציבורי בנושא, שבשנים הבאות יתפוס את מרכז הבמה בשיח על פונדקאות, קרי, זכותם של גברים יחידניים וזוגות הומוסקסואלים לפונדקאות בישראל. הראשונה שרמזה על הנושא הייתה מירה היבנר הראל: "...זה לא רק שנשים פנויות תוכלנה להיכנס לתהליך הזה. עוד תאים משפחתיים שאנחנו מכירים היום יוכלו להיכנס לתהליך וזאת כבר מהפכה חברתית ואל לנו לרוץ" (9). לדברים התייחס בגלוי ד"ר אהוד מרגליות (שם : 12), אך הוא לא זכה לתגובה ממשלתית אחרים.

ואכן, הנושא הבולט ביותר שנעדר כמעט כליל מן הדיונים בעשור ומחצה הראשונים של החוק, היה ה**אבות**. עד לאחר פרסום המלצות ועדת מור יוסף, היו הגברים תמיד בני זוגן של האמהות המיועדות, במילותיו של חיים אברהם, "לנשים עומדת הזכות להורות כזכות טבעית, ואילו לגברים עומדת הזכות לממש את זכותן של נשים להורות" (אברהם 2017 : 25). נקודת המוצא של

פוליטיקאים ושל הבירוקרטים הייתה שהחוק מיועד לנשים⁴⁴, שכן נשים (בפרט אם הן הטרוסקסואליות, נשואות ומבוססות) כמהות להיות אימהות. הדיון שנערך בוועדה לפניית הציבור ב-20 במאי 2013 היה הראשון שהתמקד בפונדקאות לחד מיניים. לאורך הדיון, העלה סגנון השיח על הדעת את דבריה של כרמל שלו, לפיהם עצם קיום הטכנולוגיה מתרגם את הרצון בילד לצורך, ואת הצורך – לזכות המלווה בדרישה לסיפוק מידי (Shalev 2012). יובל כדורי אלטמן אף ציין בפירוש כי בעבר היה ברור לו שלא תהיה לו אפשרות להורות ביולוגית, ושלא היה מתרעם לו לא היה קיים חוק פונדקאות בישראל – חוק שכעת דומה שהוא היחיד שלא יכול ליהנות ממנו (שם : 23).

יחד עם זאת, הנושא תפס מקום שולי, יחסית, בדיון עצמו, והאינדיקציה הרפואית-פתולוגית המשיכה לעמוד בראש היררכיית הזכאות:

דבר ראשון, יש נשים שנולדו ללא רחם או עם בעיה רפואית חמורה שלא מאפשרת להן להיות בהיריון. אסור שהתופעות החברתיות, שאנחנו יכולים להכיל אותן ולקבל אותן כאנשים מודרניים ואנשים ליברליים, יעיבו או יסכנו את האפשרות של הנשים האלה להגיע לפונדקאות. זוג שהאישה חולה או שהיא נולדה בלי רחם או שיש לה איזו סיבה רפואית שמופיעה בלימודי הרפואה שבגללה היא לא יכולה להיות בהיריון צריכה להיות קודמת בזכות שלה לזוג הומוסקסואלי. (הגיניקולוג אריאל רבל, שם : 25)

על אף השינויים שחלו בחקיקה ובפסיקה ביחס לתאים משפחתיים של בני אותן מין⁴⁵, גם בשורת הדיונים בתיקון השני לחוק ב-2017-2018 המשיכה האינדיקציה הרפואית לספק את הרציונל לחוסר בשלותה של החברה הישראלית לאפשר פונדקאות לחד מיניים:

מדינת ישראל, הנושא של הרחבת המשפחה, שינוי המשפחה – אין ספק שאנחנו הולכים עקב בצד אגודל. זאת לא מהפכה של יום אחד. רבותיי, זאת לא מהפכה שאפשר לעשות אותה בבליוץ. יש לנו פה מורכבות, יש לנו פה ענייני הלכה ודת ומוסר ואתיקה. בואו נלך צעד אחר צעד. נאפשר קודם לנשים שהטבע לא אפשר להן לשאת היריון או שההיריון מסכן את בריאותן, ולאט לאט שהחברה תיכנס יותר לשוני של המשפחה במדינת ישראל, ויכול מאוד

---

⁴⁴ ראו דברי יוסי כץ בקריאה השנייה של החוק (1996); מירה היבנר הראל (דו"ח ועדת אינסלר 2004 פר' 1: 13, פר' 2: 9, פר' הוועדה לקידום מעמד האישה 2005: 3), דו"ח ועדת מור יוסף (2012: 57) ועוד.

⁴⁵ בין השאר, הכרה בהסכמי חיים משותפים וגירושין, הכרה בנישואים חד-מיניים שנערכו במדינה זרה, הכרה בהורות משותפת של בני זוג מאותו המין, ועוד. ראו אתר "כל זכות",

<https://www.kolzhut.org.il/he/%D7%9C%D7%94%D7%98%22%D7%91>

להיות שבעוד x שנים אנחנו נהיה שם, אבל כרגע אנחנו לא יכולים לעשות מהפכה תוך כל

כך זמן קצר. (היבנר הראל 22/01/18 : 10)

תנאים נוספים: חוק הפונדקאות המקורי לא כלל "כימות" של הזכות להורות; עם זאת, נהלי ועדת האישורים קבעו שפונדקאות תאושר רק עד הולדת ילד שני להורים המיועדים. ביולי 2011, קבע בג"צ שזוגות רשאים להביא ילד לעולם באמצעות אם פונדקאית ללא קשר למספר הילדים שיש להם, ושהוועדה אינה רשאית לדחות על הסף פניות רק בשל סיבה זו⁴⁶. תזכיר החוק שנדון בוועדת העבודה והרווחה ב-2017-2018, כלל הגבלה של הפרקטיקה לזוג הורים מיועדים שיש להם ילד אחד משותף לכל היותר ולאם יחידנית יש לה ילד גנטי אחד לכל היותר. בשורת דיונים זו השתתפו כאורחים הורים מיועדים שקראו לא להטיל הגבלות כאלה, וגם חלק מחברי הכנסת הצטרפו לקריאה זו (אלאלוף 12/12/17 : 33, 30/04/18 : 20, 09/07/18 : 18-19; אוחנה 09/07/18 : 5), בניגוד לעמדת משרד הבריאות, לפיה: "... המטרה של החוק הייתה להגשים את הזכות להורות ופחות להגשים את הזכות להרחבת המשפחה" (כהן לשם 19/06/18 : 23. היא חזרה על אותם דברים גם בדיון הבא, 09/07/18 : 21)

חברות הכנסת מיכל בירן (12/12/17 : 16) ויעל גרמן (29/05/18 : 36) התנגדו לרציונל המנחה את משרד הבריאות וציינו שניתן לאפשר להומוסקסואלים לממש את הזכות להורות, תוך שמירה על עיקרון השוויון, באמצעות הגבלת הפונדקאות לילד אחד – לכולם. הצעה זו לא זכתה לתמיכה של חברי הוועדה. נהפוך הוא: בהצבעה שנערכה בוועדה ב-09/07/18 הוחלט דווקא להעמיד את מספר הילדים על חמישה ילדים לזוג.⁴⁷

למעט ח"כ יעל גרמן, העדיפו חברי הכנסת לא לקשור בין הזכות להורות לאספקטים הכלכליים של הפרקטיקה. עם זאת, כמו בתקופה הקודמת, ניתן מעת לעת לאתר בין השורות הנחה מובלעת, לפיה המדינה לא צריכה להגביל את מימוש הזכות להורות למי שיש לו את האמצעים הכלכליים: **אם למישהו יש את האמצעים ואת הרצון, לעשות יותר ילדים ולהגיע ליותר ילדים באמצעות מספר נשים, בלי לפגוע חס וחלילה באף אישה, יותר מפעם או פעמיים או שלוש**

---

⁴⁶ בג"ץ 625/10 פלונית ופלוני נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים לפי חוק הסכמים; 26/7/11
⁴⁷ לאחר התערבות מנכ"ל משרד הבריאות בדיון נוסף (15/07/18) הופחת מספר הילדים לשלושה, כלומר, הזכות לפונדקאות הוגבלה בחוק לזוג הורים מיועדים שיש להם שני ילדים משותפים לכל היותר ולאם יחידנית יש לה שני ילדים גנטיים לכל היותר

פעמים אצל פונדקאיות שונות, יש כאן בעיה? (אלאלוף 12/12/17 : 10. גם בדיון השישי
התייחס אלאלוף לנושא הכלכלי, 09/07/18 : 24).

הזכות להורות ועיקרון השוויון

לאחר פרסום דו"ח ועדת מור יוסף⁴⁸, גברה הביקורת הן על הגבלת היקפי הפונדקאות (למה להגביל?) והן על הקריטריונים להגבלה (למה דווקא גברים?) והמדינה נדרשה שוב ושוב להצדיק הן את צמצום מספר הזכאים להשתמש בפונדקאות, אל מול הזכות להורות, והן את ההגבלה לקבוצת הזכאים המקורית בלבד אל מול עיקרון השוויון. שתי זכויות אלה (הזכות להורות ועקרון השוויון בפני החוק) הוצגו כסוגיות של צדק חברתי, בהתאם לרוח התקופה - רוח המחאה החברתית של קיץ 2011 ודו"ח ועדת טרכטנברג שנכתב בעקבותיה⁴⁹. כך למשל, דבריו של גיא טצה, שקשר בין אורח חייו הנורמטיבי ותרומתו למדינה לבין התגמול שהוא זכאי לו :

... אני איש מבוסס, הומו מבוסס. הרווחתי את זה בזיעת כפיי – אני משלם מיסים למדינת ישראל, שירתתי בצבא, הרווחתי את הכסף הזה ואת כל הכסף הזה חסכתי כדי להביא ילדים לעולם... פונדקאות שמתחילה כעסקה כלכלית יכולה להיות דבר מאוד מוסרי ומאוד מרגש. מה שלא מוסרי, מאוד לא מוסרי, זה להתייחס אל אזרחים שווי זכויות במדינת ישראל בתור אזרחים סוג ב', להפלות אותם ולא לאפשר להם לעשות פונדקאות בארץ... אנחנו אולי מובילים בפריז אבל אנחנו גם באפליה ובגזענות נגד אזרחים שכל החובות מוטלים עליהם אבל הם סוג ב' מבחינת הזכויות (30/5/12 : 26-27).

יצוין כי השירות בצבא מוזכר מספר פעמים נוספות בפרוטוקולים, תמיד בהקשר זכותם להורות של גברים הומוסקסואלים (שינקמן, 20/5/13 : 5 ; שורק, 23/2/16 : 6 ; גרמן, 12/12/17 : 4 ; פנקס ארד, 30/4/18 : 24). השירות בצבא מסמל, בהקשר זה, הן התנהגות נורמטיבית, תרומה לכלל ומאמץ של הפרט - והן זהות אתנו-לאומית יהודית-ישראלית. בדיונים מאוחרים יותר (2017-2018) ניכרת מגמה חדשה נוספת, אותה אפיינו פלד ושפיר (2005) כהיחלשותו של שיח הזכויות הרפובליקני, הקושר בין מילוי חובות וקבלת זכויות ועליותו של שיח זכויות ליברלי, אינדיווידואליסטי, חוזי ומכוון כלפי השוק, המעמיד במרכזו את הרעיון שהפרט חופשי לעצב בעצמו את חייו האישיים,

---

⁴⁸ הוועדה המליצה לשמור על ממדיה המצומצמים של הפרקטיקה, בחשש שהסרת המגבלות תגרום לעלייה דרמטית של הביקוש, לכניסת נשים לא מתאימות ל"שוק" הפונדקאות ולדחיקת קהל היעד המקורי של הפונדקאות מהאפשרות לממשה. הצמצום יישמר באמצעות אי מתן זכאות למי שאינו סובל מליקוי רפואי (כלומר, גברים) ובאמצעות הטלת חסמים נוספים (למשל, הגבלת מספר ילדים). (56-64).

⁴⁹ דו"ח ועדת טרכטנברג קבע, בין היתר, כי: "צדק חברתי פירושו הלימה בסיסית ועקבית בין התנהגות נורמטיבית, תרומה ומאמץ של הפרט, לבין התגמול שהפרט מקבל בכל מישור ומישור" (דו"ח הוועדה לשינוי חברתי כלכלי (2011). "גיבוש השקפה מנחה": 30). דבריו של טצה, משקפים במידה רבה קביעה זו.

ושהמדינה צריכה לתמוך במימוש חרויות היסוד שלו ללא תלות בתרומתו. בדיונים מאוחרים אלה השתמשו המשתתפים לסירוגין ב"זכות להורות" ב"זכות למשפחה" ו"זכות לפונדקאות" כאילו מדובר באותה זכות: הזכות לקבל את תמיכת המדינה בהקמת משפחה דרך הבאת ילדים (רובינשטיין כהן 22/01/18 : 25 ; אלאלוף 30/4/18 : 19). ראוי לציין כי אף שתשומת הלב התמקדה בעיקר בהומוסקסואלים, הרי שבין בעלי העניין נשמע גם קולם של נכים ובעלי מוגבלויות, ושל זוגות הטרוסקסואלים שעמדו על הזכות להרחבת המשפחה מעבר למוגדר בתזכיר החוק.

עקרון השוויון: כאשר נסב הדיון על אפלייתם של מי שמודרים מן החוק, השתמשו היועצות המשפטיות של משרדי הממשלה הרלוונטיים בביטוי "שוונות רלוונטיות"⁵⁰ (חזר שלוש פעמים בדיון הראשון, 14 פעמים בדיון השני, ו-24 פעמים בדיון השלישי), שתורגם ע"י ח"כ מיכל בירן ל-"נשים שלא יכולות להיכנס להריון, כי יש להן בעיה רפואית, וגברים שלא יכולים להיכנס להריון, כי הם נולדו בלי רחם" (30/04/18 : 6). כלומר, "שוונות רלוונטיות" בהקשר זה היא קוד תקין פוליטית לדיבור על הומוסקסואלים; קוד שאיפשר לדוברות להציג את הזוגיות החד מיניות כמשהו שאינו בעיה, אינו תלוי בחירה ואינו שייך לתחום הבריאות ולכן אינו רלוונטי לחוק זה. המומחית לפריון, פרופ' טליה אלדר גבע, דיברה באופן גלוי יותר:

קצת לא פופולרי לומר כאן ששוויון הוא לא המטרה הראשונה אבל המטרה של החוק באה ממשרד הבריאות ולא ממשרד אחר, לטפל במחלה ולא לשדר שיש שוויון בין גברים ונשים [...] החוק לא במקום הזה. אולי לכן טוב שהוא נעצר במקום בו הוא נעצר ולא מתוך חוסר רצון להכיר ברצונם וגם בזכות להורות של אנשים שאין להם רחם ושאינן להם בת זוג שיש לה רחם (אלדר גבע 12/12/17 : 22)

מילד שיש לו שתי אימהות לילד ללא אם

ארבעת הדיונים שנערכו בין 2013-2018 בוועדות שאינן וועדת העבודה והרווחה⁵¹, הוקדשו, כמעט בלעדית, לתאים משפחתיים שאינם מבוססים על זוגיות הטרוסקסואלית. הלך ונפתח פער בין רוח החוק המקורי, שהתבססה על המודל הנורמטיבי של אבא, אמא (היריון, לידה) וילד - ובין בעלי העניין שתבעו להשתמש בו. בשני הדיונים שעסקו בנוהל חו"ל, חזרה המילה "גנטי" עשרות פעמים (24 פעמים ב-2016 ו-62 פעמים ב-2018), במיוחד ע"י רינה נשר מרשות ההגירה והאוכלוסין ומירב

---

⁵⁰ בשיח המשפטי הישראלי, "שוני רלוונטי" בין פרטים או קבוצות עשוי להצדיק יחס שונה כלפיהם מצד המדינה, ומאפיין נסיבות בהן אותו יחס שונה לא ייחשב להפלייה אסורה אלא להבחנה מותרת.
⁵¹ הוועדה לפניית הציבור 20/5/13; ועדת הפנים והגנת הסביבה 26/1/14; הוועדה המיוחדת ליישום הנגשת המידע הממשלתי ועקרונות שקיפותו לציבור 23/2/16, 20/2/18

מרקס ממשד החוץ. המילה "הורים", לעומת זאת, הופיעה פעם אחת בלבד, כאשר רינה נשר הסבירה שאדם הופך להורה כאשר הוכחה זכאותו להנפיק לילד מסמכי נסיעה (20/02/18 : 3). כלומר בדיקת האבהות הגנטית הפכה לסוג של "לידה" בירוקרטית, הממירה את התהליך הגופני והופכת "אנשים" או "אזרחים" ל"הורים". הפער בין קהל היעד המקורי של החוק לקהלי היעד החדשים, הרחיק את הדיון מההיבטים הגופניים של הבאת ילדים לעולם, כפי שנראה בהמשך. כל אלה מרמזים להיעלמותה של האמא החברתית מן הדיון. בעוד שבתקופה הראשונה ובחלקה הראשון של תקופת הביניים, הוקדש חלק נכבד מהדיונים לעצם היות הפרקטיקה מענה למצוקה נשית ולשאלת אמהותה של הפונדקאית, הרי שבקבוצת דיונים זו הפכה האם ל"אישה זרה" או ל"צלע שלישית":

האפשרות הראשונה היא שותפות הורית. למי מכם שאינו מכיר את המושג שותפות הורית, משמעותי הוא להביא ילד לעולם עם אישה זרה. במקרה הזה, בן זוג אחד מאיתנו יוגדר כאב הביולוגי של הילד, האישה הזרה תהיה אימו הביולוגית והאב הנוסף יידחק הצידה ללא כל זכויות או הכרה בילד כבנו. הילד גדל במקרה כזה במשמורת משותפת להורים שאינם במערכת יחסים ובטח הוא אינו תולדה של אהבה וזוגיות בריאה... שנינו בריאים, פוריים ומעוניינים בהמשכיות משפחתית ביולוגית (שינקמן 20/05/13 : 6)

מגמה של הומואים, זוגות חד-מיניים, גם יחידנים, גם זוגות, שהבינו בשנים האחרונות שלא צריך יותר להכניס צלע שלישית למשפחה בדמות אם, למי שלא מעוניין וזה לא מתאים לו, אלא הומו יחיד או זוג הומואים יכולים לגדל ילדים בדיוק כמו כל הורה וכל זוג הורים אחרים. (לדרגור 26/01/14 : 24) (כל ההדגשות שלי. א.ה.)

לא רק האם החברתית נעדרה מן השיח. קבוצת הדיונים בפונדקאות לחד מיניים לא כללו כמעט התייחסויות לאם הנושאת. על כך - בפרק העוסק בפונדקאית.

הורות יוצרת משפחה: באופן הדרגתי, מתבהרת מן הדיונים ההנחה שמה שהופך זוגות ויחידים למשפחות הוא קיומם של ילדים. הנחה זו עולה, למשל, מן השינוי שחל בכינוי בעלי העניין המשתתפים בדיונים. בשנות ה-90 כונו בעלי העניין "משפחות", ותהליך הפונדקאות היה ממוקד ב"תוצר" שהוא ילד, כלומר, גבר ואישה יוצרים משפחה, ומשפחה יוצרת ילד. החל מהעשור הבא, בעלי העניין מכונים מלכתחילה, "אב/אם/הורים מיועד/ות/ים" על סמך הרצון שלהם בילד, אך רצון זה עדיין לא הופך אותם למשפחה. כלומר, הילד הוא מה שמאפשר ולידציה של התא המשפחתי.

כדאי לשים לב לכך שמי שנקראו "הורים מיועדים" היו זוגות של גבר ואישה (ב-19/6/18 הייתה לראשונה גם "אם מיועדת"). בדיונים המאוחרים יותר, בעלי עניין אחרים הוצגו ברשימת הנוכחים לא על סמך רצונם בילד אלא כפעילים ונציגי ארגונים בעלי אג'נדה (כך למשל זוהה שקד קאופמן כנציג "האגודה למען הלהט"ב" ב-30/4/18 אף שהעיד שהגיע מטעם עצמו). כלומר, הרשם הפרלמנטרי נמנע מלכנות "הורים" את מי שלא נופלים במסגרת החוק.

אודי לדרגור, גבר הומוסקסואל, תיאר כך את הכיווניות במשולש זוג/ילד/משפחה: "אנחנו שני גברים שבחרו להקים יחד משפחה אוהבת כנגד כל הסיכויים והקשיים... 21 שנים ואלפי משפחות שכבר לא ייווצרו כי אין בידם מאות אלפי שקלים להליך פונדקאות בחוץ לארץ (12/12/17 : 12). גם ח"כ נחמן שי רואה את השימוש בפונדקאות כאמצעי למימוש עצמי דרך הטרנספורמציה מיחידים למשפחות: "... צדק ושוויון בין כל מי שמבקש להשתמש בפונדקאות כדי ליצור משפחה ולחיות חיים מלאים [...] אבל כמה דורות כדי שסוף סוף יבינו שהקמת משפחה באמצעות פונדקאות זאת דרך לעשות אנשים מאושרים?" (9-10 : 29/5/18)

הילד וטובתו

טובתו של הילד הפוטנציאלי, אותו רשאים להביא לעולם מי שחתמו הסכם בפני ועדת האישורים, היא עניין חמקמק, בעיקר משום שמדובר בילד שטרם נוצר. המושג המשפטי-נורמטיבי-חברתי של "טובת הילד" מתייחס בדרך כלל לילדים קיימים, בעוד שבדיונים הנסקרים בעבודה זו מדובר בעצם יותר על מה נחשב ל"חיים ראויים" או "חיי משפחה ראויים" (מאסס, מ. 1995). נושא זה עלה לראשונה לדיון עוד במסגרת ועדת אלוני⁵², שם המליצה חוות דעת הרוב לספק להורים המיועדים את כל המידע הנוגע לסיכונים אפשריים לבריאותו ולכשירותו של הילד העתידי ולהניח להם להחליט אילו מהם הם מוכנים לקחת. לעומת זאת, חוות דעת המיעוט שנכתבה ע"י הרב ד"ר מרדכי הלפרין, התייחסה בהרחבה לנושא של "הולדה בעוולה", קרי, תביעה של יילוד שנולד פגוע בגלל מעשה או מחדל שנעשו לפני לידתו (דו"ח ועדת אלוני : 77-76), וכללה בין הפגיעות האפשריות פגיעות שמקורן דתי-הלכתי כמו חשש מפני ממזרות או מומים של צאצאים עתידיים של היילוד בגלל נישואי קרובים. מסיבות שונות⁵³, עוצב החוק במידה רבה דווקא ברוחה של חוות דעת זו.

---

⁵² דו"ח הוועדה הציבורית מקצועית לבחינת הנושא של הפרייה חוץ גופית, תשנ"ד – 1994. חברי הוועדה שלקחו חלק בדיוני התקופה הראשונה הם שני כותבי חוות דעת המיעוט, פרופ' יוסף שנקר והרב ד"ר מרדכי הלפרין.
⁵³ ראו: שרלו, יובל (אין תאריך). מתוך מכתב לבוגרים על "חוק הפונדקאות". וכן: שרלו, יובל (7/6/2018) פונדקאות: דיאלוג אתית כבדת משקל, ה.ש. 10. אוחר מתוך: [/https://ethics.tzohar.org.il/%D7%A4%D7%95%D7%A0%D7%93%D7%A7%D7%90%D7%95%D7%AA](https://ethics.tzohar.org.il/%D7%A4%D7%95%D7%A0%D7%93%D7%A7%D7%90%D7%95%D7%AA)

בפרוטוקולים של הדיונים טרם קבלת החוק (1995-1996), היו מילים המתייחסות ישירות ל"ילד"
("ילד", "ילוד", "ולד", "תינוק") המילים השכיחות ביותר (מהוות 1.1% מסך המילים). נתון זה
עשוי לעורר את הרושם שטובת הילד העתיד להיוולד עמדה במרכז הדיון, אולם עיון נוסף בטקסטים
מראה כי ההתייחסות לילד הייתה כאל "תוצר", אובייקט שיוצר באופן מלאכותי ומסחרי, גם כאשר
דובר על טובתו:

*אנחנו חייבים לדאוג לא רק לזוג שעובר את הטיפול אלא גם לתוצר, שהוא הילד, הוא בעל
חשיבות ראשונה. התוצר, הילד, לא מספיק שהוא יהיה בריא מבחינה פיסית ואולי גם
מבחינה גנטית, אלא הוא חייב גם להסתדר במצב שבו הוא נולד (שנקר. 18/12/95 : 16)*

ברוב המשפטים הילד אינו הנושא (subject) אלא המושא (object), הן תחבירית והן תמטית, כפי
שעולה, למשל, מדבריו של ח"כ משה גפני להלן:

*הרי בסופו של דבר גם ההורים שרוצים את הילד רוצים ילד, הם לא רוצים אם פונדקאית ...
הם רוצים ילד שיהיה בריא בגופו, בנפשו, ברוחו, שהם יוכלו לגדל ילד כמו כל זוג הורים
אחרים. זה יפה מאוד שמדברים גם על זכויותיהן של הנשים ועל זכויותיה של האם
הפונדקאית, גם לזה צריך לתת את הדעת וצריך לקחת את זה בחשבון, אבל אסור לשכוח
את המטרה, המטרה היא הילד. (גפני. 26/12/95 : 20).*

ח"כ גפני חידד כאן את המובן מאליו: המטרה העומדת לנגד עיני כל הדנים בחוק היא השגת ילד
בריא ונקי מפגמים. במשפטים בהם הילד הוא הנושא, בדרך כלל הוא סביל (הוא "נולד", "נמסר",
"נמצא בחזקת" וכיו"ב). מצד אחד, זה מובן, כיוון שבשלב זה מדובר באדם פוטנציאלי שטרם נוצר.
מצד שני, האובייקטיפיקציה של הילד ניכרת בשימוש התכוף בצירוף הכבול "להביא ילד", וגם
בעשרות האזכורים של "עובר/ולד/ילד פגום/פגוע" (להבחין מ"איתור מום/פגם בעובר"), ביניהן
אמירות בוטות כמו: "כמו שנולד יילד מונגולואיד והורים חייבים לקחת אותו, מבחינה משפטית.
מה ייעשה איתו בפועל? אני לא יודע. הם יצטרכו להתמודד עם אותה בעיה שיש להורים טבעיים
שנולד להם ילד פגום" (מזוז. 23/01/96 : 24).

גם בשבעת הדיונים לקראת ההצבעה על התיקון השני בחוק⁵⁴, חזרה המילה "ילד" עשרות פעמים,
לרוב בתוך הצירוף "להביא ילד", באופן שיוצר תחושה חזקה של קומודיפיקציה, כפי שניכר מן

---

⁵⁴ ראוי לציין כי בתיקון לחוק, כלולה דרישה לבדיקת רקע להורים מיועדים, בדיקה שלא נדרשה בנוסח המקורי של החוק, "לטובת הילד שיגדל אצלם" (אגמון 19/6/18 : 11). בשיחת טלפון עם עו"ד מירה היבנר הראל ב-13/1/2020 אמרה היבנר הראל כי אף שבאופן עקרוני הוועדה אינה בודקת מסוגלות הורית, היא לעיתים פוסלת פונים, בפרט בשנים האחרונות "כאשר נראה שתהיה בעיה לתת בית לילד". היא ציינה שהתרשמות זאת אינה נקבעת ע"י הוועדה של משרד הבריאות, אלא בהערכות פסיכולוגיות וסוציאליות.

הדוגמאות הבאות (מתוך רבות): "גם אם אני אביא ילד בפונדקאות בחוץ לארץ, ולא משנה כמה זה יעלה לי, יהודי הוא לא יהיה" (יונס, 12/12/17 : 7); "מה אפשר לעשות, יש זוגות שחיים כזוגות נשואים לכל דבר ועניין, שמקיימים בית משותף, הם רוצים להרחיב את המשפחה שלהם והם רוצים ילד, וזו זכותם" (גרמן, 30/4/18 : 13); "כיוון שמגיעים הרבה מאוד זוגות שמאוד משתוקקות (כך במקור. א.ה.). לילד שלישי. כמו שאמרו פה, זה נהוג בארץ, אנחנו לא באירופה שזוג מסתפק ברבע ילד או בכלב. אנשים מאוד רוצים את הילד השלישי" (רוסק גיסיין, 19/6/18 : 24).

בדיונים שהתנהלו בוועדות הכנסת ונבדקו במסגרת מחקר זה, השימוש במונח "טובת הילד" נעשה לרוב במסגרת טיעונים רחבים יותר:

טובת הילד מחייבת לידה לתא משפחתי אופטימלי, קרי - למשפחה הטרונומרטיבית: כפי שראינו לעיל, בדיונים על תנאי הסף לפונדקאות שנערכו בשנים 1995-1996, קודם לקבלת החוק, האפשרות של תא משפחתי שאינו הטרו נורמטיבי כלל לא עלתה על הפרק. עשור לאחר מכן, ב"מחקר ההשוואתי בעניין פונדקאות" שכתבה עו"ד גלי בר אור ממשרד המשפטים לקראת ישיבתה הרביעית של וועדת אינסלר⁵⁵, מופיעה טענה שנשים יחידניות שדחו את הריונותיהן לגיל מאוחר, הופכות לעול על המדינה והחברה ומעמידות את ילדיהן בסכנה ובעמדת פתיחה נחותה יחסית לילדים למשפחות הטרו-נורמטיביות (דו"ח ועדת אינסלר : 9; "מחקר השוואתי בעניין פונדקאות" : 8) יצוין כי המקור עליו נשענת טענה זו הוא מחקר מאת הלן אלורה, פרופסור למשפטים מ-Catholic University of America⁵⁶, הדוגלת בערכי משפחה שמרניים במיוחד, מתנגדת למשפחות חד הוריות ותופסת את השימוש בטכנולוגיות הפריון החדשות כבעל פוטנציאל לפגוע בטובת הילד. נראה שלאחר פרסום הדו"ח הפכה הטענה לעובדה ששימשה את המתנגדים להרחבת הזכות לפונדקאות. כפי שניתן לראות בדיון שנערך ב-30/11/05, והיווה מעין המשך של הדיונים בוועדת אינסלר:

טובת הילד שייולד הוא נושא אוניברסלי וזאת גם הסיבה שברוב מדינות העולם הפונדקאות אסורה או לפחות לא אכיפה. ישנם מחקרים שהולכים ומצטברים שלייצר מראש ילד למשפחה לא שלמה, זה לא מהדברים הבריאים לילד.... בפני הועדה (= ועדת אינסלר. א.ה.) הובאו רשימה של מחקרים שמראים שהילד הזה יוצא עם חסכים רבים ולכן

---

⁵⁵ המסמך מצורף כנספח לפרוטוקול הישיבה : <https://www.health.gov.il/Services/Committee/Embryo/Documents/protocol080704.pdf>
⁵⁶ Alvare Helen M., (2003) The Case for Regulating Collaborative Reproduction: A Children's Rights Perspective, 40 Harvard Journal on Legislation 1, 48-49.

לא צריך לרוץ על מנת להרבות את זה באמצעים הטכנולוגיים החדשים. (הלפרין 30/11/05 :

5).

בדיונים שנערכו בשנת 2018, לקראת ההצבעה על התיקון השני לחוק, היה ח"כ מוטי יוגב (הבית היהודי), היחיד שהציג באופן מוצהר את ערעור מבנה המשפחה המסורתית כמאיים לא רק על טובת הילדים אלא גם על טובת החברה, והבחין אגב כך בין "טבעי" ו"נורמלי" ובין "סוטה":

התהליך מורכב נפשית, פיזית. וילד הוא לא בהכרח בובת משחק לאמץ לכל מי שרוצה לזכות בו. לכל ילד מגיע שיהיו גם אבא וגם אימא, עם הסיכויים הכי טובים כפי שהטבע ברא. זו זכות טבעית יסודית, וזו זכות לאבא ולאמא על כל המשתמע מכך [...] המשפחה היא תא, אבן יסוד ליצירת חיים בעם ישראל, בעולם כולו, באנושות כולה. ומדינת ישראל – כבר ציינתי – את היותה מובילה, אבל ראוי שהמוסר היהודי הזה ישמש מגדלור לנו, לעולם כולו, לחינוך לחיי משפחה טבעית וכתא טבעי ונורמלי לגידול ילדים בישראל ובעולם כולו (יוגב 22/01/18 : 34-35)

למרות זאת, לפחות חלק מהמשתתפים פירשו גם את עמדתם של הבירוקרטים שהשתתפו בשורת הדיונים האחרונה, לפיה "טרם בשלו התנאים" לשינוי, כניסיון להסוות הנחה לפיה שינוי הרכב התא המשפחתי אינו בריא לילדים:

קצת מזכיר לי את מה שאמר משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים בתשובה שלו לבג"ץ האימוץ בקיץ האחרון: שהחברה הישראלית לא מוכנה למשפחות בני אותו המין. ולכן לשים ילד מאומץ במשפחה כזאת, זה עול נוסף על הילד. (פריד 22/01/18 : 29)⁵⁷

טובת הילד מחייבת מניעת מום הלכתי: הפגם הפוטנציאלי של חשש ממזרות נתפס כמום מהותי, מה שהביא שחקנים ממספר קבוצות לתמוך בהגבלות ההלכתיות על פונדקאית נשואה או קרובת משפחה, בנימוק של שמירה על שלום הילד העתיד להיוולד. הילד הנולד בהליך פונדקאות נתפס כמישהו שהוא בכל מקרה "צאצא עם בעיה שיש לו בעצם שתי אימהות", אשר אם, בנוסף לזאת, ייוולד לפונדקאית נשואה, אזי ייווצר "ילד שבנוסף לבעיה הזאת יש לו בעיות נוספות, של ספק ממזרות, או בעיות רפואיות או בעיות אחרות..."⁵⁷, הנמצא בסכנה "...שיום אחד מישהו באיזשהו

---

⁵⁷ פריד מתייחס לעמדת משרד העבודה והרווחה המדינה שהוגשה ביולי 2017 ועוררה מחאה ציבורית נרחבת: <https://mishmar.org.il/%d7%97%d7%9b-%d7%92%d7%99%d7%a0%d7%96%d7%91%d7%95%d7%a8%d7%92-%d7%91%d7%a0%d7%90%d7%95%d7%9d-%d7%91%d7%9e%d7%9c%d7%99%d7%90%d7%94-%d7%90-%d7%95%d7%93%d7%95/d7%aa-%d7%94%d7%9c%d7%99%d7%9a-%d7%94%d7%a4/>. המשרד חזר בו מהסתייגותו חודשיים לאחר מכן.

מקום, באמריקה בשוויץ או פה בארץ, ייעשה לו בעיה... הבעיה היא לא רק הלכתית, היא בעיה חברתית ושל טובת הילד", בעוד שאם הפונדקאית תהיה לא נושאה, אזי "...שכשהילד הזה ייגדל הוא יהיה ילד ללא שום בעיה ולא תהיה שום אפשרות שמישהו יגיד שיש עליו ספק... נימנע כל שאלה הילכתית והילד הזה יהיה כשר למהדרין בהכשר הבד"ץ" (הלפרין. 26/12/95 : 16). גם נילי מימון, ממשרד הרווחה חזתה שככל שיהיו יותר גורמים מעורבים בהבאת הילד לעולם, כך תהיה הפגיעה העתידית בו גדולה יותר :

ואיפה כבוד הילד וחירותו ואי הפגיעה בו בעתיד? אם יש אפילו חשש קטן לממזרות בעתיד של הילד, לאותו ילד זה מאה אחוז של פגיעה בעתיד. הילד הזה מראש עומד במצב פגיע מעצם כל העניין של הפונדקאות ואנחנו לא צריכים להטיל עליו עוד את החשש הזה... הילד ייולד לתוך בלבול זהויות, כאשר... הוא יידע שזו האם שילדה אותו ואם אחרת מגדלת אותו ואם אחרת היא האם הגנטית שלו ואולי אב אחר הוא האב הגנטי שלו וכולם בתוך אותה משפחה. (שם : 22)

מעניין לראות שבדיון על איתור פגמים ומומים מולדים ומניעתם, הפגם ההלכתי היה היחיד שהעלה תביעה של המשתתפים להתערבות מוגדרת מראש בלשון החוק, כלומר, החשש מפני ממזרות ועריות הוצג ככזה שאינו מאפשר "חיים ראויים". לעומת זאת, בדיקות טרום לידתיות אחרות, כגון בדיקות לאיתור מומים ומחלות בעובר (חוץ מחוות דעת הרפואית הכללית אותה נדרשים הצדדים להציג בפני הועדה לאישור הסכמים), נשארו לשיקול הדעת של הצדדים ולניסוח במסגרת ההסכם לנשיאת עוברים, תוך הקפדה על כללי היסוד, לפיהם האם הנושאת היא אדון לגופה בכל עת והורים המזמינים חייבים לקבל את התינוק בכל מקרה (מני מזוז. 06/02/96 : 5).

טובת הילד מחייבת שידע בבירור מי הוריו: ההיריון והלידה מהווים חלק מזהותו ומשורשיו של אדם, כך שראוי שתהיה לו גישה למידע על "מקורותיו הפונדקאיים" (03/06/98 : 3, 16) - אך שלא ייחשף למידע זה באופן בלתי מבוקר (03/06/98 : 12, 22, 26, 33). ההתייחסות הראשונה העניינית לשלומם ולטובתו של התינוק שלא נגעה לסוגיות דתיות או לכאלה הנשענות עליהן, נעשתה בדיון הרביעי על נוסח החוק :

הרבה מאד פעמים נאמר בדיון "טובת הילד" ומהר מאד הדיון הוסט לטיעון בשם זכויות האם הנושאת או זכויות ההורים המזמינים... עקרון טובת הילד חייב להיות עקרון על. העקרון של טובת הילד חייב להיות ברור בקונספציה שיש לילד הזה ודאות ויציבות באשר לשאלה מי הם ההורים שלו (תמר מורג, המועצה לשלום הילד, 23/01/96 : 22).

בדיונים המוקדמים, הייתה תמימות דעים בין רוב הדוברים, שבגילאים הצעירים טובת הילד מחייבת ודאות ברורה בנוגע לזהות אימו:

תסלחו לי, מה הילד צריך לדעת? שיש לו אמא אחת שמגדלת אותו והיא האם החוקית שלו, ורק אותה הוא מכיר בעצם מגיל אפס ושיש אמא שהייתה פונדקאית ויש אמא שתרמה ביצית? אי אפשר לבלבל ילד עם כל כך הרבה זהויות (גוז'נסקי 03/06/98 : 14).

בנוסף, סברו חלק מן הבירוקרטים שטובת הילד מחייבת לאפשר לו בבגרותו גישה למידע על הפונדקאית - אם מתוך רציונל דתי או ביולוגי (הרואה את האם הנושאת כאימו או לפחות כבעלת מקום ב"היררכיה ההורית") או במסגרת השאיפה הבירוקרטית לסדר, שליטה ובקרה:

... אם בבוא היום אחד הילדים שנולדו כתוצאה מהתהליך ירצה לדעת מה מקורותיו הפונדקאיים, יוכל לדעת: גם כדי שלרשויות תהיה איזושהי ביקורת, גם על הנשים שעושות את הדברים האלה, מעבר לרישום שקיים כיום בוועדת האישורים, ופשוט כדי להכניס סדר בדברים (בן אור 03/06/98 : 2)

בעולם הנאור היום מקובל שאחת הזכויות הבסיסיות של כל צאצא היא לדעת מי ההורים הביולוגיים שלו... נוצר צאצא שיכול להיות שיום אחד ימותו ההורים המזמינים, וכל מה שיחפש הוא או את האם הנושאת או את האם הביולוגית (הלפרין 03/06/98 : 8)

לא בכל דיוני הקורפוס עלתה "טובת הילד" לדיון. לדוגמא, בשניים מתוך ארבעת הדיונים שעסקו בפונדקאות לחד מיניים ובפונדקאות חו"ל לא הייתה כל התייחסות לנושא זה. בשניים האחרים, זכתה טובת הילד לאזכורים חטופים בלבד, בעיקר בנוגע לדרישה לגיור ילדים שנולדו בהליכים בחו"ל ולסכנה שיהפכו ל-stateless, אך אלה לא התפתחו לדיונים של ממש בנושא (היבנר הראל 20/5/13 : 11, שינקמן 20/5/13 : 6; שורק 23/2/16 : 6; בסן 23/2/16 : 21; רוזנהיים 23/2/16 : 22).

התייחסות היחידה לקשר אפשרי בין טובת הילד, שירצה ביום מן הימים לדעת מאין בא, ובין שלומה של הפונדקאית, נעשתה ע"י חדווה אייל (12/12/17). אייל סבורה שמוטלת עלינו החובה להבטיח שלא יגלה שבא לעולם על רקע מצוקה או ניצול (שם : 18).

סיכום ביניים

בפרק זה ראינו כי ברקע לפונדקאות עומדת תפיסה של הזכות להורות כזכות פוזיטיבית, המחייבת שיתוף פעולה של המדינה בהשגתה. תפיסה זו אופיינית הן לנציגי המדינה והן לבעלי העניין. מטרות הפרקטיקה הוצגו, בראש ובראשונה, כמניעת סבל, כאשר "סבל" מזהה אי הורות עם עקרות, מצב

חסך קיצוני המנוגד לטבע ולאתוס היהודי והאנושי. כמו כן עמדנו על כך שהילד הנכסף אינו עומד לרוב במרכז הדיון, אם כי קיימת הנחה שהוא צריך להיות בריא מכל מום או פגם.

הבסיס הביולוגי להורות מחייב צירוף של תאי רבייה (זרע וביצית) ושל גוף נשי בו יגדל העובר עד ללידה. בהינתן היכולת הרפואית והטכנולוגית להפריד ולחבר בין שלושת המרכיבים הללו, התחדדו בפרק זה סוגיות הנוגעות להיררכיה ביניהם, קרי – האם כל אחד משלושת המרכיבים די בו כדי ליצור הורות כאשר קיים רצון בילד? מה הם התנאים המינימליים המקנים שיתוף פעולה של המדינה במימוש הזכות להורות?

גם כאן ניכר כי המדינה שואפת לסייע בכינון תאים משפחתיים דומים ככל האפשר לתא המשפחתי ההטרונורמטיבי, המוצג כ"טבעי". עם זאת, התבססותה של הפונדקאות המסחרית ככלי מן המניין בארגז הכלים של רפואת הפריון בישראל, כמו גם התבססותם של תאים משפחתיים חדשים בחברה הישראלית, העלו בשנים שחלפו מאז קבלת החוק מגוון קונפליקטים חברתיים, פוליטיים וערכיים שלא עמדו לנגד עיני המחוקק בראשית הדרך.

3. פרק שלישי – "האישה המקבלת כסף"⁵⁸

עד כה ראינו מה התפקיד שממלאות רשויות המדינה בשיח הפונדקאות ואילו תפיסות נורמטיביות של המשפחה ושל ההורות תוחמות אותו. בפרק השלישי של העבודה אבחנו את הקונפליקטים והסתירות סביב האספקטים המסחריים של הפרקטיקה וסביב ייצוג דמות הפונדקאית.

הקונפליקט

מהתבוננות במשולש מדינה-הורים מזמינים-אם נושאת, משתקפת פרקטיקה רצופה במהמורות אתיות ובפערים הנגזרים מהפרספקטיבה של המתבונן, רבים מהם סביב הנושא הכספי. בדיונים שהתנהלו בוועדות הכנסת, כמו בספרות המחקרית, התומכים בפונדקאות מסחרית ראו אותה כפתרון מעשי שנועד להקל על סבלם של אלה שאינם מסוגלים להביא ילדים לעולם תוך מתן פיצוי כספי הולם לפונדקאית (ינאי 1998, מצוטט אצל סממה 2012), בעוד המתנגדים תפסו את השימוש בגופה של הפונדקאית, על הסיכונים הנובעים ממנו, כבלתי סביר. בין המתנגדים, יש הרואים את הפונדקאות המסחרית - הסוג היחיד החוקי בישראל - כסממן מנוון במיוחד של החברה הקפיטליסטית: "שיח שמנתק אנשים מחלקי גופם ומערכת כלכלית שבה רמת אי-השוויון גבוהה כל כך עד שהיא מחייבת אנשים מסוימים למכור או להשכיר חלקים מגופם כדי לפרנס את חלקי הגוף

---

⁵⁸ יורם לס. 23/01/1996 : 16

הנותרים, בעוד אחרים הם בעלי יכולת מספקת להרשות לעצמם לקנותם" (גרינשטיין 2010 : 3) ;
"בזנות החדשה של הפיריון שהתפתחה מלכתחילה בדורנו, הרופא והמדען יהפכו לסרסורים, ובתי
הבושת יהיו בתי החולים שבהם גברים קונים את השימוש בגופן של נשים - במקרה הזה את
השימוש ברחמיהן - תמורת בצע כסף... בדרך להפיכתן של נשים למיותרות לחלוטין בתהליך
הרבייה וההורות" דבורקין 1982, מצוטטת אצל רמון 2013 : 59). גם התומכים בפונדקאות מסחרית
וגם המתנגדים לה התקשו להתמודד עם מסחור מושגים בעל מטען אמוציונלי ניכר, כמו יחסים,
אִמָּהוּת, תינוק⁵⁹.

בכדי להתמודד עם הדיסוננס, נקטו משתתפים בדיונים בכמה טקטיקות, הבולטות בהן היו הכחשה
של המסחריות (כלומר, אין מדובר בשכר אלא בהחזרי הוצאות ופיצוי) ; והעתקה של הבעיה
המוסרית מן התהליך אל המשתתפים בו :

הכחשת האלמנט המסחרי : מעיין סודאי (2018) טוענת כי הפונדקאות המוסדרות בארץ היא למעשה
"שוק מוכחש" (63) : מנגנון המסדיר הפונדקאות המסחרית, אך חותר למזער כל סממן מסחרי.
בניתוח של ששת הדיונים שנערכו בוועדת העבודה והרווחה של הכנסת לפני קבלת חוק הפונדקאות
ב-1996, הראתה סודאי כיצד ניסיון של פעילות בארגוני נשים וח"כיות פמיניסטיות לצמצם את
הפגיעה בזכויות הפונדקאיות, דחקו לשוליים, באופן פרדוקסלי, את האינטרסים הכלכליים של
הפונדקאיות עצמן. לטענתה של סודאי, הכחשה זו היא תוצאה של הניסיון לאזן בין דרישות
הגורמים הדתיים והשמרניים ובין עמדותיהן האמביוולנטיות של המשתתפות שתמכו בפונדקאות
אלטרואיסטיות ("גישת הפמיניזם התרבותי") והמשתתפות שביקשו לאוסרה לחלוטין או למזערה
למינימום האפשרי ("גישת הפמיניזם הרדיקלי"). סודאי מראה כי אלה המשיכו לפעול גם בדיונים
על הרחבת החוק ב-2018, כאשר חלק מן העמדות העקרוניות שקראו להגנה על הפונדקאיות
התעלמו במפגיע מעמדותיהן של הפונדקאיות עצמן.

בדיונים המוקדמים שימשה הכחשת האלמנט המסחרי בעיקר את הבירוקרטים, והיא מעוגנת
בסעיף 6 בנוסח החוק, לפיו "ועדת האישורים רשאית לאשר תנאים בהסכם בדבר תשלומים
חודשיים לאם הנושאת לכיסוי הוצאות ממשיות, הכרוכות בביצוע ההסכם, לרבות הוצאות עבור

---

⁵⁹ נראה שאצל המשתתפים הדתיים הקונפליקט היה שונה, והם התלבטו בין פגימה הלכתית פוטנציאלית בשלומו של
הילד מול פתרון כשר מבחינה הלכתית אך יקר ומסובך יותר (לדוג' הלפרין 1995/12/26 : 25 ; זאב 2012/5/30 : 22 ועוד) ;
בעוד שלהיבטים האתיים של עצם השימוש בגופה של אישה אחרת לא הייתה התייחסות כלל. לעניין זה ראו אצל שרלו
(2011) דיון בסיבות האפשריות להעדרו של המישור האתי מן הדיון ההלכתי. הנושא ראוי למחקר נפרד, בין השאר כיוון
שהשיקולים הדתיים היו אלה שמנעו פונדקאות אלטרואיסטיות או פונדקאות ע"י קרובת משפחה והכתיבו פונדקאות
מסחרית (שלו 1996).

ייעוץ משפטי ודמי ביטוח, וכן לפיצוי על ביטול זמן, סבל, אובדן הכנסה או הפסד זמני של כושר השתכרות, או כל פיצוי סביר אחר". מני מזוז הסביר סעיף זה (23/01/96 : 2), כסעיף המאזן בין הרצון להציג את ההסכם כלא מסחרי לבין המציאות, בה לא סביר שאישה שאינה קרובת משפחה תסכים לשאת הריון ללא תשלום. הכחשת האספקט המסחרי בלטה גם בהחלטה שהמדינה לא תתערב בעניינים כספיים⁶⁰ :

...הרי יש הבדל אם הפונדקאית היא מנכ"לית של חברה או אם היא עוזרת בית. יש כאן תחום משחק שנובע גם מהזהות האינדיבידואלית של הפונדקאית. אני לא רוצה להתערב עד כדי כך. אני לא רוצה לכתוב בחוק מספרים כי אז אני עושה צעד נוסף שמכניס אותי לתעריפים (אפרים סנה, 23/01/96 : 3)

ההחלטה לא להתערב בנושאים הכספיים נועדה, ע"פ מירה היבנר הראל, למנוע מראית עין של סחר בבני אדם, תוך הגדלת כוחה של ועדת האישורים :

אני לא רוצה להישמע קיצונית אבל זה יוצר תחושה של סחר באנשים. מעבר לזה, הסעיף הזה נותן אבני דרך לוועדה להיות גמישה קרי : לפי האנשים העומדים מולה ולפי הבעיות הרפואיות, הסוציאליות, וסביבתיות, כך ייקבע המחיר (שם : 5).

ע"פ הרציונל שהציג מני מזוז, מיסחור הוא תולדה של ניצול, וניצול נובע מהעדר פיקוח ולכן אינו רלוונטי ל"חוק שלנו". החזרות הרבות על המילים "מניעה", "איסור" ו-"מיסחור" מושכות את תשומת הלב להכחשת הפן המסחרי :

המודל של החוק שלנו הוא מודל אחר לגמרי, הוא מודל שמסדיר את כל התהליך וקובע הרבה מאוד הגבלות אחרות שהתוצאה שלהן היא בעצם מניעת מיסחור. כלומר, שם ההוראה היחידה היא איסור מיסחור ולכן הם עשו את זה על ידי איסור של אנשים לעסוק בצורה מסחרית. אנחנו משיגים את מניעת המיסחור על ידי כך שכל פונדקאות חייבת לעבור דרך ועדה שמאשרת, על ידי הוראה שהיא תהיה תושבת ישראל ואז אי אפשר לייבא פיליפיניות או תאילנדיות שזו התופעה שחוששים ממנה במדינות שונות וכן יש הוראות שהוועדה צריכה לאשר את התשלומים שמתשלמים. המכלול הזה גורם לכך שזה לא יהיה שוק פרוע של ניצול. (26/02/96 : 6. ההדגשות שלי. א.ה.)

---

⁶⁰ למרות האמור לעיל, ע"פ ליפקין וסממה (2011), נהגה ועדת האישורים להגביל את גובה הסכום שיינתן לפונדקאית עד שנת 2010 לערך, שאז הביאו הביקוש הגבוה והיצע הפונדקאיות הנמוך לנסיקת מחירים (33)

כבר באותו דיון צפו חברי הכנסת יורם לס ונעמי חזן את המובן מאליו, שאי התערבות המדינה בנושא הכספי תיצור פרקטיקה המתנהלת בשוק חופשי ומיועדת לעשירים בלבד. ואכן, בדיון שהתנהל בתקופה מאוחרת הרבה יותר, מתגנבת לאחת הדוברות אמירה המבליעה הנחה כי אמצעים כלכליים אמורים להקנות עדיפות גבוהה יותר במימוש הזכות להורות: "אדם בעל אמצעים יכול להביא ילדים לעולם. יש לו אחוזה שלמה שילדים יכולים לרוץ בה, אבל המדינה מתערב (כך במקור, א.ה.). לנו ברחם, מתערבת לנו בכל הזכות הכי בסיסית ויסודית של כל אדם בעולם, להביא משפחה, לקיים משפחה" (שרון זינגר, 20/5/13 : 16).

הבעיה אינה באלמנט המסחרי אלא בניצולו לרעה: בדיונים המוקדמים על נוסח החוק, המקדמים העיקריים של הגישה המסחרית/חוזית לפונדקאות היו בעלי העניין – ההורים המיועדים ונציגיהם (שבתקופה זו עדיין נקראו "נציגי המשפחות"). מודל הפונדקאות שהם ניסו לקדם היה המודל הקיים בארה"ב, המנוהל ע"י סוכנויות ייעודיות ומונחה ע"י שיקולים מעשיים ומסחריים, ללא מעורבות של הרשויות. כל אחד מארבעת הדוברים המשתתפים בששת הדיונים הראשונים (שלושה נציגי משפחות ועורך דין המייצג 50 זוגות מעוניינים), תקף את נוסח החוק המתגבש מזווית אחרת, כאשר כולן ייחסו לפונדקאית במרומז תכונות שליליות כרדיפת בצע, בטלנות וחוסר יושר.

נציגה א' העתיקה את חוסר המוסריות המובנית בתהליך למגרשן של הפונדקאיות:

הבעיה שהן מבקשות סכום עתק לכל הנושא הזה... היינו רוצים את זה גם בסכום של עד 20,000 דולר. אבל אני רוצה להגיד לך שאני נתקלתי במישהי שביקשה 150,000 דולר אז אמרתי, סליחה, אני לא מוכנה לממן לה דירה ואוטו על זה שהיא נושאת עובר 9 חודשים (נציגת משפחות א'. 26/12/95 : 7).

...האישה המקבלת כסף היא לא אלטרואיסטית וברוב המקרים מדובר באישה

מובטלת. יש בידי ידיעה בעיתון שאומרת: 'מובטלת באופקים משכירה את רחמה'. צריך

לכבד את ההורים המזמינים שנתנו את הזרע ואת הביצית (יורם לס. 23/01/96 : 16)

דווקא בשל המצב הכלכלי הקשה שלהן, מצופה מהפונדקאיות להתפשר על סכומים נמוכים יותר:

אתם לא יודעים איזה מסחור קיים בתחום הזה... נשים מדברות על סכומים שהבית שלי

עולה פחות ממה שהן רוצות. אני בהחלט חושב שהוועדה חייבת לקבוע סעיף כזה. אני לא

אומר שזה ירצה את כולם, אבל אני מבטיח שיהיו נשים שירצו להתקשר, מכיוון שיש הרבה

אוכלוסייה במצב כלכלי לא טוב. צריך להגדיר את הסכום בין 10,000-15,000 דולר, שזו

תהיה התקרה. בחו"ל אלה בערך המחירים שהפונדקאית מקבלת (נציג המשפחות
06/02/96 : 18).

ממתי האישה הזאת מתחילה לקבל כסף, כי יכול להיות שבחודש רביעי או חמישי תהיה
הפלה, האישה הזאת תדרוש את מחצית הכסף, והזוגות לא יוכלו לעמוד בזה (נציג
המשפחות. 06/02/96 : 6).

ציטוטים אלה מראים תפיסה הפוכה של יחסי הכוח בין הצדדים : כאשר ההורים המזמינים מוצגים
כצד המוחלש, הופכת הפונדקאית ל"האישה המקבלת כסף" או "האישה הזאת".

תפיסות מנוגדות אלה ניכרות לכל אורך שנות הדיונים, והפונדקאיות מוצגות בו-זמנית כמוחלשות
ורודפות בצע, אצילות ונצלניות. הפונדקאית הישראלית נתפסת כאניגמה, שכן לא לגמרי ברור מה
מניע אותה, מה הזיקה המשפחתית בינה ובין הילד ומה משמעות הוויתור על אימהותה. אי בהירות
זו מגבירה את האמביוולנטיות בהתייחסות אליה, בעיקר על הציר המוסרי (בעוד שהפונדקאית
הזרה כמעט ואינה עולה לדיון כפי שנראה בהמשך). התפיסה הדואלית של "האישה הזאת", קרי –
הפונדקאית, עומדת במרכזו של תת הפרק הבא.

הפונדקאית

הדיונים המוקדמים בדמותה של הפונדקאית מעלים על הדעת את דיכוטומיית ה"קדושה/קדשה"
(שלו 1996 : 98). מצד אחד, ההיריון הפונדקאי מושג ללא יחסי מין, וכזה הוא אמור להיתפס כ"נקי"
וטהור. מצד שני, הוא מתבצע תמורת תשלום, מה שנתפס כמחלל את מושג האִמָּהוּת. מלכתחילה,
הוצגה הפונדקאית כחוליה החלשה ביותר בין הצדדים המעורבים בהסכם, הן בשל ההליך עצמו
"...פרוצדורה מסובכת, שלוקחת אדם, במקרה זה האם הפונדקאית, מערבת אותה בחווייה רגשית,
אולי העמוקה ביותר שיכולה להיות, ולאחר מכן מפרידה אותה מהיילוד..." (סנה, 18/12/95 : 5),
והן בשל המוגבלות המיוחסת לה : "אם פונדקאית שברמת השכלתה ואישיותה איננה מסוגלת
לעמוד לאחר מכן באקט הניתוק מהילד" (סנה, שם : 6).

עוד לפני אישור החוק ניסתה מירה היבנר הראל ללכת על השביל העקלקל שבין אי-ניצול לניצול
הדדי, אגב הטלת ספק מראש ביושרתן של הפונדקאיות העתידיות :

... יש פה צורך לעשות את האיזון המאוד עדין. זה לא רק שיש לנו אם נושאת אומללה

שהיא צריכה כסף, יש לנו גם הורים נסחטים, כי יש מעט מאד אימהות נושאות שמסוגלות

לעשות את זה, ואלה שעושות את זה, יש להן את הכלי לעשות את זה. הגם שקבענו כאן

עבירה פלילית, **בואו לא ניתמם** סביב שולחן זה ונחשוב לרגע שמה שקבענו זה מה שיהיה.

אוי לנו אם כך אנחנו חושבים. האם הנושאת הרי נכנסת לזה מההיבט הכלכלי, זה חלק גדול מהסיפור, וגם מזה אסור לנו להתעלם. לכן בואו לא נגן רק על צד אחד של ההסכם, אלא נמצא את האיזון העדין בין שני הגופים.. (06/02/96 : 25. ההדגשה שלי. א.ה.).

בדיון שהתנהל ב-1998, בצילה של החשיפה התקשורתית הצורמת של לידת הפונדקאות הראשונה בישראל⁶¹, הוצגה הפונדקאית באופן הקרוב יותר לקוטב הלא מוסרי: היא כונתה "האישה הזאת" (4 מופעים) או "הגברת" (2 פעמים), "הנשים שעושות את הדברים האלה", ו"נשים שמבחינה כלכלית ונואשות כלכלית מגיעות לזה". מירה היבנר הראל אף הדגישה באופן מיוחד את מה שנראה לה בחוסר האמינות של הפונדקאית בהליך הראשון, לה היא מייחסת את מכירת פרטיותה תמורת כסף (אגב חזרה על המלצתה הקודמת, "בואו לא ניתמם", בהקשר דומה):

אני מוכרחה לומר כאן עוד נקודה אחת, עם כל הכבוד, שהאם הנושאת במקרה הראשון, כך לפחות נמסר לי, קיבלה כסף [...] וזה כל הסיפור, אז בואו לא ניתמם. מי שתרים רבות לכל הסיפור הזה הייתה דווקא האם הנושאת, שקיבלה עבור זה כסף [...] היזהר כשאתה מצטט עיתונות, היזהר מאד, מפני ששני הצדדים פה לא חסידים, בואו נצא מנקודת מבט זו (03/06/98 : 36-37. ההדגשה שלי. א.ה.).

עמדתה העקבית של היבנר הראל מדגימה חשדנות כלפי פונדקאיות, חשדנות הנובעת מתפיסתן כצד בעל הכוח הרב יותר בין הצדדים להסכם, במיוחד כאשר המניע העיקרי שלהן הוא כספי. בהמשך (דיון מ-12/12/17) נראה כיצד עמדתה מתרככת, כאשר נכנסות לתמונה פונדקאיות דתיות, להן מיוחסים מניעים אידיאולוגיים.

העשור השני: בעת הניסוח הראשוני של חוק הפונדקאות, חששו חברי ועדת אלוני מפני חזרת האם הנושאת מנכונותה למסור את התינוק לאחר הלידה. חשש זה ניזון, מן הסתם, מן האמונה התרבותית בקשר האינסטינקטיבי בין אם ועובר (ראה דיון ב-Satz 2010 לעיל) ומהמקרה המתקשר של "בייבי M"⁶². חשש זה עוגן אף בחוק (סעיף 13). למרות זאת, בשנים מאז קבלת החוק, לא תועד בישראל אף לא מקרה אחד בו הביעה אם נושאת את רצונה להשאיר אצלה את הילד, ומרבית הפונדקאיות מדווחות שלא נקשרו לעובר.

---

⁶¹ ראה ה.ש. 27. מקרה ב-1986, בו חזרה בה פונדקאית בארה"ב מהתחייבותה החוזית לוותר על זכויותיה ההוריות לטובת ההורים המזמינים. ידוע כפסיקה הראשונה של בית משפט אמריקאי לגבי תוקפו של הסכם פונדקאות. ראו https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2112&context=faculty_scholarship

נתון זה אופייני להריונות בהם אין קשר גנטי בין האם הנושאת ובין העובר, והוא תועד ונחקר הן בעולם והן בארץ (Kahn 2000, סממה 2002, Teman 2010, מצוטטות אצל סממה 2012). בדרך כלל הוא מיוחס לעבודת ההכנה הפסיכולוגית שפונדקאיות עושות ולקשר הרגשי שנרקם בינן ובין האם הגנטית, כמו גם לנורמות ישראליות מקומיות המשהות את ההיקשרות לתינוק עד לאחר הלידה (רימון צרפתי, 2014; עברי ותימן, 2017). עם זאת, נראה שהעובדה שהפונדקאיות אינן מבקשות להשאיר אצלן את התינוק, נזקפת דווקא לחובתן של הפונדקאיות. למשל, בדיון לרגל עשור לפונדקאות פירשה מינה יולזרי מן "המרכז להורות באמצעות פונדקאות" (מתווכת) עובדה זו כסממן פתולוגי של הפרופיל האישייתי של הפונדקאית:

יש משהו פסיכולוגי באימהות האלה שלא מאפשר להן את הקשר עם התינוק הזה. רובן חוו סוג של אימהות, שאני לא יודעת אם היא נפלאה. בגלל החוויות הקשות שהן עברו בחייהן, נוצר פרופיל אישייתי שהוא קרוב מאוד להפרעת אישיות שמתבטא בחוסר יכולת ליצור אינטראקציה טובה והמשכית עם הצד השני. ולכן, מהבחינה הזאת, אנחנו לא רואים את הקושי שלהן להיפרד. בפרידות הן מצוינות, הן עשו את זה הרבה פעמים בחיים שלהן.

(23 : 30/11/05)

ניתן להבחין בדמיון בין דבריה של יולזרי ובין האופן בו אופיינו הרווקות הבוגרות בדו"ח ועדת אינסלר שפורסם שנה קודם לכן⁶³. אפשר לשער, בזהירות המתחייבת, שבחברה הישראלית שמקדשת את התא המשפחתי המסורתי, נשים אשר אינן נמצאות במסגרת תא כזה יזכו מלכתחילה ליחס חשדני מצד המערכת, המפקפקת ביכולתן הפסיכולוגית או האישייתית ליצור קשרים בין אישיים, על אחת כמה וכמה אם הן מוכנות לוותר על פרי בטן תמורת תשלום. השערה זו עולה בקנה אחד עם ממצאיה של תימן (2008), לפיהם המחקרים בתחום מחפשים אישוש אמפירי לכך נשים נורמליות לא תהיינה מוכנות לשמש כפונדקאיות, ולכן מחפשים אצל הפונדקאיות הפרעות אישיות, אירועי חיים טראומטיים, מצוקות קיומיות וקשיים משמעותיים במסירת התינוק (כאשר העדר ממצאים כאלה מיוחס למנגנוני הגנה והונאה עצמית).

דיון זה משנת 2005 נעשה לראשונה ניסיון להתעמק באופן ביקורתי, על סמך ממצאי מחקרים מקומיים, בחוויותיה של הפונדקאית. בדיון השתתפו החוקרות אלי תימן ואתי סממה, שציירו את הפונדקאית הישראלית כמי שהיא לרוב אם חד הורית ענייה ובודדה, אשר עברה לאחרונה משבר אישי, ואינה מקבלת תמיכה מהסביבה החברתית שלה. היא נכנסת לתהליך בציפייה לקשר עמוק

---

⁶³ ראה ה.ש. 55 לעיל

שיעניק לה אהבה, הערכה והוקרה בנוסף לכסף, אולם בדרך כלל אינה מצליחה להתבסס כלכלית לאחר קבלת הכסף. ראוי לציין, למרות החפיפה הרבה בין הנשים שראיינו סממה ותימן במחקריהן, החריגה סממה מן הכלל את הפונדקאיות שלא נפגעו מן ההליך, בעוד שאלי תימן הציגה תמונה אחרת, בה מעוררת הפונדקאות תחושה של העצמה ומסוגלות, תחושה הממשיכה להיות משמעותית ומתגמלת גם זמן רב לאחר הלידה. עם זאת, הקול הדומיננטי בדיון זה היה קולה של אתי סממה, שהדגיש את הצדדים הקשים וטעוני השיפור בפרקטיקה.

בישיבה זו התעכב הדיון, באופן חריג למדי בקורפוס המחקר, על האפשרות שהפונדקאות המסחרית היא סימפטום של בעיות סוציו-אקונומיות מהותיות. השאלה הועלתה ע"י עו"ד רבקה שקד מנציבות שירות המדינה, אשר תהתה אם הגידול במספרן של הפונדקאיות נובע מהרעת המצב הכלכלי של אימהות חד הוריות בארץ⁶⁴. דברי הסיכום של יו"ר הוועדה, ענבל גבריאלי מהוויס אימוץ של הנחת עבודה זו ושל עמדתה של אתי סממה :

... הפונדקאות באה לתת מענה למצוקתן של נשים, מצד שני היא עושה את זה תוך שימוש במצוקה אחרת של נשים... בוועדה עלה פעמים רבות הנושא של בחירה חופשית. אבל כאן הבחירה היא לא חופשית. אין כאן בחירה חופשית. אישה שבחרת בפונדקאות כפתרון, שאחר כך מתברר כשגוי למצוקה הכלכלית שלה, אני לא יכולה לראות את זה כבחירה חופשית... אין כאן בחירה חופשית. יש לה אילוץ כלכלי. יש לה ילדים שהיא צריכה לפרנס ולהאכיל. אין כאן בחירה חופשית. (25)

עם ההתקדמות על ציר הזמן במהלך השנים, בהן התבססה הפונדקאות המסחרית כעובדה קיימת, ניכר שהתומכים במנגנון הקיים התרגלו לראות את התמורה הכספית שמקבלת הפונדקאית כפיצוי הולם הנותן מענה למצוקתה הכלכלית (הנתפסת כנתונה), והפרקטיקה מוצגת כסימטרית (עדה אטיאס, בעלת סוכנות תיווך, 15/8/06 : 7 ; מדינה ידווב, יו"ר ועדת האישורים, 30/5/12 : 8).

הדיון שהתנהל בחודש מאי 2012, מספר ימים לאחר פרסום דו"ח ועדת מור יוסף, היה הראשון בו לקחו חלק פעיל פונדקאיות והורים בפונדקאות. ניכרו בו שני מחנות עיקריים : מן הצד התומך בפונדקאות המסחרית ניצבו נציגות מנגנוני המדינה (מירה היבנר הראל ויו"ר ועדת האישורים, ד"ר מדינה ידווב) הפוליטיקאים ובעלי העניין, לרבות פונדקאיות ; ומן הצד השני, האופוזיציוני - שתי מומחיות, פרופ' אפרת לוי להד וד"ר אתי סממה.

---

⁶⁴ שקד התייחסה למחאת האמהות החד הוריות על קיצוץ תקציב הרווחה ע"י הממשלה, שהתחילה במהלך 2003 בצעדה של ויקי כנפו והמשיכה בהקמת מאהל מחאה מול הכנסת.

התומכים בפרקטיקה, בהובלת יו"ר הוועדה, ח"כ ציפי חוטובלי, הפליגו בגלוריפיקציה והאדרה של הפונדקאיות, שתוארה כ"ראויה להערצה", "עושה בסתר", "נאצלת" ועוד. בהתאם, ההליך כולו עבר "אלווציה" והועלה לרמה כמו רוחנית, תוך שימוש במילים כמו: "מלאכיות", ביחיד וברבים (שיוחסה חמש פעמים לפונדקאיות ועוד פעם לוועדת האישורים); "מדהימה" (חמש פעמים); "מרגש" (ארבע פעמים); "ברוך"/"מבורך" (שלוש פעמים בצמוד ל"תהליך"), הביטוי "ברוך השם" (עשר פעמים), הפועל "להעריץ" על הטייתו שחזר שלוש פעמים וכך גם המילה "נפלא".

שתי הפונדקאיות שלקחו חלק בדיון תמכו אף הן בתהליך. כל אחת מהן הציגה מוטיבציה אחרת. הפונדקאית שרה לב דיברה, בצורה שתאמה את המאפיינים שתוארן מעלה, על תהליך אלטרואיסטי במהותו, הנשען על נרטיב הסבל:

אני, כאמא, יודעת שהגזירה הכי גדולה שיכולה להיות זה לא להצליח להביא ילדים לעולם ולא להרגיש ולחוות את התחושה הזאת... יש לי רחם, הוא פעיל, אני יכול לתרום את זה. אני יכולה לתרום ילד שהוא לא שלי... בתהליך שאת עוברת שהוא מבורך... זו אידיליה... אני יכולה להגיד לך שיצאתי מבית-החולים אחרי הלידה הראשונה וריחפתי באוויר, הרגשתי חצי אלוהים, סליחה על הביטוי. אבל באמת הרגשתי עם עצמי משהו מדהים (8-10)

עם זאת, המוטיבציה שלה להופיע בפני הוועדה הייתה מעשית יותר וקשורה לדימוי הפונדקאיות שהתקבע בשיח הציבורי:

אני לא חושבת שמישהו יכול לעבוד עלי... בהרבה מאמרים שקראנו מציגים את הפונדקאית כמאוד חלשה אל מול הזוג ויש פה איזשהו אלמנט של ניצול. המטרה הכי חשובה שלי כשהגעתי לכאן היתה להגיד שלא קורה דבר כזה ולא יכול לקרות... אני באתי לא בשביל הכסף. אני מרוויחה יפה מאוד, אני עובדת כל חיי ואמשיך לעבוד כל חיי. הפונדקאות הזאת לא תממן אותי ולא מממנת אותי... היום הייתי עושה את זה עוד פעם. היו לי חוויות מדהימות, היו לי שתי חוויות יוצאות דופן. (10)

לנוכח אופן הצגת הפונדקאות בדיון, נראתה המוטיבציה של הפונדקאית לשעבר רות אלבז כמעט מתריסה:

הייתי פונדקאית בשביל כסף. אני גם לא מתביישת להגיד את זה, אין טעם להיות יפת נפש. כן, באתי ממצב סוציו-אקונומי נמוך, גדלתי בפנימיות, הורים גרושים. הייתי חד-הורית, לא היה לי כסף אפילו לכלכל את הילדים שלי, ועשיתי את זה. (16)

למרות שסיפורה של אלבז הציג גם הוא סוג של גאולה אישית – היא יצאה ממעגל העוני, למדה מקצוע מבוקש והפכה לבעלת סוכנות לפונדקאות – הוא חסר את האלמנט האלטרואיסטי והמרגש (שרה לב הציעה לה כזה, "ולעשות מעשה טוב" ואלבז דחתה אותו: "נכון, ולקדם את המעמד הכלכלי שלהן" 16). לפיכך, הוא לא זכה לתשבחות מן המשתתפים האחרים, וסממה אף התייחסה אליה בפטרונות מעט מבטלת בהמשך:

*יש כאן מישהי - באמת אני מעריצה אותך - שגם היתה אם פונדקאית, גם ניצלה את הכסף בתבונה, דבר שרבות לא עושות, גם לומדת וגם היום רוצה לתווכ. אבל מה המקצוע שלה?
אני חושבת שלא מספיק לב ענק כמו שיש לה. (20)*

האופנים השונים בהם הוצגו והתקבלו סיפוריהן האישיים של הפונדקאיות שרה לב ורות אלבז תואמים את מסקנותיה של אלי תימן (2019) בנוגע ל"סיפור היחיד", נרטיב טיפוסי בו מציגות פונדקאיות גרסה אידיאלית ורומנטית של ההליכים שעברו, בעוד שגרסאות אחרות נדחות או מושתקות, אף כאשר הן מגיעות מצד מומחיות שאינן בעלות עניין (ראו דברי אפרת לוי להד והתגובות אליהם. 30/5/12 : 15-16, 18).

בהמשך ישיר לעמדה שהציגה בדיון שנערך שבע שנים קודם לכן, מעניין לראות כיצד ערערה אתי סממה על תקפותו של החיבוק הקולקטיבי שניתן בישיבה לנרטיב האצילי-אלטרואיסטי כמעט ללא הפרעה:

הנתונים מדברים שאין אף פונדקאית עשירה, ולו אחת. יכול להיות שאם היתה אחת עשירה, הייתי יכולה לקבל את הטיעון האלטרואיסטי... אנחנו גדלנו על כך שאישה נקשרת לפרי בטנה, גדלנו על כך שאישה שמוותרת על פרי בטנה, גם ממניעים מאוד טובים – אם היא לא יכולה לגדל אותו והיא רוצה לאפשר לו חיים יותר טובים ומוסרת אותו לאימוץ – אנחנו עדיין שופטים אותה לחומרה. אנחנו מאוד מתייגים, גם נשים פונדקאיות. יש פה סוג של מס שפתיים. אנחנו אומרים: איזה נפלא, אלטרואיסטי, אנחנו מעריכים אותן. וזה נכון. יש נשים שיושבות פה, ואני מורידה בפניהן את הכובע – הן הצילו משפחות. אבל רובנו שופטים אותן לחומרה, אפילו עמוק בפנים (19)

כאילו בתגובה לשיפוט מובלע זה, הצדיקו פונדקאיות (שהשתתפו או צוטטו בשני דיונים אלה) את התמורה הכספית שקיבלו כמיועדת לטובת ילדיהן הקיימים (כל ההדגשות שלי. א.ה.):

אחת מהנשים אמרה לי: 'המצב הכלכלי שלי לא היה טוב, הייתי חייבת כסף, הייתי צריכה כסף במה לחיות, ויותר מזה חשבתי על העתיד של הילדים שלי, איך אני אגדל אותם'. (סממה. 30/11/05 : 15);

יש לי ילדה בת 5, היא יודעת מה עשיתי... הפונדקאות הזאת לא תממן אותי ולא מממנת אותי. לא נגעתי בשקל מהפונדקאות הזאת, כל חכסף הזה יהיה לילדי, לעתיד שלהם, למה שהם ירצו לעשות... (לב 30/05/12 : 10)

זה יכול להיות פתח מילוט להמון נשים לצאת ממצב סוציו-אקונומי נמוך, לגדול ולהתפתח ולקדם את המעמד הכלכלי שלהן, אחרת הילדים שלהן נפלים באותה מלכודת וגדלים באותם תנאים שלהם. (אלבז. 30/05/12 : 16);

... אישה מדהימה, חכמה ואינטליגנטית, אם חד-הורית לשני ילדים. אחרי שבועיים, כשכבר הכרתי אותה טוב, היא אמרה: הייתי פונדקאית אך ורק תמורת תשלום כי לא היה לי איפה לחיות עם שני הילדים שלי.. (אבסדזה 30/05/12 : 23-24).

העשור השלישי: לאחר מספר שנים של התמקדות בזכויותיהם של ההורים המזמינים, חזרה, ברצף הדיונים לקראת תיקון החוק, הפונדקאית למרכז הדיון. בדיון מ-12/12/17, למשל, התייחסו מספר דוברים (טליה אלדר גבע מההסתדרות הרפואית: 9; חדווה אייל, 17; ח"כ יעל גרמן: 20) לפער הסוציאקונומי בין אוכלוסיית ההורים המזמינים ובין אוכלוסיית הפונדקאיות, כמו גם לאפשרות שמצוקה כלכלית קיצונית דוחפת נשים להציע עצמן כפונדקאיות. חדווה אייל ועינת שלום פו (איל"ה) הדגישו, שהסכומים הגבוהים שמגיעים לידיה של הפונדקאית אינם פוטרם את המחוקק מן הצורך להגן עליה (17-18).

בהתאם, מי שיצאו נגד התפיסה הסטראוטיפית של הפונדקאיות היו מירה היבנר הראל⁶⁵ והפונדקאיות עצמן, אשר הדגישו את אלמנט הנתונה וההעצמה שבנשיאת היריון עבור אחרים: השלושים-ארבעים אחוזים נשואות שמופיעות היום או מבקשות לשאת הריון, אלה נשים דתיות. אני מדגישה את זה שוב. אלה נשים דתיות שמבקשות גם לקבל את התמורה. אף אחד לא אומר שעושים את זה בחינם אבל הן רואות בזה שליחות... הן באות בלב שלם, בנפש חפצה ובאות ועושות לחברתן שלא שפר עליה גורלה להביא ילד לעולם (היבנר הראל: 15).

ה"פונדקאית בדימוס", שירי אור חכמון, ממשיכה בדבריה קו אידיאולוגי פמיניסטי, הרואה את הפונדקאות כתולדה של אוטונומיה ובחירה חופשית (ראו גם Markens, 2007) ואת ההפרדה בין תהליך נשיאת הילד לבין תהליך גידולו ככזו המסייעת בביטול ההתייחסות המסורתית המצומצמת

---

⁶⁵ ראה ה.ש. 41

אל האישה כאל Human breeder (Shanley, 1993). לתפיסתה, הפונדקאות הבלתי מוסרית בחו"ל ממסגרת גם את הפונדקאות בארץ כתוצר של מצוקה או חולשה, ולא היא :

... הסטריאוטיפים של נשים מנוצלות, של נשים מוחלשות, של נשים שעושות את זה בשביל

הכסף, דבקות גם בנו. וזה משהו שאנחנו רוצות למגר. אנחנו לא באות לכאן כי אנחנו מוחלשות או כי אנחנו לא מבינות מה אנחנו עושות. להיפך, אנחנו באות לכאן חזקות, רוצות לעזור, רוצות להושיט יד ורחם גם לאותה קהילה. (שירי אור-חכמון, 33)

עם זאת, הצגת היחסים בין שני הצדדים להסכם שוויוניים, הדדיים וסימטריים היא שטחית למדי. כך מסתבר, למשל, מן הספקנות בה התקבלה הצעתה של אור חכמון לצרף לוועדת האישורים פונדקאית לשעבר (שם : 48), וכך הודגש שבעל המאה הוא – אכן – בעל הדעה, כאשר ביקשה להשוות בין הצדדים בחשיפת דוחות האבחון הפסיכולוגי⁶⁶:

איציק שמולי (המחנה הציוני): הדדיות היא מילת מפתח, אבל את לוקחת את זה לכיוון לא נכון לדעתי. לדעתי להורים המיועדים צריכה להיות נגישות מלאה למידע עם מי הם הולכים לעבור את התהליך הזה.

שירי אור חכמון: ולפונדקאית לא צריכה להיות נגישות מלאה אם היא הולכת לעבור את התהליך?

איציק שמולי (המחנה הציוני): לא.

שירי אור חכמון: למה לשים אותה במקום מונמך אל מול הזוג?

איציק שמולי (המחנה הציוני): היא לא במקום מונמך. וחלק ממה שאנחנו עושים פה זה להגביר את ההגנות עליה, אבל לא צריך לקחת את זה לקצה.

[...]

קארין אלהרר (יש עתיד): ... מי שקיבלה על עצמה או מקבלת על עצמה החלטה ללכת לתהליך הזה, צריכה להבין שבסופו של דבר ההורים המיועדים לא נמצאים בכל דקה ביום כדי לבדוק ולשמוע. הייתי למשל מתחרפנת מזה שאני חושבת שהעובר שלי נמצא אצל מישהי אחרת, וכל היום – מה היא אוכלת, מה היא שותה. ... לבוא ולהגיד "אני רוצה לדעת מי הם ההורים" – הרי הפונדקאית באה ועושה מעשה מאוד נקודתי, יש תשעה חודשי הריון.. (שם : 59)

---

⁶⁶ לעניין זה ראה גם רשימתה של חדווה אייל באתר "העוקץ" מיום 21/7/18 : [השאלה המרכזית בדיון על פונדקאות](#)

גם לאחר שמרבית המשתתפים בסבב הדיונים קיבלו את העמדה שיש להשוות בין המידע שההורים מקבלים על הפונדקאית הפוטנציאלית ובין המידע שהיא מקבלת עליהם, המשיכו הבירוקרטיות לשדר חשדנות, שיפוטיות והטיה לצד ההורים המזמינים :

אף אחת לא חייבת להיות פונדקאית אם היא לא רוצה. אני חייבת גם בכל זאת להזכיר שאף אישה לא נכנסת להליך הפונדקאות בכוח אם היא לא רוצה (טליה אגמון, משנה ליועמ"ש משרד הבריאות, 29/05/18 : 62)

אם חוות הדעת תגיע ישירות לוועדה בלי שההורים יודעים עם מי יש להם עסק זה לא רלוונטי, הם יוציאו הרבה כסף, זה יגיע אל הוועדה, הוועדה תאשר. הזוג יגלה מידע או הפונדקאית תגלה מידע על ההורים, יחליטו שזה לא מתאים להם, זה הופך את התהליך עקום. (אתי דקל, אחראית ארצית לחוק נשיאת עוברים, שם : 66)

הגנה על הפונדקאית: נוסח התיקון לחוק כולל סעיפים חדשים שנועדו להגן על הפונדקאית (הגבלת מספר ההחזרות, מספר הלידות וגיל הפונדקאית). יחד עם זאת, כפי שראינו לעיל, תוספות אלה ברובן לא היו מקובלות על הפונדקאיות, שהעדיפו להשאיר – כמו בחוק המקורי - שיקול דעת רחב לוועדת האישורים. ההגנה שהן ביקשו הייתה לא על ההיבטים המעשיים של ההליך אלא דווקא על הדימוי שלהן בשיח הציבורי והתקשורתי. כך, למשל, הן ביקשו לא לדבר עליהן במונחים של "שוק" (10 : 30/04/18), "אימהות (שם, 28) או "שימוש" (19 : 29/05/18). יצוין כי לבקשה להימנע מהמונח "אם נושאת" התנגדה המדינה, בנימוק ש"היא לא סתם אישה שהיא רחם מהלך, היא אימא של הילד", אגמון 29/05/18 : 75).

נימוק זה הוא דוגמא לכך שההגנה עליה עומדת המדינה אינה על זכויות הפונדקאית אלא על זכות המדינה להגן עליהן: "יש פה שתי זכויות מתנגשות, שהן ... הזכות להורות לכל קבוצות האוכלוסייה... עם זכות אחרת שעומדת על הפרק, שזו הזכות והמחויבות של המדינה להגן על נשים פונדקאיות" (מצלאוי. 22/01/18 : 17. ההדגשה שלי. א.ה.. מצלאוי חוזרת על אותה אמירה בניסוח שונה במקצת בעמוד 26 באותו פרוטוקול). אמירה זו מחזירה אותנו לפרק הראשון של עבודה זו: למרות שהמדינה אינה צד בהסכמי הפונדקאות ולכאורה אינה מתערבת בהם, בפועל היא קובעת את כללי היסוד של הפרקטיקה, הן במישור המעשי והן במישור התודעתי (במקרה זה, קיבוע תפיסת הפונדקאית כאם).

הפונדקאית הזרה: במסגרת חומרי הרקע לוועדת מור יוסף, הוכן כבר בינואר 2012 במשרד המשפטים מסמך מרכז לאיתור בעיות וסימנים מטרידים בתיקי פונדקאות מחו"ל. המטרה

הכללית של המסמך הייתה להשוות בין הסטנדרט הנהוג בהסכמי פונדקאות המתבצעים במלואם בישראל ובין הסכמים של הורים מזמינים ישראלים בחו"ל. מההסכמים שנבחנו לצורך הכנת המסמך, עלה כי: "...ההסכמים כוללים חריגות רבות מאוד מההסדרים הקיימים בישראל, שנועדו להגן על הפונדקאית ולמנוע את ניצולה. רבות מהחריגות אינן פורמאליות בלבד, אלא פוגעות בהגנות מהותיות. אחדות מחריגות אלו עלולות להוביל לניצול חמור ופגיעה מהותית בחירות האם הפונדקאית, עד כדי היווצרות תשתית לסחר בבני אדם" (בעיות וסימנים מטרידים בתיקי פונדקאות מחו"ל: 15). גם נתונים מאוחרים יותר המפורטים, בין השאר, בנייר העמדה של "אישה לאישה" (אייל 2014), בנייר העמדה של פורום הארגונים להגנה על זכויות נשים פונדקאיות (גרינבלט ואחרים 2014), ובמחקרן של כרמל שלו ואחרות (Shalev, Moreno, Eyal, Leibel, Schuz, & Eldar-Geva, 2016), מצביעים בבירור ובצבעים קודרים על הבעייתיות הכרוכה בהליכי פונדקאות מסחריים המבוצעים בחו"ל, בראש ובראשונה בכל הנוגע לפגיעה בפונדקאיות, ובמידה לא מבוטלת גם פגיעה בילודים.

משלושת הדיונים בקורפוס המחקר העוסקים בפונדקאות חו"ל (26/1/14, 23/2/16, 20/2/18) נראה כי השיקולים המוסריים המנחים את "חוק הפונדקאות" נתפסים כתקפים ורלוונטיים רק כאשר מדובר בפונדקאיות ישראליות. ניתן לומר אף שהפונדקאית הזרה אינה מוצגת כצד בתהליך⁶⁷:

דורון מגד מלט:

... הילדים שלי נולדו לי גם אם לא יצאו מרחמי. ואני אזרח ישראלי, ואני חושב שאין שום

סיבה שהילדים שנולדו שם לא יהיו מראש ילדיי. ואני אסתפק בזה.

חדווה אייל:

בנוסף לפונדקאית?

דורון מגד מלט:

מה זה?

חדווה אייל:

בנוסף לרחמה של הפונדקאית? כלומר, שיכירו בעובדה שהיא נולדה לפונדקאית ונולד

כילד?

---

⁶⁷ למעט אסף רוזנהיים ועידו וולקן שדיברו ב-23/2/16 על אחריותם של ההורים המזמינים לשמירת זכויותיה של הפונדקאית. עם זאת, יש לציין שברקע לדיונים התקיימה פעילות להבטחת זכויות הפונדקאית הזרה שלא קיבלה ביטוי בקורפוס המחקר. כך, למשל, התחיל את פעילותו בתקופה בה התנהלו הדיונים פרויקט "פונדקאות אחראיות" <http://www.r-surrogacy.org>; הקוד האתי שהזכיר אסף רוזנהיים בדיון מ-23/2/16 הינו מסמך של עמותת men having babies, שאף הוגש לוועדה: <https://main.knesset.gov.il/Activity/committees/GovInfo/Documents/tp230216.pdf>

דורון מגד ממת :

היא נולדה לפונדקאית, אבל הפונדקאית אינה - - -

חדווה אייל :

הרחם שלך זה לא יכול להיות.

דורון מגד ממת :

נכון. נולדו לפונדקאית, אבל הפונדקאית, בהסכמתה, וגם בחוק, בחלק מהמקומות, אינה האם של הילדים האלה. היא אירחה אותם ברחמה, וכבודה, את יודעת, במקומו מונח.

(22-23 : 20/6/16)

נראה אפוא, כי בכל הנוגע לפונדקאית הזרה, ניתן להבחין בתופעה אותה כינתה דונה דיקנסון "the Lady Vanishes" (Donna Dickenson 2007, cited in Nahman 2016) : הריחוק הגיאופוליטי בין הצדדים השונים להליך והיעדר החקיקה הבינלאומית, מעודדים ניתוק רגשי ומאפשרים ניכור, חיפצון ואיון של האישה שילדה את הילד.

ביסודו של דבר- מזוהר בפרקטיקה גופנית

פונדקאות מלאה היא פרקטיקה הכוללת מניפולציות על גופם של אנשים, ביניהן, לכל הפחות, מתן זרע, שאיבת ביציות, השתלת עוברים, ובתסריט האופטימי - היריון ולידה. לפיכך, מעניין לעקוב אחרי אזכורים של נושאים גופניים במהלך הדיונים.

המילה "גוף" חזרה מספר רב של פעמים לאורך הדיונים. בששת הדיונים הראשונים היא נועדה בעיקר להדגיש את האוטונומיה של הפונדקאית לקבל החלטות לגבי גופה במהלך ההיריון ובהקשר של זכויותיה (בפרט בפרוטוקול מ-06/2/96). שימוש נוסף, מטפורי, במילה "גוף" הוא כשם נרדף ל"רשויות" (בפרט בפרוטוקול מ-09/1/96). עם זאת, ההתייחסות הקונקרטית לאברים ולתהליכים גופניים הייתה נדירה בהרבה.

האיבר שאוזכר בשכיחות הגבוהה ביותר (עדיין נמוכה יחסית למילים אחרות) היה "רחם", בהיותו החולייה המקשרת בין בעלת הרחם ה"פגום" (האם הגנטית) ובין בעלת הרחם ה"תקיין" (האם הנושאת). חלק מהאזכורים הם מטפוריים-סינקדוכיים, כאשר הפונדקאית "מצומצמת" לכלל האיבר בו מתפתח ההיריון : "רחם להשכיר" (18/12/95 : 17, 26/12/95 : 26) ; "רכישת שירותי רחם" (23/01/96 : 15). המילה "בשר", עוד ייצוג מוחשי של הקשר בין הורים לצאצא, הופיעה בסך הכול שלוש פעמים, שלושתן בדיון מ-23/1/96. ראוי להתעכב על השימוש במילה זו למרות – ואולי דווקא בגלל – נדירותה. בפעם הראשונה השתמש ח"כ ד"ר יורם לס במילה "בשר", בהשאלה מהשימוש

המקראי (בראשית ב' כ"ג) כדי להדגיש את עוצמתו של הקשר הגנטי בין התינוק ובין האם הגנטית, ובאמצעות כך – לערער על האספקטים המסחריים-המפלים של הפרקטיקה: "אם מדינת ישראל מחוקקת בחוקיה אפשרות לאישה להגיע לילד משלה, עצם מעצמה, דם מדמה ובשר מבשרה, למה שהאפשרות הזאת תינתן רק לנשים שהפרוטה נמצאת בכיסים?" (כך במקור. 23/01/96 : 3). לעומתו, הרב ד"ר מרדכי הלפרין, בחר בצירוף "ליטרת בשר" בכדי להדגיש את עוצמת הקשר הפיזי בין התינוק ובין האם הנושאת ואת הבעייתיות בצפייה שאישה תיפרד מפרי ביטנה תמורת תשלום. הלפרין שואל ביטוי שמקורו מחזה "הסוחר מוונציה", בכדי לתאר הסכם בו נדרש בעל חוב לקרוע בבשרו כדי לעמוד בתנאים⁶⁸:

ברור שאישה שמתחשק לה לחזור לא צריכה לחזור, ועל כך אין ויכוח. הבעיה המרכזית היא בעיה אנושית, לא שמתחשק לה לחזור, אלא שהקשר שנוצר בתהליך הלידה היה בלתי צפוי. היא עכשיו מאוהבת בתינוק והיא מרגישה כאילו זאת ליטרת הבשר שלה. כאן אנחנו צריכים לחזור למאה ה-16, פעם סופר אנגלי שטען שהיהודים הם עם כל כך הגיוני ואם החוזה מחייב, צריך לקחת את ליטרת הבשר (23/01/96 : 29)

גם המילה "שיליה", כמייצגת נוספת של האספקט המוחשי והגופני של ההיריון והלידה, חזרה בדיון זה שלוש פעמים. נציגות ארגוני הנשים והח"כיות התומכות בעמדותיהן הציגו את יציאת השיליה כאקט הסיום של ההיריון, ובהקצנה – כאקט האיון של זכותה האימהית של הפונדקאית: "ברגע שיצאה השיליה - היא לא קיימת" (בנזימן. 23/01/96 : 12); "לא ייתכן שברגע שהשלייה יוצאת אסור לה אפילו לראות את פניו של הילד" (גוז'נסקי. 23/01/96 : 15). יורם לס, כאמור (ראה לעיל בדיון על [גנטיקה](#)) הדגיש את השיליה כסמל לקשר ההריוני (הפרימיטיבי-אי רציונלי) הנחות יחסית לקשר הגנטי (המדעי-רציונלי).

למעט הדוגמאות החריגות לעיל, אזכורים לפיזיות של התהליכים אירעו בדרך כלל ברמת המיקרו ("ביציות", "חומר גנטי", "ביוץ" וכיו"ב), באופן שהעצים את הפן המדעי-טכני וטשטש את הגורם האנושי (טקטיקה מקובלת בז'רגון מרפאות פוריות, ע"פ Mentor 1998). מגמה זו הלכה ותעצמה עם הזמן, כפי שנראה להלן.

---

⁶⁸ במחזה מתחייב אנטוניו, חסר האמצעים, להשיב לשיילוק, הסוחר העשיר, ליטרת בשר מבשרו כתמורה להלוואה הכספית שקיבל ממנו בכדי לעזור לחברו הטוב.

הסטת הדיון מההיבטים הגופניים של הפרקטיקה: לאורך השנים, עבר מרכז הכובד של הדיונים מזוגות בהם יש לאישה בעיה רפואית, לזוגות ויחידים שאין להם בעיה רפואית, מה שהסיט את הדיונים מן ההיבטים הגופניים של הבאת ילדים לעולם. בהתאמה, נעדרו מארבעת הפרוטוקולים שעסקו בפונדקאות לחד מיניים⁶⁹ כמעט לחלוטין מילים כמו "גוף", "היריון", או "רחם". גם המילה הנפוצה "לידה" הופיעה בעיקר בהקשרה הבירוקרטי (למשל, "תעודת לידה") או כנקודה על ציר הזמן (תחילת ההמתנה לתוצאות הבדיקה הגנטית) ולא כאירוע של התחלת חיים. הבסיס ליחסי ההורות עבר מהאקט הפיזי של היריון ולידה, לאקט המעבדתי של הוכחת קשר גנטי.

אף כי נדמה שהפונדקאות כבר איבדה את הדימוי הקיצוני והפכה לחלק מ"ארגז הכלים" של רפואת הפריון בישראל ובעולם, הרי שקריאה מדוקדקת של הפרוטוקולים שקדמו להצבעה על התיקון השני בחוק (2017-2018) מעלה שהאמביוולנטיות בנוגע לאספקטים הגופניים של הפרקטיקה עדיין קיימת. כך, לדוגמא, המילה "גוף" אינה מאוד נפוצה בפרוטוקולים אלה, אולם כאשר היא נאמרת, היא נאמרת בדרך כלל על ידי נשים ובמשפטי שלילה, מה שמייצר "שיפוטיות מוכחשת" (כלומר, אמירה ושלילתה הבו זמנית באופן המותיר את האפשרות לקיומה). להלן מספר היגדים, שאם ננטרל מהם את מילות השלילה, נישאר עם תפיסת הפונדקאיות כנשים המוכרות/ תורמות/פוגעות בגופן תמורת כסף; עם תפיסת הפונדקאות כפרקטיקה מנצלת; ועם תפיסה של גוף האישה ואיבריו כטובין בחוזים מסחריים (כל ההדגשות הן שלי. א.ה.):

"אני לא רוצה לומר למכור את גופן בשביל כסף" (אלדר גבע 12/12/17 : 9); "לא יכול להיות מצב שאישה תבוא ותתרום את הגוף שלה... היא בעצם מקריבה את החיים שלה לסיפור הזה" (שלום פז 12/12/17 : 20); "צמצום פגיעה באישה ובגופה לצורכי פוריות" (אייל 29/05/18 : 28) (קבוצת המומחיות)

"אנחנו מדברים פה, ואני מאוד נוהרת בדבריי, על לא ניצול גופה של אישה" (היבנר הראל 22/01/18 : 10); "אני לא משתמשת במונחים של ניצול של גוף האישה ושל סחר" (מצלאוי 30/04/18 : 11) (קבוצת הבירוקרטיות).

"(ש)זה לא כמו לקנות דירה וזה לא חוזה וזה גופה של אישה" (בירן 22/01/18 : 27); "לא לראות בפונדקאות, לא שירות, לא כמו קניית דירה, זה קורה בגופה של אישה, יש פה סכנות ובריאות האישה לפני הכול, מצד שני, זה גם לא כמו לתרום כליה ולא כמו לקצור איברים" (בירן 15/07/18 :

---

⁶⁹ ראו ה.ש. 51.

3; "אם מדינת ישראל הייתה באה ואומרת: אני נגד פונדקאות, פונדקאות פוגעת בגוף האישה" (גרמן, 30/04/18 : 13) (קבוצת חברות הכנסת).

כל האמירות הללו באות להכחיש את האפשרות לראות את חוזי הפונדקאות כחוזים מסחריים, אך אגב כך ממקדות את המבט דווקא בקשר בין גוף וכסף. נראה שהמילה "גוף" מקשה על הדה-קונסטרוקציה של התהליך כולו. היא כוללת, מצד אחד, את האדם השלם, האישה, שבדיוני תקופה זו יושבת, בגופה, בחדר הדיונים עם הדוברים האחרים; ומצד שני את אברי הרבייה שלה, המאפשרים יצירת "מרחב שלישי" (ראה תימן 2001, 2009) בו מתקיים הריון שאינו שייך לה. ניכר שהמילה "רחם", הנפוצה הרבה יותר בדיונים (לדרגור, 12/12/17 : 23; שלום פז 12/12/17 : 20; מצלאוי, 30/04/18 : 9 ועוד), היא פחות טעונה: "רחם", בניגוד לגוף השלם, קל יותר להמשהו מעשי, כלי, אמצעי, או במילותיה של חדווה אייל, "אין יותר נשים? יש רחם וביצית. אין נשים?" (9 : 12/12/17)

סיכום ביניים

בפרק זה ראינו כי קיים יחס שונה להורים המיועדים ולפונדקאית בכל מה שקשור להיבט המסחרי של הפרקטיקה. כך, מאפשרים האספקטים המסחריים של הפרקטיקה יצירת מנגנון לכינון הורות המיועדת לבעלי אמצעים בלבד, ובמקביל, מחזקים את הנטייה לשפוט לחומרה פונדקאיות, כנשים המוכנות להרות וללדת תמורת כסף. סתירות אלה חושפות את הקושי של דוברים רבים, מכל קבוצות השחקנים, לקבל ברמה הרגשית את מה שהם רואים כראוי ונכון ברמה הרציונלית. הממצאים מצביעים על כך שהאספקטים הגופניים של הפרקטיקה הם אלה שמעוררים תגובות אמביוולנטיות וקיצוניות במיוחד, הנעות מהמעטה וזלזול בערכו של הפן הגופני, דרך הפלגה בביטוי הערצה והתפעלות ועד הכחשה של הדיסוננס. בהתאם הולכים האספקטים הגופניים ונדחקים לשולי הדיונים עם השנים.

הפונדקאית זוכה לסוג של "חיבוק דוב" בשיח מוסדות המדינה. מצד אחד, שואפים נציגי המנגנונים הבריורקטיים להגן עליה מפני שימוש אינסטרומנטלי בגופה. מצד שני, הגנה זו נאכפת עליה גם בניגוד לרצונה, תוך המעטה בערך שיקול דעתה, מה שמציג אותה כאישה מוחלשת הזקוקה לחסות. שינויים בפרופיל הפונדקאיות הישראליות לאורך השנים לא באו לכלל ביטוי בשינוי ההתייחסות אליהן בדיונים. מדברי פונדקאיות לשעבר שהשתתפו בדיונים ניכר ש"חיבוק" זה מורגש, במיוחד בכל הנוגע לייצוגן התקשורתי ולדימוי שלהן, גם מחוץ לדיוני השיח המדינתי.

ה. סיכום ודיון

המחקר בוחן את שיח מוסדות המדינה אודות פונדקאות דרך החיבור בין שני שדות תאורטיים: הראשון עוסק בתפקיד שממלאת הבירוקרטיה בממשק בין המדינה, הגוף והרגש, בעקבות כתביהם של וובר וממשיכיו; השני עוסק באופן בו פועלת המדינה, באמצעות נבחריה ופקידיה, בעיצוב מציאויות ופרקטיקות גופניות וחברתיות הקשורות להולדה, הורות ומשפחה, בעקבות התייחסויותיו של פוקו לביו כוח וביו פוליטיקה.

כיוון שקורפוס המחקר מתעד עשרים ושלוש שנות דיונים, בנויה העבודה במתכונת של "שתי וערב", כאשר ה-"שתי", הציר הסינכרוני, הוא שלושת נושאי העל המרכזיים הנובעים משאלות המחקר וה-"ערב", הציר הדיאכרוני, משקף תמורות והתפתחויות על ציר הזמן. לפיכך, יוקדש חלקו הראשון של הדיון לתובנות העולות מממצאי המחקר בהתייחס לשאלות ששאלתי בראשית הדרך; חלקו השני של פרק זה יסכם את המגמות העקביות הניתנות לאיתור – מעבר לנושאים - לאורך השנים, לבסוף אדון בקצרה במגבלות המחקר ובהשלכותיו על מחקרים עתידיים.

1. סיכום

הנחת המוצא שלי בעבודה זו הייתה כי השיח המדינתי אודות פונדקאות עוסק, למעשה, בניסיון לקבוע למי מותר להביא ילדים לעולם ובאילו תנאים ולהגדיר את תפקיד המדינה בקביעות האלה. ממצאי המחקר מאורגנים סביב שלושה נושאים: **הראשון - תפקידה של המדינה, השני, תפיסת המשפחה וההורות. ואילו בפרק השלישי עמדתי על מקומם של הפונדקאית ושל האספקטים המסחריים של הפרקטיקה כאמצעים לכינון משפחה והורות.**

בפרק הראשון של העבודה התחקיתי אחר האופנים בהם מתייחסים שחקנים שונים בשיח את **תפקידה העקרוני והמעשי של המדינה** בהגדרת עקרונות היסוד של הפונדקאות ובעיצוב הפרקטיקה לאורך השנים, במצב בו קיימות גם הטכנולוגיה וגם הדרישה למימושה. הראיתי כי נציגי המדינה, שר הבריאות, מחוקקים ובירוקרטים, נטו, בעיקר בראשית הדרך, להציג את מיסוד הפרקטיקה כצעד של עזרה ומניעת סבל, תוך הצנעת העובדה שאילו לא חוקק החוק הייתה הפונדקאות **מותרת**. מצג זה העמיד את נציגי המדינה בעמדה של כוח בניהול המשא והמתן מול בעלי העניין ומול נציגות ארגוני הנשים, משא ומתן בו נוסח תפקיד המדינה שוב ושוב ע"י נציגיה: לפקח, להסדיר, למנוע אנרכיה. תפקיד זה אינו בגדר מס שפתיים בלבד: החוק קבע תנאים המבססים את מעורבותה הפרטנית של המדינה בכל מקרה ומקרה, מבחירת המשתתפים ועד רישום הילד במשרד הפנים.

ההצדקה לשליטתה של המדינה בתהליך נשענת על מסגורו בתוך הקשר רפואי (סנה. 26/12/95 : 26), מה שמודגם קודם כל בכך שכל הועדות הציבוריות שנדרשו לנושא מונו ע"י משרד הבריאות, בכך שביצוע ההליך בארץ חוקי אך ורק במחלקות שהורשו לכך בבתי חולים ("חוק הסכמים לנשיאת עוברים" א"1⁷⁰) ובכך שוועדת האישורים היא וועדה של משרד הבריאות.

בעוד שבראשית הדרך עדיין התנהלו דיונים על ההצדקה לריכוז השליטה בפונדקאות בידי המדינה, הרי שמאז המהמורות שליוו את ההליכים הראשונים, ניכר כי כל המשתתפים שואפים להשאיר את השליטה במנגנוני ההורות תחת פיקוח ובקרה של המדינה ומוסדותיה. הדיונים הפכו במהירות מדיונים על הלגיטימציה של הפרקטיקה לדיונים על הרגולציה שלה, והספקות שנשמעו בשנות התשעים בדבר זכותה של המדינה להתערב בהסדרת הפרקטיקה, הוחלפו במהירות בקריאות ליתר מעורבות ופיקוח של המדינה בהליכים עצמם ולהתאמה מהירה יותר של ההסדרים החוקיים הקיימים לשינויים בהלכי הרוח ובצרכים של האוכלוסייה. האספקטים הגופניים והמסחריים של הפרקטיקה טובענו עד כדי הפסקה כמעט מוחלטת של הדיון באתיקה והמוסריות שלה והחלפתו בתביעות לשינוי הגדרת התא המשפחתי הנורמטיבי בלי לוותר על המבנה ההגמוני שלו (זוג הורים וילדים. לא ברור לפי שעה עד כמה מעשית ההרחבה הפורמלית לאימהות יחידניות⁷¹).

למדינת ישראל יש את המוטיבציה ואת הכוח החוקי ליצור ולאייץ הורות באופנים משפטיים ורפואיים, לרבות באמצעות כינון מנגנונים בירוקרטים המבטיחים שליטה ובקרה. אחת התובנות החריפות ביותר לנושא היחסים בין המדינה ובין הפרט בעניין, הועלתה בישיבה הרביעית של וועדת אינסלר. בישיבה זו דיבר פרופ' פנחס שיפמן על "איון" מעמדה של האם הנושאת בכוח ההסדרה החקיקתית הייחודית לישראל:

בהסדר חוקי אנחנו נותנים אפשרות על ידי הסכם לא רק לרכוש הורות, אלא גם להשמיד את ההורות של אנשים אחרים וזה דבר שלא שמים לב אליו. וזהו ההבדל הגדול בין חופש בין החירות לבין הכח, לבין משטר של פרייבט אורדרינג לבין משטר של רגולציה. וכיוון שנותנים כח להשמיד או לאייץ הורות של אנשים אחרים, מכאן גם נובעת באופן עקרוני זכותה של החברה לקבוע את הגבולות שהיא מוכנה להציב בענין הזה (פרופ' פנחס שיפמן):

(18)

---

⁷⁰ פורסם ס"ח תשנ"ו מס' 1577 מיום 17.3.1996 עמ' 176 (ה"ח תשנ"ו מס' 2456 עמ' 260).
⁷¹ לא באמת ברור כמה נשים יחידניות יוכלו לממש את זכותן לפונדקאות ע"פ התיקון לחוק, בגלל המגבלה המחייבת שימוש בביציות שלהן. ראו דבריו של דורון ממת מגד בדיון מיום 12/12/2017 (עמ' 19).

כלומר, בישראל (בניגוד למדינות בהן הפונדקאות המסחרית היא עניין פרטי של התקשרות צרכנית בין שני צדדים, או במדינות אוסרות כליל פונדקאות או מאפשרות פונדקאות אלטרואיסטית בלבד), החוק מסדיר ומאפשר את רכישת ההורות ע"י ההורים המזמינים מצד אחד, ואת השמדת ההורות של הפונדקאית מצד שני תחת בקרה מדינית צמודה. שיפמן מבחין בין "כוח" לבין "חירות", ולהבנתי, טוען כי בקיומה של רגולציה כזו, נותנת החברה למוסדות המדינה את הכוח לקבוע את גבולות הפרקטיקה, באופן שלא בהכרח מתיישב עם חירויות הפרט.

בפרק השני בחנתי את תפיסות המשפחה וההורות התוחמות את השיח. מצאתי כי כבר מראשיתו, חוק הפונדקאות בישראל לא אמור היה להיות חוק שוויוני. המדינה בחרה לייעד את החוק לזוגות הטרוסקסואלים מבוססים בהם בעיית הפריון היא של האישה, ובכך הדירה, בראש ובראשונה, את מי שידו אינו משגת לשלם עבור ההליך⁷², ומעבר לזה גם רווקים ורווקות, זוגות חד מיניים, וגברים עקרים שבת זוגם אינה יכולה לשאת הריון.

הראיתי שביסוד החוק עמדה ההנחה ש"משפחה" מוגדרת ע"י **זוג של גבר ואישה**, ושתפקיד המדינה הוא לסייע למשפחות במימוש המשכיות גנטית, כאשר **עקרות נשית** מונעת העמדת צאצאים באופן עצמאי. עם השנים ושינוי הנורמות, לרבות התחזקות שיח הזכויות הליברלי והתפיסה שהאדם חופשי לעצב בעצמו את חייו האישיים בתמיכת המדינה, הלך וצמח שיח שפירק את ההיגיון הברוקרטי והאידיאולוגי שעמד בבסיס הנחת מוצא זו.

בבסיס האבחנה בין תאים משפחתיים מסורתיים והטרונורמטיביים ל"משפחות חדשות", עומד התנאי המינימלי ההכרחי להגדרת משפחה. בעוד שהחוק המקורי הניח, כאמור, שתנאי זה הוא גבר ואישה, הרי שהחל מהעשור השני לקיום החוק עלה בבירור כי מה שהופך יחיד או זוג ל"משפחה" הוא הורות. אפילו הרצון בילד, הכוונה או הכמיהה לילד – הם המייצרים הורות (Nahman 2008), כך שמטרת הפונדקאות הפכה למעשה יצירת משפחות. בהתאם, עם החלת מושג ה"משפחה" על תאים נוספים, נעשה קשה יותר לנציגי המדינה להצדיק את תנאי הסף הנוגע לעקרות נשית (שהרי חלק מהתאים המשפחתיים אינם כוללים אישה).

הילד עצמו מוצג, בהתאם, כאובייקט, כסמל. בתקופה הראשונה נתפס הילד כ"תוצר", כמשהו שהוא רצוי וראוי רק אם הוא בריא ומושלם, ולהיפך. הדברים עולים בבירור מריבוי ההתייחסויות

---

⁷² עלות פונדקאות בישראל, כולל הוצאות נילוות, מוערכת בשנת 2018 בכ-250,000-220,000 ₪ (ע"פ הבלוג "פונדקאית מבחירה" <https://www.haaretz.co.il/family/orithorowitzbaram/BLOG-1.6912535> וע"פ המסמך "תהליך הפונדקאות בישראל ובחול" ומרכיבי עלותו בישראל במימון המדינה" במרכז המידע של הכנסת <https://main.knesset.gov.il/Activity/Info/mmm/pages/document.aspx?docid=cas-65808-j4c9y6>. נידלו (13/1/2020).

לדיכטומיה עובר/ולד/ילד "פגום" לעומת "בריא". הילד הנולד בפונדקאות מוצג כמישהו שנמצא מראש במצב בעייתי, פגיע ומבולבל. הסיבה למוחלשותו המובנית של הילד הייתה הולדתו לסיטואציה שמפרקת את מושג האִמָּהות ומאיימת לפרוץ את גבולות המשפחה המסורתית-שמרנית, אם כי בפועל אינה פורצת אותה בגלל ההגבלות על מצבם האישי של ההורים המזמינים. סיבה נוספת לַפְּגִיעוּת שיוחסה לילד הייתה העובדה שנולד לאישה שהמירה אותו בכסף (שנקר. 26/12/95 : 16 ; שמיר. 26/12/95 : 23).

החל מהעשור השני לקיום הפרקטיקה, מסתמן כי חוק הפונדקאות מסייע לשמירת הגבולות ההטרונורמטיביים תחת בקרה ופיקוח של המדינה ויוצר היררכיה של משפחות רצויות : בראש ההיררכיה נמצא זוג הורים הטרוסקסואלים המביאים ילדים לעולם ללא מעורבות של צדדים שלישיים. במקום הבא בוחרת המדינה לעודד את הדגם הקרוב ביותר למודל זה : זוג הורים הטרוסקסואלים, המביאים ילד גנטי בעזרת אישה שנייה. לאחר מכן בהיררכיה - זוג הורים הטרוסקסואלים, המביאים ילד הקשור גנטית לאב בלבד בעזרת אישה שנייה (הנושאת את ההיריון) ואישה שלישית (המספקת את הביצית, שאינה עומדת כלל לדיון). עד כאן - התאים המשפחתיים הנופלים במסגרת החוק במתכונתו המקורית, כולם מבוססים על זוגיות הטרונורמטיבית. במקום הבא בהיררכיה, קרוב לתחתית סדר העדיפויות, אם גנטית יחידנית בעלת בעיה רפואית, המביאה ילד לעולם בעזרת אישה שנייה ותרומת זרע. בתחתית הסולם – גברים יחידנים או בזוגיות חד מינית. הדרת גברים בודדים וזוגות גברים מן הפרקטיקה נמשכת גם לאחר התיקון השני לחוק, ונראה שהיא נובעת מתפיסות מגדריות המעדיפות אימהות על אבהות, גם במנותק מההתניות הדתיות, ורואות הבאת ילדים לעולם עניין של נשים ולא של גברים (שיפמן 2005, טריגר 2018).

הדרת הגברים מן הפרקטיקה היא סימבולית ולא קונקרטיבית. באופן פרדוקסלי, לא רק שהמדינה אינה מונעת ממי שנמצא בתחתית ההיררכיה ומודר מהחוק לבצע פונדקאות בחו"ל ולאזרח את ילדיו בישראל, היא אף מקצה לכך משאבים ומנגנונים ייעודיים, כפי שמציינת החוקרת עדי מורנו (Moreno 2016). פרדוקס-לכאורה זה עולה בקנה אחד עם מסקנותיה של דפנה ברק ארז (Barak-Erez 2014), שניתחה את המכנה המשותף בין חוקים שונים המסדירים את מדיניות הפיריון בישראל (חוק ההפלות, חוק הפונדקאות וחוק תרומת ביציות) ומצאה כי לחוקים אלה יש ממד הצהרתי וציבורי המצביע על תמיכת המדינה בפרקטיקות מסוימות ואי תמיכה באחרות, בעת שבמישור המעשי הם מאפשרים לפרט לקבל החלטות הנוגעות לחייו האישיים ולבצע אותן.

רצונם של זוגות חד מיניים ושל יחידנים להביא ילדים לעולם נתפס ע"י שחקנים רבים כמגמה המבססת הדדיות : המדינה תסייע לאזרחים אלה לנהל מה שנתפס כחיים נורמטיביים ישראלים

ולתקבל ע"י קבוצת הרוב, ובתמורה, הם יקבלו על עצמם את הערכים ואת אורחות החיים ההגמוניים. זאת, כמובן, בתנאי שהם שייכים לפלח האוכלוסייה אותו בוחרת המדינה לקבל לקבוצת הרוב. נראה שהמדינה מאפשרת פונדקאות, אם בתמיכה של ממש או בעצימת עין, למשפחות המזוהות עם ההגמוניה, והמחזקות את גבולותיה של הקהילה ה"נורמלית", הבריא והנורמטיבית. הומוסקסואלים משכילים, בעלי אמצעים ומקצועות חופשיים - יכולים להשתייך במידה רבה לקהילה זו (כפי שעולה גם מהמספר העולה של חברי כנסת מהקהילה הגאה). לעומת זאת, מי שנמצאים מחוץ לגבולות הנורמטיביים ("מצורעים", עניים, משוגעים ופושעים" במילותיו של יהודה שנהב, 1995: 40), כמו למשל טרנסג'נדרים⁷³, בעלי מוגבלויות (ראו מקרה אורה מור יוסף), או מי שלא הצליחו לעמוד בתנאי העמום של "התאמה לתהליך" (ראו היבנר הראל. 11/26/1995: 11), אינם זוכים לאפשרות זו. האופן בו הדגישו הגברים ההומוסקסואלים שהשתתפו בדיונים את ה"נורמליות" הישראלית-יהודית שלהם, מצביע על הפנמה של הכללים הממיינים, ממאפייני הליבה של הביורוקרטיה, ועל פיקוח ומשטור עצמי שנועדו "ליישר קו" עם הנורמות הקיימות. המצאת המסמכים וההופעה בפני וועדת האישורים (בפונדקאות בישראל), או בפני משרד הפנים וביה"ד לענייני משפחה (לצורך רישום כהורה או קבלת צו הורות פסיקתי בפונדקאות חו"ל) משמשות כמין "לידה" ריטואלית-ביורוקרטית, הממירה את התהליך הגופני והופכת "אנשים" או "אזרחים" ל"הורים" (ראה גם קלעי 2014).

הפרק השלישי עסק בהיבטים המסחריים והגופניים של הפונדקאות, לרבות היחס לפונדקאיות עצמן. העובדה כי החוק מאפשר פונדקאות בישראל רק באמצעות הסכם מסחרי עם מי שאינה קרובת משפחה, מאפשרת למדינה, באמצעות הוועדה לאישור הסכמים, לעשות "הפרד ומשול", ולהציב עצמה בתווך בין שני צדדים הנתפסים כנוקדים להגנה. עוד לפני קבלת החוק, מוצבה הפונדקאית בשיח הישראלי כאם חד הורית ענייה ובודדה, אשר אינה מקבלת תמיכה מסביבתה וזקוקה להגנת המדינה. חולשתה הקיצונית, בנוסף להעדר יכולות פרט לפוריותה ("מובטלת באופקים משכירה את רחמה" 23/01/96: 16), הם אלה המביאים אותה לנקוט בצעד הקיצוני של מכירת פרי ביטנה. העובדה שהיא עומדת בתנאי ההסכם ואינה מבקשת לשמור את הילוד לעצמה, נזקפת לחובתה ומסייעת בתיוגה כ"אחרת", הנמצאת בעמדה נחותה יחסית להורים המזמינים ולמשתתפים האחרים, שכולם בסטטוס סוציאקונומי גבוה משלה. משסומנה ככזאת – גם כאשר

---

⁷³ ככל שעולה מן העיתונות, נשים טרנסג'נדריות, בין אם הן יחידניות ובין אם במערכת זוגית, אינן יכולות לקבל אישור לפונדקאות בישראל. ראו <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-;https://news.walla.co.il/item/29348025755425.00.html>

הנתונים מצביעים על שינוי קיצוני בפרופיל הפונדקאיות!⁷⁴ - קטן ה"סיכון" לצמיחת תאים משפחתיים אלטרנטיביים ולסטייה מהמודל ההגמוני. קל יותר לשמור על גבולות הקבוצה הנורמטיבית, המשפחתית והמבוססת.

בחרתי במילה "המבוססת", כי הוויכוח על הרחבת ציבור הזכאים לפונדקאות בארץ הוא במידה רבה גם ויכוח על מחיר. פונדקאות היא הליך יקר (מירה היבנר הראל, 20/5/13 : 12). אחד הרציונלים להמלצות ועדת מור יוסף לא לפתוח את הפונדקאות בישראל למשפחות חד מיניות, היה שכל ערעור של האיזון השברירי בין ביקוש גבוה והיצע נמוך, יגרום להאמרה נוספת של המחירים (ראו דו"ח הוועדה : 61). כתוצאה, קיים מצד אחד ציבור גדול המודר מן הפרקטיקה המקומית, מצד שני, אין איסור על פונדקאות בינלאומית והמדינה אף מקצה מנגנונים ומשאבים ייעודיים להסדרת מעמדם של התינוקות הנולדים בחו"ל. ישראלים רבים, בין אם מחוסר ברירה או מתוך בחירה (Birenbaum-Carmeli and Montebruno, 2019) אכן משלמים את המחירים הגבוהים אף יותר של פונדקאות בינלאומית⁷⁵. מצב דברים זה משתקף היטב בדיונים בקורפוס המחקר. מ-2013 ואילך עברה ההתמקדות באספקטים המסחריים של הפונדקאות מן המישור המוסרי-ערכי (הממוקד בפונדקאית) למישור הצרכני (הממוקד במזמינים), כאשר העלויות הגבוהות של הפרקטיקה בחו"ל מוצגות כאלמנט מרכזי ומשמעותי בקיפוחם של חד מיניים לעומת הטרוסקסואלים.

לכל אורך הדרך היו מרבית נציגים המקצועיים של המדינה, קרי, הבירוקרטים, עקביים בהתעלמותם מן הצד המסחרי של הפרקטיקה (אם המדינה אינה מתערבת ואינה צד בעניין, הרי שאינו קיים). בהימנעות זו מחזקת המדינה את מעמדן של סוכנויות התיווך המסחריות, שנכנסו לווקום שהשאירו מוסדות המדינה. נציגותיהן של סוכנויות אלה מילאו בדיונים תפקיד של ספק נציגות ציבור ספק מומחיות (אף שאינן נתונות לפיקוח כלשהו מטעם המדינה), תוך הצנעת האספקטים המסחריים של מעורבותן בהליכים בארץ ובחו"ל. בנוסף לתפקידן כמתווכות בין ההורים המיועדים לאם הנושאת, משמשות סוכנויות אלה בהליכים המתבצעים בישראל כמלוות בלתי רשמיות של הפונדקאיות לאחר הלידה ("ישנם מרכזים שהו תפקידם" הבהירה היבנר הראל, 30/11/2005 : 18) וגם כ"אנשי השטח" המסייעים לוועדת האישורים באיסוף מידע ומשוב מהפרקטיקה⁷⁶. שיתוף הפעולה בין גופים מטעם משרד הבריאות ובין חברות מסחריות הפועלות

---

⁷⁴ ראו ה.ש. 11 וה.ש. 41
⁷⁵ ראו מספר תינוקות שנולדו בפונדקאות בארץ ובחו"ל במסמך "תהליך הפונדקאות בישראל ובחו"ל ומרכיבי עלות בישראל במימון המדינה" במרכז המידע של הכנסת
<https://main.knesset.gov.il/Activity/Info/mmm/pages/document.aspx?docid=cas-65808-j4c9y6>
⁷⁶ ראו ה.ש. 37

למטרת רווח, מדגים שוב כי החוק אינו רק דוגמא לאופן בו שואפת המדינה לשמר את התא המשפחתי המסורתי והנורמטיבי, אלא גם תוצר מובהק של מערכת קפיטליסטית.

2. תמורות על ציר זמן

מאפייני השיח

ריבוי המשפטנים מכל קבוצות השחקנים בששת הדיונים הראשונים בקורפוס המחקר הניב שיח משפטי-רפואי הגמוני, אשר יצר רושם של שיתוף עמדות ורטוריקה בין ח"כים, מומחים ובירוקרטים והדיר קולות מתנגדים מכל קבוצות השחקנים. לרושם זה תרמה העובדה שחלק מהמו"מ בין קבוצות השחקנים השונות התנהל ללא רישום פרוטוקולים ומחוץ לשיבות. ממיון גס של בחירת המילים בדיונים מוקדמים אלה, עולה כי דוברים שונים מכל קבוצות השחקנים העדיפו לא לקרוא לילד בשמו. המילים "תהליך", "הליך", "פרוצדורה", חזרו עשרות פעמים כאשר הכוונה הייתה לנשיאת היריון ע"פ חוזה מסחרי. השר אפרים סנה קרא לה "מה שהטכנולוגיה הרפואית מציעה", "קומבינציה" ו"סידור", מזוז כינה אותה "התופעה הזאת" שנקר "הבעיה הכאובה למיעוט של נשים שיש להן בעיה ושצריכות את השיטה הזאת". ייתכן שהמקור לבחירת המילים הללו היה הסרבול שבמינוח "נשיאת עוברים" (יש על כך דיון קצר בפרוטוקול מ-26/12/96: 4). ייתכן גם שהיה מדובר באי נוחות שהייתה בתקופה זו מובנית בעניין כולו.

עם התבססות הפרקטיקה והמעבר מ"חוק של מקרי קצה" ל"שיח זכויות יחידני" (ליפקין וסממה 2013), הוזמנו בעלי עניין רבים יותר להשתתף בדיונים והמיקוד עבר מהתמונה הכללית אל החוויה הסובייקטיבית. במקרה או שלא במקרה, תהליך זה אירע במקביל לעלייה בכמות הדיונים המשודרים בערוץ הכנסת או באתר הכנסת⁷⁷. הדיון מחודש מאי 2012 הוא הראשון בקורפוס המחקר ששודר ושגרסה מוקלטת שלו מתועדת באתר. מדיון זה ואילך, אפשר להניח שכל אחד מהדוברים פונה לא רק לאנשים שיושבים אתו בחדר בעת הדיון, אלא גם לקהל חיצוני, בהווה ובעתיד, מה שמכניס אספקט של פרפורמנס (performance)⁷⁸ לדברים. אם בשל השידור או מטעמים אחרים, ניתן למצוא בדיונים מ-2012 ואילך טווח קשב מוגבל, המתבטא בלחץ לקצר,

⁷⁷ ערוץ הכנסת התחיל את פעילותו ב-1993 בהיקף חלקי ומצומצם, שהלך והתרחב בהדרגה עם התפתחות הטכנולוגיה והדרישה הציבורית לשקיפות. החל מ-2016 משודרות כל ישיבות הוועדות (אם אינן סודיות) בשידור חי ונשמרות באתר הכנסת. ראו סקירה בדו"ח ועדת פריש לבחינת ההסדרה של שידורי ערוץ הכנסת (2016)

⁷⁸ "אירוע מבוים המתרחש בזמן ובמקום מוגדרים ומיועד לעין המצלמות, למבט ולהשפעה ציבוריים, שמרכיביו המרובים, המתוכננים והמאולתרים .... מכוונים מציאות סיפית יוצאת דופן וחד-פעמית... רשת "גדושה" (גירץ 1990, 40-15) של משמעויות גלויות וסמויות המגולמות בגופים המבצעים פעולות טקסיות והתנהגויות סמליות, שדרכן נגלית לעינינו מערכת שלמה של נורמות חברתיות וערכים תרבותיים" (הררי 2018: 532)

לתמצת ולהתמקד בהצהרות חד צדדיות הפונות לרגש. מגמה זו הולכת ומקצינה לאורך הזמן, ובשבעת הדיונים האחרונים בקורפוס המחקר סגנון הדיבור הוא תוקפני ופוגעני באופן בולט. השיח הברוקרטי-משפטי והרגישות היתרה לכבודן של המדינה ושל הכנסת של שנות התשעים, הוחלפו בסגנון שיח בלתי פורמלי, רגשני וחסר סבלנות, הן מצידם של בעלי עניין והן מצידם של המחקרים. ניתן לומר שהדיונים מתעדים את דעיכת ה"ממלכתיות" של השיח.

מאפיין נוסף שניתן לעקוב אחר דעיכתו בשיח הוא **החמלה**. בעוד שבשנים הראשונות ניכר היה לזהות, מאחורי מאבקי הכוח בין הקבוצות השונות, אמפתיה עמוקה והזדהות עם הסבל והמצוקה הכרוכים בעקרות, הרי שהדיונים מ-2014 ואילך נעדרי כל ביטויים לרגשות כאלה. אולי אפשר להסביר העדר זה בשילוב של הנורמות הכוחניות שהשתלטו על השיח ושל והתפיסה, המובעת והמרומזת ע"י שחקנים רבים מקבוצות שונות, כי שאיפתם של גברים להורות אינה שקולה ל-"מצוקה אמיתית, רפואית, של נשים" (היבנר הראל, 22/01/18 : 10).

בולטים בהיעדרם

בין הנושאים שהשיח אינו עוסק בהם, אמנה שניים שתופסים חלק משמעותי בשיח המחקרי והתקשורתי אך נעדרו כמעט כליל מהדיונים. הראשון בהם הוא **ביקורת פמיניסטית** על פונדקאות מסחרית, שנוכחת באופן בולט במחקר (ראו, בין השאר שלו 1996, ליפקין וסממה 2010, פיסו 2015, אייל 2018), אולם נעלמה כמעט לגמרי מאז קבלת החוק. למעשה, כפי שמראה מעיין סודאי (2018), גם מהדיונים שעסקו בניסוח החוק עצמו נעדר הקול הפמיניסטי הליברלי-תרבותי שעיצב את המלצות ועדת אלוני והדגיש את אלמנט הבחירה, האוטונומיה והעזרה ההדדית. נציגות ארגוני הנשים שלקחו חלק פעיל בעיצוב החוק ורוחו נקטו גישה רדיקלית פרגמטית על פיה פונדקאות מסחרית מנצלת את מצוקתן הקיצונית של נשים מוחלשות, ועושה דה הומניזציה של נשים ושל רחמיהן. כך אירע, שמתוך כוונה להגן על הפונדקאיות ועל זכויותיהן, תרמו ארגוני הנשים דווקא להצגתן כחלשות, פגיעות וזקוקות להגנה. למרות קולותיהן האסרטיביים של מרבית הפונדקאיות שהשתתפו בדיונים המאוחרים יותר, כמו גם הערותיה של החוקרת חדווה אייל, תפיסה זו של הפונדקאיות ממשיכה להיות דומיננטית בדיונים (ובולטת בין השאר בעמדותיהן של רופאות כמו אפרת לוי-להד, עינת שלום פז, וטליה אלדר גבע).

סוגייה נוספת המופיעה בשיח המחקרי אך אינה בולטת בדיונים, היא **האתוס הלאומי-דמוגרפי**, שנראה כאילו נבלע בשיח הזכויות והצדק החברתי (למעט דבריו של אופיר גנוט בדיון ב-20/5/12 : 12). ניתן להסביר מינוריות יחסית זו בחובה לזהות בדת בין האם הנושאת והאם המיועדת,

והאיסור המוסלמי על פונדקאות, אלה הופכים את חוק הפונדקאות לרלוונטי בעיקר ליהודים. שיח הפונדקאות מתנהל ברובו כעניין יהודי פנימי, ולא איתרתי התייחסות כתובה או מדוברת להורים מיועדים בני דתות אחרות.⁷⁹

3. מגבלות המחקר ומחשבות על מחקרים עתידיים

בשל היקפה המוגבל של עבודה זו, כולל קורפוס המחקר אך ורק פרוטוקולים של דיונים בוועדות הכנסת שנדרשו לנושא הפונדקאות. בהיעדר ניתוח של מקורות מידע מקבילים, כמו דיוני מליאת הכנסת, פסקי דין רלוונטיים וכתבות בערוצי המדיה השונים, עלול להיווצר אצל הקוראים רושם שדיונים אלה התנהלו בווקום נטול הקשר. בפרק המבוא של העבודה ובנספח II ("ציר הזמן") ניסיתי לספק רקע תמציתי שיספק לקוראים הקשר כלשהו. עם זאת, ראוי ונכון יהיה לערוך מחקרים נוספים שירחיבו את היריעה גם למקורות המידע הנוספים. מחקרים כאלה יוכלו אולי לסנן את "רעשי הרקע" הנובעים מתהליכים שאינם קשורים לשאלות המחקר (כמו מאבקים קואליציוניים, שהדיהם נשמעים מעת לעת בתוך הדיונים).

מגבלה נוספת, משמעותית לא פחות, היא מחסור בנתוני אמת פומביים על היקפה המלא של הפרקטיקה, בארץ ובח"ל. הנתונים האחרונים שפורסמו על פונדקאות בארץ נכונים לשנת 2017, וכוללים מידע על מספר הבקשות שהוגשו לוועדה, מספר הדחיות (בשנים 2016-2017 בלבד), מספר הלידות ומספר הילודים⁸⁰, מבלי לספק נתונים והנמקות לפערים שבין המספרים. לפיכך, כל המסקנות העולות מן המחקר הן עקרוניות בלבד ונוגעות לאופי השיח, ולא ברור עד כמה ניתן להקיש ממנו על המידה בה השתרשה הפרקטיקה כטכנולוגיית פריון מן השורה או על שינויים שחלו בה. אמנם, כבר במהלך כתיבת עבודה זו חל שיפור ניכר בגישה למאגרי המידע של הכנסת וועדותיה, אולם עדיין נתקלתי בקשיים ממשיים ביצירת קשר עם בירוקרטים מרכזיים המעורבים בפרקטיקה. רצוי היה לערוך מחקר המשך שיתבסס גם על נתוני אמת ממשרד הבריאות, בדומה למחקרה של אתי סממה.

במהלך המחקר, נחשפתי לנתון נוסף שיכול להוות נקודת מוצא למחקרים עתידיים. הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים היא ועדה יחידה, ארצית ומרכזית המאשרת פרטנית כל מקרה ומקרה של

---

⁷⁹ בשיחת רקע (6/1/20) עם ד"ר מדינה ידוב, שהייתה יו"ר ועדת האישורים בעשור הקודם, סיפרה ד"ר ידוב כי בוועדה נדונו גם מספר בקשות של בני דתות אחרות, ושבמקרים אלה איש הדת בוועדה היה, בהתאם, כומר או קאדי (לנוכח האיסור הדתי על פונדקאות באיסלם, פנו לוועדה מוסלמים מעטים, חילוניים בלבד).

⁸⁰ https://www.health.gov.il/DocLib/pon_tofes29.pdf

פונדקאות בארץ. על פי בדיקה שערכתי, בנוסף לה קיימות עוד שתי פרקטיקות גופניות הדורשות אישור פרטני וספציפי של כל מקרה ע"י ועדות ארציות מרכזיות. הראשונה היא "הוועדה הארצית לברירת מין הילוד"⁸¹, השנייה היא "הוועדה להשמה מגדרית"⁸². מעניין יהיה לבדוק את הרקע לכינון כל האחת מן הוועדות הארציות הללו ולנסות להבין מה המשותף דווקא לפרקטיקות הללו, ומדוע הוחלט לייחד להן בקרה כה הדוקה של המדינה.

---

⁸¹ <https://www.gov.il/he/service/national-gender-selection-committee>

⁸² https://www.health.gov.il/Services/Citizen_Services/SexReassignmentSurgery/Pages/default.aspx

ו. ביבליוגרפיה

- אברהם, ח. (2017). הורות, פונדקאות, והמדינה שביניהן. חוקים ט' 171-209
- אייל, ח. (2014). נייר עמדה: סוכנויות להליך פונדקאות בחו"ל – המציאות הישראלית. בתוך אתר משרד המשפטים – תיאום המאבק לסחר בבני אדם. (אוחזר 28/12/2020) <https://www.gov.il/BlobFolder/dynamiccollectorresultitem/traf903/he/The%20Israeli%20reality%20-%20surrogate%20procedure%20agencies%20abroad.pdf>
- אייל, ח. (2018). השאלה המרכזית בדיון על פונדקאות. (אוחזר 28/12/2020) מתוך אתר העוקץ <https://www.haokets.org/2018/07/21>
- אלדר-גבע, ט., סממה, א., לרנר-גבע, ל. (2018). טיפולי הפריה חוץ גופית בישראל: מדיניות המימון הציבורי והשלכותיה: [סקירות]. הרפואה, 11, 731-737.
- אסולין, ק. (2017). סחר בכליות ופונדקאות: השוואה, פנומנולוגיה וחשיבה מטפורית. דברים כתב עת אקדמי מכללת אורנים גיליון 9.
- בירנבוים-כרמלי, ד. (2009). "יותר זול מעולה חדש": על מדיניות הפריון והפוליטיקה של המשפחה הטבעית בישראל. מטעם: כתב עת לספרות ומחשבה רדיקלית. גיליון 18. <http://www.mitaam.co.il/mit18dafna.htm>
- בסן, ש. (2011). שקיפות ואתיקה במשילות מומחים במדיניות פריון. בתוך תכנית כנס המחקרי-אקדמי הרביעי בנושא: שקיפות, אתיקה, אחריות-חברתית ומשילות בארגונים, 29/12/2011. מרכז דוב יזרעאלי לשקיפות ואתיקה בארגונים.
- גולדין, ס. (2008). "טכנולוגיות של אושר: ניהול פריון במדינת רווחה פרו-נטליסטית". בתוך י' יונה וא' קמפ (עורכים), פערי אזרחות: הגירה, פוריות וזהות (206-167). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- גיל, ר. (2011). "ניתוח שיח". בתוך: מרטין ו' באואר וג'ורג' גאסקל (עורכים) מחקר איכותני. שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. עמודים 199-218.
- גרינשטיין, ע. (2010). פונדקאות וקפיטליזם. דף מידע – אישה לאישה. מרכז פמיניסטי חיפה. אפריל-יוני 2010. (אוחזר 28/12/2020) מתוך <http://isha.org.il/wp-content/uploads/2014/02/%D7%90%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%9C-%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%99-2010.pdf>
- זונת, א. (2010). פרו-נטליזם סדוק: נרטיבים של הולדה ואי-הולדה בישראל. סוציולוגיה ישראלית יא (2). 417-439.
- דרור, ת. (2005). מסמך רקע בנושא סיכונים בטיפולי הפריה-סרטן השד וסיכונים אחרים, מרכז המחקר והמידע, אתר הכנסת. (אוחזר 28/12/2020) מתוך https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/f168cce7-8e32-e811-80de-00155d0a0235/2_f168cce7-8e32-e811-80de-00155d0a0235_11_10167.pdf
- הררי, ב. (2018). הכול פרפורמנס. תיאוריה וביקורת 50. 531-551.
- השילוני-דולב, י. (2013) מהפכת הפריון. מודן - משרד הבטחון הוצאה לאור. בן שמן.
- זילבר, ד. (2006). ביורוקרטיה כפוליטיקה. נבו

- זפרן, ר. (2006). "המשפחה בעידן הגנטי - הגדרת הורות בנסיבות של הולדה מלאכותית כמקרה מבחן". *דין ודברים בתשס"ו*. 223-280.
- טריגר, צ. (2016). "על הרגולציה של שירותי הפרייון בישראל" בתוך ישי בלנק, דוד לוי-פאור ורועי קרייטנר (עורכים) *מסדירים רגולציה: משפט ומדיניות* (269-309). אוניברסיטת תל אביב.
- טריגר, צ. (2018). "מותו של זה הוא חינו של זה: הולדה לאחר המוות מזרעו של גבר מת על ידי הוריו והאידיאולוגיה של ההורות הישראלית-יהודית" *תיאוריה וביקורת* 49. 67-88.
- יפת, ק. (2019). *מזרחיות, מגדר ומשפט: על אזרחות אימהית ואימהות מזרחית בדיני ההפל(ל)ה עיוני משפט מא 689*.
- יפת, ק. (2019). *בשם האם: על מהות האי-מהות במשפט הישראלי. משפטים מח 521*.
- לוי, י. (2014). *המחאה שלא הייתה: על מחאת נטל הגיוס. המרחב הציבורי: רבעון לפוליטיקה וחברה*. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למדעי החברה, החוג למדעי המדינה, גיליון 8. 55-76.
- ליפקין, נ. וסממה, א. (2011). *פונדקאות בישראל – תמונת מצב 2010 והצעות לשינוי חקיקה*. אשה לאשה - מרכז פמיניסטי חיפה.
- ליפקין, נ. וסממה, א. (2013). *ממעשה הרואי למוצר מדף: נורמטיביזציה זוחלת של פונדקאות בישראל, משפט וממשל, ט"ו*. 334 - 271.
- ליפשיץ-אורון, ר., ינאי, נ. (2003). "צו פיוס" - השיח האלים של מתינות. *סוציולוגיה ישראלית: כתב-עת לחקר החברה הישראלית*, 15(1), 161-191.
- מאסס, מ. (1995). "טובת הילד" - על הבחירה הערכית ותפקיד המומחים. בתוך: *חברה ורווחה ט"ו* (4). משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. 415-429.
- מלמד, ש. שנהב, י. (2008) מעבר ללאומיות: על משטר ההצדקה הנאו - מלתוסיאני ועל גיבושה של מדיניות הפרייון בישראל 1950-1966. בתוך יוסי יונה ואדריאנה קמפ (עורכים) *פערי אזרחות. הגירה, פרייון וזהות בישראל*. (124-166) ירושלים: מכון ון ליר, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- נוי (קניון), ס. מישורי ד. (2009). שליטה רפואית ודומיננטיות הרופאים בדיוני הוועדה הציבורית מקצועית לבחינת נושא תרומת הביציות בישראל. *סוציולוגיה ישראלית* 17, 64-37.
- סודאי, מ. (2018). *פמיניזם משילותי בישראל: פונדקאות כמקרה מבחן. מעשי משפט כתב עת למשפט ולתיקון חברתי מעשי ט (2)*. 55-79.
- סממה (שולץ), א. (2012). רחם להשכיר: "אצלי, אבל לא שלי" חוק הסכמים לנשיאת עוברים (פונדקאות) חזון, מדיניות ומציאות. מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בן גוריון.
- פילק, ד. (2010). *אנחנו העם (אתם לא!) עיונים בתקומת ישראל; מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל (תשע) 28-48*.
- פיסו, ר. (2015). *כשכסף ורחם מתערבבים - על פונדקאות בישראל*. (אוחזר 28/12/2020) מתוך אתר "הארץ" <https://www.haaretz.co.il/blogs/yaelkatzeer/BLOG-1.2750727>
- פורום הארגונים להגנה על זכויות נשים פונדקאיות (2014). נייר עמדה מפורט בנוגע להצעת חוק הסכמים לנשיאת עוברים. (אוחזר 28/12/2020) <http://isha.org.il/wp-content/uploads/2014/09/%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%A8-%D7%A2%D7%9E%D7%93%D7%94->

פלד, י. ושפיר, י. (2005). *מיהו ישראלי? הדינמיקה של אזרחות מורכבת*. הוצאת אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

קלעי, ח. (2014). *הורים חשודים - פיקוח ושליטה משפטיים על משפחות לא הטרונומרטיביות*. המשפט ברשת: זכויות אדם - מבזקי הארות פסיקה 28 : 34-5. (אוחזר 28/12/2020)
http://www.lgbtlaw.tau.ac.il/sites/default/files/field/literature/file/%D7%97%D7%92%D7%99%20%D7%A7%D7%9C%D7%A2%D7%99,%20%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D%20%D7%97%D7%A9%D7%95%D7%93%D7%99%D7%9D.pdf?fbclid=IwAR2P8lpms_wop-9j4EBkbfP-1l6AtVwW_KvlziLdVbIjKGbbWe9onMyWAGk

קרבאל טובי, מ. (2013). "בירוקרטיה של שייכות: העולים הלא יהודים בשדה הגיור הממלכתי בישראל". בתוך זאב שביט, אורנה ששון-לוי (עורכים): *מראי מקום - זהויות משתנות ומיקומים חברתיים בישראל*. מכון ון ליר בירושלים הקיבוץ המאוחד. רעננה.

רוטלר, ר. (2018). *אימהות ישראלית וטכנולוגיות פריון בראי זכויותיהן של אימהות עם מגבלות*. *ביטחון סוציאלי* 103: 67-92.

רייזמן, צ. (2017). *רחם מלאכותית כמכריעת ספק היוחסין בפונדקאות*. *תחומין - תורה חברה ומדינה* ל"ז. 95-104.

רימון-צרפתי, נ. (2014) *השפעתן של טכנולוגיות רפואיות חדשות על תפישות "העובר" ו"ההורות" בקרב הורים ישראלים*. מחקר לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בן גוריון

רם, א. ופילק, ד. (2013). *ה-14 ביולי של דפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית, תאוריה וביקורת*, גליון 41, 17-43.

רמון, ע. (2013). *מחיר החופש: מבניין האומה לנוילות האהבה ומפוסט-מגדר לפוסט-אנושיות*. *אקדמות כח*, עמ' 43-62.

שיפמן, פ. (2005). *על המשפחה החדשה: קווי פתיחה לדיון. עיוני משפט כ"ח (3) 643-672*

שלו, כ. (1996) *נשיאת עוברים (פונדקאות) – המסחר בשירותי הולדה*. *בטחון סוציאלי: כתב עת בנושאי רווחה ובטחון סוציאלי חוברת 46*. עמ' 86-100.

שלו, כ. (2015). *טכנולוגיות פריון וגנטיקה בישראל בתוך: גיל סיגל (עורך) ביו-אתיקה כחול לבן - ביו-אתיקה ומשפט רפואי בישראל*. מוסד ביאליק ירושלים. 140-164.

שנהב, י., (1995). *מכונת הארגון*. שוקן. תל אביב.

שרלו, י. (2011). *ההגנה האתית על הפונדקאית – אתיקה, חוק והלכה*. *משפט רפואי וביואתיקה*, כרך 4, תשע"א. 80-115.

- Amir, M. (2006). Bio-temporality and social regulation: The emergence of the biological clock. *Polygraph: An International Journal of Culture and Politics*, 18, 47-72
- Baer, J. A. (2013) *Ironic Freedom: Personal Choice, Public Policy, and the Paradox of Reform*. New York: Palgrave Macmillan
- Barak-Erez, D. (2014). Reproductive Rights in a Jewish and Democratic State,. In *Constitutional Secularism in an Age of Religious Revival*. Mancini, Susanna (Editor); Rosenfeld, Michel, 1948- (Editor). Oxford : Oxford University Press, 2014. Retrieved from: <https://www.tau.ac.il/law/barakerez/articals/E%2054%20reproductive-rights2014.pdf>
- Birenbaum-Carmeli, D., Montebruno, P. (2019). Incidence of surrogacy in the USA and Israel and implications on women's health: a quantitative comparison. *J Assist Reprod Genet* 36, 2459–2469 . Retrieved from: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/101454/1/MPRA_paper_101454.pdf
- Cohen, L. (2004). Operability: Surgery at the Margin of the State. In *Anthropology in the Margins of the State*, ed. Veena Das, and Deborah Poole, 165-190. Santa Fe: School of American Research Press
- Cohen, M., March, J. & Olsen, J. (1972). A garbage can model of organizational choice, in: *Administrative Science Quarterly* 17, 1-25.
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality*. New York: Pantheon
- Foucault, M., (1982). "The Subject and Power", in *Critical Inquiry* 8, no. 4 (Summer, 1982) (777-795)
- Franklin, S. (1998). Making miracles: Scientific progress and the Facts of Life. In S. Franklin & H. Ragono (Eds.), *Reproducing Reproduction: Kinship, Power, and Technological Innovation* (pp. 102-118). Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- Gerth, H.H. and Mills, C.W. (eds) (1947) *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner
- Handelman, D. (2007) 'The Cartesian Divide of the Nation-State – Emotion and Bureaucratic Logic'. In: Wulff, Helena (ed.), *The Emotions. A Cultural Reader*. Oxford, New York: Berg, pp. 119-142
- Hashash , Y. (2010) "Medicine and the State. The Medicalization of Reproduction in Israel" In: Daphna Birenbaum-Carmeli and Yoram S. Carmeli,(ed.) *Kin, Gene, Community: Reproductive Technologies among Jewish Israelis*, Berghahn Press , pp 271-296
- Hashiloni-Dolev, Y. (2018). The Effect of Jewish-Israeli Family Ideology on Policy Regarding Reproductive Technologies. In H. Boas, Y. Hashiloni-Dolev, N. Davidovitch, D. Filc, & S. Lavi (Eds.), *Bioethics and Biopolitics in Israel: Socio-legal, Political, and Empirical Analysis* (119-138). Cambridge: Cambridge University Press.
- Herzfeld, M. 1992. *The Social Production of Indifference : Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy* . Global Issues. New York N.Y.: Berg

- Íñigo-Mora, I. (2004). On the use of the personal pronoun we in communities. *Journal of Language and Politics* 3: 1, pp. 27–52
- Ivry, T. (2009), The Ultrasonic Picture Show and the Politics of Threatened Life, *Medical Anthropology Quarterly*, vol. 23, n° 3, p. 189-211.
- Ivry T. and Teman, E. (2017). Pregnant Metaphors and Surrogate Meanings: Bringing the Ethnography of Pregnancy and Surrogacy into Conversation in Israel and Beyond *Medical Anthropology Quarterly*, Vol. 32, Issue 2, pp. 254–271
- Jotkowitz, A. R. (2011). Surrogate Motherhood Revisited: Maternal Identity from a Jewish Perspective. *Journal of religion and health*; 50(4): 835-840
- Jotkowitz, A. R. (2019). Jews, Genes, and Motherhood: Modern Science and Jewish Chosenness. *Modern Judaism* 39(2), 144-160. Oxford University Press.
- Kravel-Tovi M. (2014) Bureaucratic gifts: Change, exchange and Jewish conversion in Israel. *American Ethnologist* 41: 717–727.
- Markens, S. (2007). *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*. Berkeley: University of California Press
- Mentor, S. (1998). “Witches, Nurses, Midwives and Cyborgs: IVF, ART and Complex Agency in the World of Technobirth”. In: Davis-Floyd, Robie and Joseph Dumit (eds.) *Cyborg Babies: From Techno-Sex to Techno-Tots*. New York: Routledge. pp. 67-89
- Mills, C. (2017) *Biopolitics and human reproduction*. The Routledge Handbook of Biopolitics. Prozorov, S. & Rentea, S. (eds.). Abingdon Oxon UK: Routledge, p. 281-294
- Moreno, A. (2016). Crossing borders: remaking gay fatherhood in the global market. PhD Dissertation. Sociology Department. University of Manchester.
- Nahman, M. (2008). Nodes of Desire. *European Journal of Women’s Studies*, SAGE Publications (UK and US) 15 (2), pp.65-82.
- Satz, D. (2010). *Why Some Things Should Not Be for Sale: The Moral Limits of Markets*. Oxford Scholarship Online: September 2010
- Sawicki, J. (1991). “Disciplining mothers: Feminism and the new reproductive technologies” in: *Disciplining Foucault: Feminism, Power, and the Body*, New York. Routledge. pp 190-202
- Shalev, C. (2012). An Ethic of Care and Responsibility: Reflections on Third-Party Reproduction. In: *Medicine Studies An International Journal for History, Philosophy, and Ethics of Medicine & Allied Sciences vol 1. No. 1*
<http://thetarrytownmeetings.org/sites/default/files/ethic%20care%20medicine%20studies%202012.pdf> accessed 28/12/2020
- Shalev, C., Moreno, A., Eyal, H., Leibel, M., Schuz, R., & Eldar-Geva, T. (2016). Ethics and regulation of inter-country medically assisted reproduction: a call for action. *Israel Journal of Health Policy Research*.
<https://ijhpr.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13584-016-0117-0> accessed 28/12/2020
- Shanley L.M. (1993). Surrogate mothering and Women’s Freedom: A critique of Contracts for Human Reproduction. *Signs*. Vol. 18, no. 3, pp 618-639

- Sharp, L. A. (2000). The Commodification of the Body and Its Parts. *Annual Review of Anthropology* 29: 287-328.
- Teman, E. (2001). Technological fragmentation and women's empowerment: Surrogate motherhood in Israel. *Women's Studies Quarterly* 29(3q4). 11-34
- Teman, E. (2008). The social construction of surrogacy research: An anthropological critique of the psychosocial scholarship on surrogate motherhood. *Social Science & Medicine* 67 1104–1112
- Teman, E. (2009). Embodying surrogate motherhood: pregnancy as a dyadic body-project. *Body & Society* 15 (3), 47-69
- Teman, E. (2010A). *Birthing a Mother: The Surrogate Body and the Pregnant Self*. Berkeley: University of California Press
- Teman, E. (2010B). The Last Outpost of the Nuclear Family: A Cultural Critique of Israeli Surrogacy Policy. *Kin, Gene, Community: Reproductive Technology among Jewish Israelis*. 107-122
- Teman, E. (2010C). My bun, her oven. *Anthropology Now* 2 (2), 33-41
- Teman, E. (2016). "Surrogacy in Israel: State-Controlled Surrogacy as a Mechanism of Symbolic Control" In: Sills, Eric Scott (ed.), *Handbook of Gestational Surrogacy: International Clinical Practice & Policy Issues* Cambridge University Press. 165-173.
- Teman, E. (2019). The Power of the Single Story: Surrogacy and Social Media in Israel. *Medical Anthropology*. Vol. 38 (3), 282–294
- Van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Tannen, D. Schiffrin, & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of discourse analysis* (pp. 352-371). Oxford: Blackwell.
- Van Dijk, T. A. V. (2008). *Discourse and power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Walker R., Van Zyl L. (2017) Three Models of Surrogacy. In: *Towards a Professional Model of Surrogate Motherhood*. Palgrave Macmillan, London
- Weber, Max, 2006 [1968]. "Bureaucracy" in: *The Anthropology of the State: a Reader*, Eds. Aaradhana Sharma and Akhil Gupta, Maiden, Mass. Blackwell, pp. 49-70.

פסקי דין, פרוטוקולים ממליאת הכנסת, פרסומי ועדות ציבוריות (אוחזרו 28/12/2020):

1. משרד המשפטים, הוועדה לבחינת הנושא של הפריה חוץ-גופית, סיכום ביניים – ראשי פרקים לדיון ציבורי, דצמבר 1992. אסיא, חוברת ס"ה-ס"ו, אלול תשנ"ט (ספטמבר 1999)
<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/assia/halperin2.htm>
2. משרד המשפטים, הוועדה לבחינת הנושא של הפריה חוץ-גופית, דין וחשבון הוועדה הציבורית-מקצועית לבחינת הנושא של הפריה חוץ-גופית, יולי 1994.
3. הצעת חוק 2456, י"ג בכסלו התשנ"ו, 6 דצמבר 95
<http://www.nevo.co.il/law/html/Law17/PROP-2456.pdf>
4. הצעת חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד), קריאה ראשונה, 11/12/95, הישיבה השלוש-מאות-ותשעים-וחמש של הכנסת השלוש-עשרה. רשומות

2456: חוב' (הצעות חוק),

http://knesset.gov.il/tqi/knesset_new/knesset14/HTML_27_03_2012_06-21-01-PM/951211@951211005@005.html

5. הצעת חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד), התשנ"ו-1996. קריאה שנייה וקריאה שלישית 07/3/96. הישיבה הארבע-מאות-ושלושים של הכנסת השלוש-עשרה. דברי הכנסת, חוב' ז', עמ 1196 נספחות

http://knesset.gov.il/tqi/knesset_new/knesset14/HTML_27_03_2012_06-21-01-PM/960307@960307020@020.html

6. חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד) (התשנ"ו-1996)

http://www.health.gov.il/LegislationLibrary/Poriut_05.pdf

7. בג"צ 2458/01 משפחה חדשה נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים משרד הבריאות

<https://newfamily.org.il/wp-content/uploads/בגצ-משפחה-חדשה-נגד-הוועדה-לאישור-הסכמים-לנשיאת-עוברים.pdf>

8. הוועדה הציבורית-מקצועית לבדיקת נושא הזכויות לכריתת הסכם לנשיאת עוברים (2004)

פרוטוקול מס. 1 29/04/04

פרוטוקול מס. 2 27/05/04

פרוטוקול מס. 3 10/06/04

פרוטוקול מס. 4 08/04/04

דו"ח הוועדה

<http://www.health.gov.il/Services/Committee/Embryo/Pages/default.aspx>

9. דו"ח הוועדה לשינוי חברתי כלכלי (2011) ("ועדת טרכטנברג")

<http://primage.tau.ac.il/libraries/brender/booksf/2332672.pdf>

10. פס"ד בג"ץ 5771/12 ליאת משה ודנה גליסקו נגד הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים ואח'

<http://www.lgbtlaw.tau.ac.il/sites/default/files/field/judgment/file/5771-12%20נימוקים.pdf>

11. המלצות הוועדה הציבורית לבחינת הסדרה חקיקתית של נושא הפריון וההולדה בישראל

("דו"ח ועדת מור יוסף") (2012)

<https://www.health.gov.il/publicationsfiles/bap2012.pdf>

12. תזכיר חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד) (תיקון מס. 2),

התשע"ד – 2014. https://fs.knesset.gov.il/19/law/19_ls1_298583.pdf

13. בג"ץ 781/15 ארד פנקס נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים לפי חוק ההסכמים לנשיאת עוברים

<https://supremedecisions.court.gov.il/Home/Download?path=HebrewVerdicts>

14. דו"ח ועדת פריש לבחינת ההסדרה של שידורי ערוץ הכנסת (2016)

<https://cdn.the7eye.org.il/uploads/2016/11/frish-report2016.pdf>

15. הצעת חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד) (תיקון – הרחבת הזכויות להליכי נשיאת עוברים והרחבת ההגנה והשמירה על האם הנושאת), התשע"ו-2016

https://fs.knesset.gov.il/20/law/20_lst_319528.docx

16. הצעת חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד) (תיקון – הרחבת הזכאות להליכי נשיאת עוברים והרחבת ההגנה והשמירה על האם הנושאת), התשע"ה–2015. ישיבה מס. 113 של הכנסת ה-20 (09/3/2016) . 108-121
fs.knesset.gov.il/%5C20%5CPlenum%5C20_ptm_322995.doc
17. חוק הסכמים לנשיאת עוברים (אישור הסכם ומעמד היילוד) (תיקון מס' 2) התשע"ח-2018
https://fs.knesset.gov.il/20/law/20_lsr_504281.pdf
18. מידע כללי לצורך פניה לועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים.
<http://www.health.gov.il/DocLib/pon-Info.pdf>

ז. נספחים

3. נספח I - קורפוס המחקר

- פרוטוקול 417 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-13 (18/12/1995)
- פרוטוקול 422 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-13 (26/12/1995)
- פרוטוקול 430 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-13 (09/01/1996)
- פרוטוקול 439 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-13 (23/01/1996)
- פרוטוקול 448 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-13 (06/02/1996)
- פרוטוקול 460 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-13 (26/02/1996)
- תופעת הלידה הפונדקאית והיבטיה האתיים וההלכתיים – (הצעה לסדר היום). פרוטוקול 209 משיבת ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-14 (06/03/1998)
- עשור לפונדקאות בישראל – המצב הקיים ותכניות לעתיד (2005). פרוטוקול 221 של ישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, הכנסת ה-16 (30/11/2005)
- החלטת הראשון לציון הרב הראשי לישראל, שלמה משה עמאר, להתיר לאישה נשואה לשמש אם פונדקאית פרוטוקול 65 של ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-17 (15/08/2006)
- הפונדקאות בישראל - המצב הקיים והצעות לשינוי (2012). פרוטוקול 142 של ישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, הכנסת ה-18 (30/05/2012)
- פניות ציבור לגבי הליך הפונדקאות לזוגות חד מיניים. פרוטוקול 5 של ישיבת הוועדה לפניות הציבור, הכנסת ה-19 (20/05/2013)
- משפחות אשר עברו הליך פונדקאות בתאילנד, ואינם יכולים לשוב לארץ; תינוקות תקועים בתאילנד כי משרד הפנים לא מנפיק להם דרכונים. פרוטוקול 198 של ישיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה, הכנסת ה-19 (26/1/2014)
- פרסום נוהל חו"ל הנוגע לפונדקאות ישראלים מחוץ לשטחי מדינת ישראל. פרוטוקול 25 של ישיבת הוועדה המיוחדת ליישום הנגשת המידע הממשלתי ועקרונות שקיפותו לציבור, הכנסת ה-20 (23/2/2016) –
- פרסום נוהל חו"ל הנוגע לפונדקאות ישראליים מחוץ לשטחי מדינת ישראל ושקיפות בוועדה להשמה מגדרית במשרד הבריאות – לציון יום זכויות הקהילה הגאה. פרוטוקול 126 משיבת הוועדה המיוחדת ליישום הנגשת המידע הממשלתי ועקרונות שקיפותו לציבור, הכנסת ה-20 (20/02/2018)
- פרוטוקול מס' 652 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20 (12/12/2017)
- פרוטוקול מס' 683 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20 (22/01/2018)

- פרוטוקול מס' 745 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20
(30/04/2018)
- פרוטוקול מס' 770 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20)
(29/05/2018)
- פרוטוקול מס' 803 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20
(27/06/2018)
- פרוטוקול מס' 830 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20
(09/07/2018)
- פרוטוקול מס' 834 משיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות, הכנסת ה-20
(15/07/2018)

2. נספח II – ציר הזמן

תאריך	ארוע	כנסת	ממשלה	רוה"מ	שר הבריאות
ינו-91	בג"צ 1237/91 נחמני נ' שר הבריאות	12	24	יצחק שמיר	אהוד אולמרט
יונ-91	מינוי ועדת אלוני	12	24	יצחק שמיר	אהוד אולמרט
מרץ-92	חוק-יסוד : כבוד האדם וחירותו, חוק יסוד : חופש העיסוק ("המהפכה החוקתית")	12	24	יצחק שמיר	אהוד אולמרט
דצמ-92	פרסום דו"ח ביניים, ראשי פרקים לדיון ציבורי	13	25	יצחק רבין	חיים רמון
יול-94	פרסום דו"ח ועדת אלוני	13	25	יצחק רבין	אפרים סנה
ינו-95	חוק ביטוח בריאות ממלכתי	13	25	יצחק רבין	אפרים סנה
אוג-95	אהרון ברק מתמנה לנשיא ביהמ"ש העליון	13	25	יצחק רבין	אפרים סנה
נוב-95	רצח יצחק רבין	13	26	שמעון פרס	אפרים סנה
דצמ-95	קריאה ראשונה חוק הפונדקאות	13	26	שמעון פרס	אפרים סנה
ינו-96	הקמת תנועת "צו פיוס"	13	26	שמעון פרס	אפרים סנה
מרץ-96	חוק הפונדקאות מתקבל בקריאה שניה ושלישית	13	26	שמעון פרס	אפרים סנה
מרץ-98	הלידה הפונדקאית הראשונה בישראל	14	27	בנימין נתניהו	יהושע מצא
יונ-98	דיון בוועדת העבודה והרווחה (פרוטוקול מס. 209)	14	27	בנימין נתניהו	יהושע מצא
יונ-98	מצעד הגאווה הראשון נערך בישראל	14	27	בנימין נתניהו	יהושע מצא
אפר-02	"חומת מגן"	15	29	אריאל שרון	נסים דהן
דצמ-02	בג"ץ 2458/01 משפחה חדשה נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים	15	29	אריאל שרון	נסים דהן
נוב-04	פרסום המלצות ועדת אינסלר (לא לשנות את החוק הקיים)	16	30	אריאל שרון	דני נווה
ינו-05	בג"ץ ירוס חקק - אימוץ הדדי של ילדים אצל בנות זוג	16	30	אריאל שרון	דני נווה
נוב-05	דיון בוועדה לקידום מעמד האישה (פרוטוקול מס. 221)	16	30	אריאל שרון	דני נווה
יול-06	"מלחמת לבנון השנייה"	17	31	אהוד אולמרט	יעקב בן יזרי
אוג-06	דיון בוועדת העבודה והרווחה (פרוטוקול מס. 65)	17	31	אהוד אולמרט	יעקב בן יזרי
נוב-06	בג"ץ בן-ארי - חובה על המדינה לרשום כנשואים זוגות חד-מיניים שנישאו בחו"ל	17	31	אהוד אולמרט	יעקב בן יזרי

2007	7 בקשות ראשונות של ישראלים לבדיקות גנטיות של ילדים שנולדו בפונדקאות חו"ל	17	31	אהוד אולמרט	יעקב בן יזרי
ינו-08	"עופרת יצוקה"	17	31	אהוד אולמרט	יעקב בן יזרי
מאי-09	google baby	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
פבר-10	בג"ץ 1078/10 יואב ארד פנקס ואיתי פנקס נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים (העתירה נמחקה לאחר החלטה על מינוי ועדת מור יוסף)	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
מאי-10	השופט פיליפ מרכוס דחה את בקשתו של דן גולדברג לבדיקת אבהות לתאומים שנולדו לו בפונדקאות בהודו	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
יוני-10	מינוי ועדת מור יוסף	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
יולי-11	תחילת ארועי המחאה החברתית (סדרת פעולות מחאה והפגנות שהתקדו במצוקה של שוק הדיור בפרט וביוקר המחייה בכלל, והובילה להקמת מתחמי אוהלים בשדרות רוטשילד בתל אביב ובערים נוספות. הממשלה הקימה בתגובה את ועדת טרכטנברג)	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
ספט-11	פרסום דו"ח ועדת טרכטנברג	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
מאי-12	פרסום דו"ח ועדת מור יוסף (להתיר פונדקאות מסחרית גם לנשים יחידניות, לאפשר פונדקאות אלטרואיסטית לגברים)	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
מאי-12	דיון בוועדה לקידום מעמד האישה (פרוטוקול מס. 142)	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
יולי-12	ביטול ועדת פלסנר לקידום השוויון בנטל ו"מחאת הפראירים"	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
יולי-12	יוסף סילמן מצית עצמו בהפגנה במלאת שנה למחאה החברתית	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
נוב-12	"עמוד ענן"	18	32	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
ינו-13	איסור פונדקאות להומוסקסואלים בהודו	19	33	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
מאי-13	דיון בוועדה לפניית הציבור (פרוטוקול מס. 5)	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן
דצמ-13	אזהרת מסע - פונדקאות בתאילנד	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן
ינו-14	דיון בוועדת הפנים והגנת הסביבה (פרוטוקול מס. 198)	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן

ינו-14	פס"ד בג"צ 566/11 דורון ממשט מגד נ' משרד הפנים בעניין בקשת זוגות חד מיניים להירשם כהורים במשרד הפנים: "מדיניותה של המשיבה, בכל הנוגע להורות, מפלה זוגות בני אותו המין"	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן
אוג-14	"צוק איתן"	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן
ספט-14	בג"ץ 5771/12 ליאת משה ודנה גליסקו נגד הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים ואחרים (החוק אינו מאפשר לבצע בישראל השתלת ביצית מופרית מבת הזוג בגופה של בת זוגה אך אין מניעה מלבצע פעולה זו מחוץ לישראל)	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן
אוק-14	הצעת חוק הסכמים לנשיאת עוברים (תיקון מס' 2) 2014 (יעל גרמן) אושרה בקריאה ראשונה. מרחיבה את הזכאות לפונדקאות גם לנשים יחדניות וגם לגברים.	19	33	בנימין נתניהו	יעל גרמן
דצמ-14	הכנסת מתפזרת. לאחר הבחירות מתמנה יעקב ליצמן לסגן שר הבריאות	20	34	בנימין נתניהו	יעל גרמן בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
ספט-15	איסור פונדקאות לזרים ולחד מיניים בנפאל	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
נוב-15	איסור פונדקאות לזרים בהודו	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
דצמ-15	איסור פונדקאות לזרים במקסיקו	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
פבר-16	דיון בוועדת השקיפות (פרוטוקול מס. 25)	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
יול-17	קריאה ראשונה תיקון 2 לחוק הפונדקאות (יכלול נשים יחדניות אך לא גברים)	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
יול-17	משרד העבודה והרווחה מגיש חו"ד לפיה אימוץ למשפחות חד מיניות עלול להעמיס מטען על הילד	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
אוג-17	פס"ד בג"צ 781/15 בעניין יואב ארד פנקס ואיתי פנקס נ' הוועדה לאישור הסכמים לנשיאת עוברים. ניתנת למדינה ארכה של חצי שנה לסיים את הליך החקיקה.	20	34	בנימין נתניהו	יעקב ליצמן
דצמ-17	דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות (פרוטוקול מס. 652)	20	34	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו
ינו-18	דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות (פרוטוקול מס. 683)	20	34	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
פבר-18	דיון בוועדת השקיפות (פרוטוקול מס. 126)	20	34	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)
מאי-18	דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות (פרוטוקול מס. 770)	20	34	בנימין נתניהו	בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)

בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)	בנימין נתניהו	34	20	דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות (פרוטוקול מס. 803)	יוני-18
בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)	בנימין נתניהו	34	20	דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות (פרוטוקול מס. 834)	יולי-18
בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)	בנימין נתניהו	34	20	דיון בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות (פרוטוקול מס. 803)	יולי-18
בנימין נתניהו (סגן שר הבריאות - יעקב ליצמן)	בנימין נתניהו	34	20	תיקון 2 לחוק הפונדקאות מתקבל בקריאה שניה ושלישית	יולי-18

3. נספח III - משתתפים (דוברים בלבד)⁸³

תברי כנסת:	
1	יוסי כץ היו"ר (העבודה)
2	נעמי בלומנטל (הליכוד)
3	תמר גוז'נסקי (חד"ש)
4	משה גפני (יהדות התורה)
5	ענת מאור (העבודה)
6	יורם לס (העבודה)
7	נעמי חזן (מרצ)
8	שר הבריאות אפרים סנה (העבודה)
9	יעל דיין (העבודה)
10	יצחק לוי (מפד"ל)
11	נסים דהן (ש"ס)
12	ענבל גבריאלי, היו"ר (הליכוד)
13	גילה פינקלשטיין (מפד"ל)
14	משה שרוני, היו"ר (גיל)
15	אריה אלדד (מולדת)
16	חיים אמסלם (ש"ס)
17	דוד טל (ש"ס)
18	יעקב מרגי (ש"ס)
19	ציפי חוטובלי, היו"ר (הליכוד)
20	נינו אבסדזה (קדימה)
21	רחל אדטו (קדימה)
22	נסים זאב (ש"ס)
23	עדי קול, היו"ר (יש עתיד)
24	דוד אזולאי (ש"ס)
25	מירי רגב, היו"ר (הליכוד)
26	ניצן הורוביץ (מרצ)
27	סתיו שפיר (העבודה)
28	אמיר אוחנה, יו"ר תא הגאים של הליכוד (הליכוד)
29	מיכל בירן (העבודה)
30	יואל חסון (קדימה)
31	רויטל סויד (העבודה)
32	אלי אלאוף, היו"ר (כולנו)
33	מירב בן ארי, מ"מ היו"ר (כולנו)
34	יעל גרמן (יש עתיד)
35	דב חנין (חד"ש)
36	מרדכי יוגב (הבית היהודי)
37	מאיר כהן (יש עתיד)
38	איציק שמולי (העבודה)
39	קארין אלהרר (יש עתיד)
40	קסניה סבטלובה (התנועה)
41	אילן גילאון (מרצ)
42	יצחק הרצוג (העבודה)
43	יעל כהן פארן (המחנה הציוני)

⁸³ בתוך כל קבוצה לפי סדר הופעתם, בניכוי כפילויות

44	איילת נחמיאס ורבין (העבודה)
45	נחמן שי (העבודה)
46	ישראל אייכלר (יהדות התורה)
47	אברהם נגוסה (הליכוד)
48	טלי פלוסקוב (כולנו)
49	בני בגין (הליכוד)
50	יוליה מלינובסקי (ישראל ביתנו)
51	מיכל רוזין (מרצ)
52	מיקי רוזנטל (העבודה)
בירוקרטים	
1	מני מזוז, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, משרד המשפטים
2	גלי בן אור, ע משנה ליועץ המשפטי לממשלה, משרד המשפטים
3	עו"ד מירה היבנר-הראל, הלשכה המשפטית, משרד הבריאות
4	אילנית חיות, לשכת שר הבריאות
5	עו"ד נילי מימון, סגן היועץ המשפטי לענייני רווחה, משרד העבודה והרווחה
6	אלה בלס משרד העבודה והרווחה עו"ס
7	עו"ד מוריה בקשי, משרד הפנים
8	אביבה גולדשטיין, המוסד לביטוח לאומי
9	עו"ד לאה רוזנברג, המוסד לביטוח לאומי
10	עו"ד לאה ופנר, סגנית היועץ המשפטי, ההסתדרות הרפואית
11	ד"ר חגי ציון, ההסתדרות הרפואית
12	עו"ד יצחק לוי, יועץ משפטי, קופת חולים הכללית
13	ד"ר זאב אהרונסון, ראש אגף רפואי, קופת חולים מאוחדת
14	ד"ר אהוד קוקיה, ממונה על רפואת נשים, קופת חולים מכבי
15	משה בוטון, יועץ משפטי לוועדה
16	ד"ר יורם לוטן, סגן ראש שירותי אשפוז, משרד הבריאות
17	אביטל וינר אומן, יועמ"ש משרד הבריאות
18	אתי דקל, אחראית פונדקאות, רישוי מוסדות, משרד הבריאות
19	אסף וייס, עוזר פרלמנטרי לשרת הבריאות
20	ליאורה אברמוביץ, משרד העבודה והרווחה
21	עו"ד מנחם ינובסקי, הרבנות הראשית
22	מתמחה בלשכה המשפטית, ארבל אסטרון
23	אורנה הירשפלד, מנהלת השירות למען הילד - עו"ס ראשית לתהליך האימוץ, משרד הרווחה
24	ד"ר חביבה שרן, עו"ס מחלקת פגים, שירותי בריאות כללית
25	רבקה שקד, עו"ד, הממונה על קידום ושילוב נשים בשירות המדינה
26	הרב יגאל קריספל, ראש לשכת הראשון לציון הרב שלמה עמאר, הרבנות הראשית
27	ד"ר מדינה ידוב, יו"ר ועדת פונדקאות, משרד הבריאות
28	פרץ סגל, ראש תחום בכיר, משרד המשפטים
29	ניסים בן שטרית, מנכ"ל משרד החוץ
30	אמנון בן עמי, מנכ"ל רשות האוכלוסין, רשות האוכלוסין, ההגירה ומעברי הגבול
31	רות גורדין, ממונה על עניינים אזרחיים, פרקליטות המדינה
32	רינה נשר, רשות האוכלוסין וההגירה, משרד הפנים
33	מרב מרקס, עו"ד משפט דיפלומטי, משרד החוץ
34	סטלה ראפ, ר' האגף לעניינים קונסולריים, משרד החוץ
35	בת שבע ביטון, רע"ן קש"ח זורים לעניינים קונסולריים, משרד החוץ (בדיקות גנטיות)
36	שמרית כהן לשם, הלשכה המשפטית, משרד הבריאות
37	טליה אגמון, מ"מ יועמ"ש, משרד הבריאות
38	טלי שטיין, עו"ד, ממונה על תחום הבריאות, משרד המשפטים

39	מצדה מצלאווי, עו"ד, ייעוץ וחקיקה, משרד המשפטים
40	עדי חן, עו"ד, יו"ר ועדת אימוץ ופונדקאות, לשכת עורכי הדין
41	ענת מימון, יועמ"ש הוועדה
42	ענת כהן שמואל, מנהלת הוועדה
43	טלי בורלא, מפקחת ארצית, משפחות חדשות, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
44	הרב רפאל פרנק, הרבנות הראשית
45	משה בר סימנטוב, מנכ"ל משרד הבריאות
	מומחים:
1	פרופ' ערן דולב, יושב ראש הלשכה לאתיקה, ההסתדרות הרפואית
2	פרופ' יוסף שנקר, ביה"ח הדסה עין כרם, יושב ראש הוועדה האתית העולמית של הגניקולוגים, חבר וועדת אלוני
3	הרב ד"ר מרדכי הלפרין הרבנות הראשית, יועץ השר, ממונה על אתיקה, משרד הבריאות
4	אסתר סממה, ראש תחום מידע, האגף לטכנולוגיות רפואיות, משרד הבריאות עו"ס
5	אלי טימן, האוניברסיטה העברית
6	פרופ' בנימין פיש, יו"ר האגודה הישראלית לפוריות, ההסתדרות הרפואית בישראל
7	ד"ר אהוד מרגליות, מנהל המחלקה להפריה חוץ גופית, בית חולים שערי צדק
8	ד"ר אריה רזיאל, רופא בכיר ב-IVF, מנהל המכון לפוריות הגבר, בי"ח אסף הרופא
9	פרופ' אפרת לוי-להד, מנהלת היחידה לגנטיקה, בית-חולים שערי צדק
10	ד"ר אריאל רבל, חבר ועד באיגוד ילוד וגניקולוגיה, בית-חולים הדסה עין-כרם
11	עו"ד גלי עציון, נעמ"ת
12	שרון בסן, אוניברסיטת תל אביב
13	פרופ' טליה אלדר גבע, יו"ר האגודה לחקר הפוריות, איל"ה, ההסתדרות הרפואית
14	פרופ' עינת שלום פז, יו"ר ועדת העתיקה של איגוד הפוריות, איל"ה, ההסתדרות הרפואית
15	חדווה אייל, ארגון אישה לאישה, מנהלת פרויקט ארגוני נשים
	פעילים ובעלי עניין
1	עו"ד אמנון בן דרור, ייצוג המשפחות
2	עו"ד אריקה הירשמן, משרד אמנון בן דרור, ייצוג המשפחות
3	עו"ד יי הרשקוביץ, משרד אמנון בן דרור, ייצוג המשפחות
4	עו"ד י מירון, ייצוג המשפחות
5	עו"ד הדס תגרי, האגודה לזכויות האזרח
6	עו"ד תמר מורג, המועצה הלאומית לשלום הילד
7	עו"ד עידית שמיר, המועצה הלאומית לשלום הילד
8	עו"ד דבורה מימן-פת, המועצה הלאומית לשלום הילד
9	עו"ד אסתר פלפל פז, נעמ"ת
10	הדס הר-שמש, מנהלת אגף הבריאות, נעמ"ת
11	עו"ד רחל בנימין, יועצת משפטית, שדולת הנשים
12	חנה קורצמן, שדולת הנשים
13	בתיה (פיקי) רשף, איגוד העובדים הסוציאליים עו"ס
14	מינה יולזרי, מנהלת המרכז להורות באמצעות פונדקאות עו"ס
15	עדה אטיאס, מנהלת המרכז להורות באמצעות פונדקאות עו"ס
16	מירב לוי, מנהלת מרכז לפונדקאות
17	רות אלבו, פונדקאית בדימוס, מנהלת מרכז לפונדקאות
18	שרה לב, פונדקאית בדימוס
19	רוית בן הרוש, אם דרך פונדקאות
20	אופיר גנוט, אב דרך פונדקאות
21	גיא טצה, מעוניין להיות אב מיועד
22	אמיר שינקמן, מעוניין להיות אב מיועד

23	לירן אלטמן כדורי, מעוניין להיות אב מיועד
24	יובל כדורי אלטמן, מעוניין להיות אב מיועד
25	הדס שלו ישראלי, מעוניינת להיות אם מיועדת
26	אודי לדרגור, יו"ר עמותת אבות גאים
27	עו"ד מאירה בסוק, יועצת משפטית לדיני עבודה, נעמ"ת
28	ד"ר אלי שוסהיים, יו"ר, אגודת אפרת
29	הרב מנחם בורשטיין, מנהל פוע"ה (שירותי פוריות ו עפ"י ההלכה), מכון פוע"ה
30	כרמית בר-און, שדולת הנשים
31	שרון זינגר, ארגון משפחה חדשה
32	הידי מוזס, חברה בועד המנהל, אגודה למען הלהט"ב
33	חיים אברהם, הקבוצה הירושלמית לקידום זכויות להט"ב
34	כרמית פולק כהן, מנכ"ל, המועצה לשלום הילד
35	אסף רוזנהיים, Men having babies
36	עידו וולקן, החוג הגאה, מפלגת העבודה
37	זהורית שורק, המטה הגאה, יש עתיד
38	איריס שיינפלד גרמן, חברת הועד המנהל, ארגון אבות גאים
39	הרב אריה כץ, מנהל המחלקה למחקר הלכתי, מכון פוע"ה
40	דורון ממת מגד, מייסד תמוז - פונדקאות
41	עודד פריד, ראש פורום המדיניות הציבורית, אגודת ההומואים, הלסביות, הביסקסואלים והטרנסגינדרס
42	דניאל יונס, יו"ר חברותא - הומואים דתיים
43	עו"ד סיגל גיסין, מנכ"לית, עמותת חיים חדשים
44	עו"ד תמר רובינשטיין כהן, מנכ"לית, עמותת חיים חדשים
45	בועז אחד העם, המרכז הישראלי ללימודי חירשות
46	שירי אור חכמון, פונדקאית בדימוס, מלווה נשים פונדקאיות, עמותת אישה לאישה
47	הילה מירון, פונדקאית בדימוס, עמותת חיים חדשים
48	שקד קאופמן, האגודה למען הלהט"ב
49	עפרה בלבן, יו"ר עמותת חן לפריון
50	איתי פנקס ארד, חבר מועצת העיר ת"א יפו
51	שיר ברגר, סטודנטית לעבודה סוציאלית, אוני' בן גוריון עו"ס
52	חיים לוי, סמנכ"ל, מירב פונדקאות חובקת
53	דנה ימבורג, מזכ"לית ארגון הנכים
54	נטלי טסלר, אם מיועדת בהליך פונדקאות
55	בועז טסלר, אב מיועד בהליך פונדקאות
56	סיון קופשטיין, אם מיועדת בהליך פונדקאות
57	יואב קופשטיין, אב מיועד בהליך פונדקאות
58	אסתי להט, אם מיועדת בהליך פונדקאות

Abstract

This work deals with the discourse of state institutions in Israel on surrogacy, as documented in Knesset committees' transcripts between 1995 (prior to the second and third readings of the Surrogacy Law) and 2018 (prior to the second and third readings of Amendment No. 2 to the existing law). It aims to look beyond the normative discourse on surrogacy law and regulation, which centers on the significance of the right to parenthood and the role of the state in making this right accessible. This work analyzes the state discourse of surrogacy as a public discourse, brimming with internal contradictions, about proper family life, about the body, and about commerce. It argues that this discourse reflects the changing dynamics of the relationship between the state and its citizens in 21st-century Israel.

The discourse around surrogacy aims to determine who is allowed have children and under what conditions, and to define the role of the state within this process. In order to examine how state institutions outline the boundaries of the surrogacy discourse, I ask three questions: First, how is the role of the state portrayed in the discourse? I examine this by looking at the ways in which the various players discuss the state's role in the regulation of surrogacy practice; Second, what normative notions of family and parenting does the discourse reflect, regarding the right to parenthood, the worthy family, and the worthy offspring? Third, I examined the ways in which the surrogate and the commercial aspects of the practice are presented in the discourse. Finally, I traced systematic changes in the various aspects of the discourse throughout the 23 years of the law's existence.

This work draws on two theoretical approaches that discuss the role of the state in shaping reality through physical and social practices: the first, of Weber and his successors, deals with bureaucracy, specifically with decision-making regarding changes in existing policies and with bureaucratic conduct based on undeclared values. The second, of Foucault, deals with the ways in which the state exercises power over the individual body, and with the ways in which the individual conducts himself in response to these forces.

The research corpus includes all the discussions dedicated to surrogacy held in the various Knesset committees between the years 1995-2018, as published on the Knesset website. The transcripts of these discussions were analyzed through critical discourse analysis (CDA), an approach founded by Teun A. van Dijk (2001) which is based on the premise that power relations in society are unequal, and that discourse shapes reality according to specific political interests and ideologies. The purpose of the analysis is to examine inequality as it arises and is replicated, challenged and legitimized through institutional discourse.

The first chapter presents how state representatives, legislators and bureaucrats frame the role of the state in the conceptual and practical management of surrogacy, and how they justify the individual control of each and every case in the face of potential dangers. The roles played by physicians, specialists, social activists and surrogacy agencies, both in strengthening the position of the state and in challenging it, are also discussed. I have found that maintaining the secular-religious status quo and the stability of the nuclear-normative family structure is a central goal of the practice, implied within its stated goals.

The second chapter asks which family types and structures are deemed worthy by the state. Its findings show that surrogacy exists in a context in which the right to parenthood is perceived as a positive right, that entails the cooperation of the state. This perception is prevalent among state representatives as well as among intended parents. Under the overarching goal of exercising the right to parenthood, several sub-goals are implied, among them (in order of importance - which has changed over the years): prevention of suffering, the formation of families, and the creation of parenting relationships. It is clear that the state strives to help establish family units as similar as possible to the hetero-normative family unit, which is presented as "natural". The fact that surrogacy has become, throughout the years, yet another instrument in the arsenal of Israeli reproductive medicine, along with the establishment of new family structures in Israeli society, reveal a variety of new social, political, and ethical conflicts that did not exist when the surrogacy law was first implemented.

The third chapter of this study focuses on the conflicts and contradictions surrounding the commercial aspects of the practice and the representation of the surrogate mother. The chapter shows that, when considering the commercial aspects, the discourse reveals different attitudes towards the intended parents and toward the surrogate. Thus, commercial surrogacy allows the creation of an apparatus for establishing parenthood intended for well-to-do only. At the same time, the discourse demonstrates the tendency to judge surrogate mothers as women willing to trade their bodies for money. These contradictions reveal the struggle of many speakers, from all groups, to grasp on the emotional level the practice they accept and welcome on the rational level. The ambivalent perception of the surrogate mother is evident in the way the state works to protect her from the instrumental use of her body, while enforcing this protection against her will, subsequently undermining her judgment, in a way that presents her as a powerless woman in need of protection. Changes in the profile of Israeli surrogates over the years have not been reflected in their representation within the institutional discourse. This chapter also shows discussion of the physical aspects of the practice, which incites ambivalent responses in many participants, was gradually neglected over the years.

The findings show that the surrogacy law helps maintain the boundaries of the normative family under state control and creates a hierarchy of desirable families, with family structures as similar as possible to the nuclear family unit, presented as "natural", at the top, and single men or same-sex couples - at the bottom.

The inaccessibility of surrogacy for single men and same-sex couples remains unchanged after the second amendment to the law and seems to stem from gender perceptions that favor motherhood over fatherhood, even regardless of religious stipulations. However, the exclusion of men from the practice is symbolic rather than real. The state does not prevent them from seeking surrogacy abroad and from registering their children as Israeli citizens, and has even created special administrative regulations and apparatuses for this end. The desire of same-sex couples and individuals to have children is perceived by many players as a reciprocal trend: the state will assist these citizens, especially if they come from higher socioeconomic background, and allow

access to what is perceived as an Israeli normative way of life, and in return, these individuals will adopt the state's values and hegemonic worldviews.

The high costs of the practice (both in Israel and abroad), as well as the collaboration between the Ministry of Health and commercial surrogacy agencies, show that the law is not only an example of how the state strives to preserve the traditional and normative family unit, but is also a clear product of a capitalist system.

This work reflects further changes in the discourse of state institutions, which do not seem to be unique to the research topic. These changes include a decline in the value attributed to expert opinions, rising tensions between politicians and bureaucrats, and a populist shift in the style of communication.

The Open University of Israel
Master's Program in Cultural Studies

Department of Literature, Language and the Arts
Department of Sociology, Political Science and Communication

State Discourse on Surrogacy in Israel

Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of
Master in Cultural Studies

Orly Halperin

I.D. 057974750

February 2021

Raanana

This dissertation was written under the supervision of
Dr. Inna Leykin, The Open University of Israel